

348
39

Мария
КУЙУМЖУ

от

ТОҒТСҮЗ ТАРЛАДА
ЙАБАН ГҮЛЛЕРИ

Мария Кудрявцева
Томеусъ Тамара
Маванъ Валеру
АннаТомар
Кши. 18812

Мария
КУЙУМЖУ

гебют

**ТОТСУЗ ТАРЛАДА
ЙАБАН ГҮЛЛЕРИ**

АННАТМАЛАР

**АРХИВ
СТЕПАНА КУРОГЛО**

КИШИНЕВ HYPERION 1991

ББК 84Г7—44
К89

Вступительная статья *Н. Бабоглу*

Художник *Е. Горбунов*

«Дикие розы полей» — первая книга прозы молодого автора. В нее вошли рассказы о жизни людей Буджака, о природе этого края, о преобразованиях в жизни гагаузского народа («Харатанка», «Хырсызка») и др.).

4702150100—109
К ————— 85—91

M756(10)—91

ISBN 5—368—01060—5

© Вступительная статья:
Николай Бабоглу, 1991

© Текст: Мария Куйумжу, 1991

© Оформление: Евгений Горбунов, 1991

КУЙУМЖУ МАРИЯ ХАНУМ

Өнүмүзүдө бир ени кийат темиз, гөзөл аннатмаларлан «Тоумсуз тарлада йабан гүллери» («Дикие розы полей»), онун үст кабында йазылы «Дебют» бу сайылэр, ани автор сефтә чыкэр типара басылма кийадыннан. Ама хализдән Мария Куйумжу артык ирми йылдан зеедә ишлеер литература уурунда — йазэр аннатма, шиир, топлээр хем аараштырэр бизим гагоуз фолклоруну. Гүженикли, ани ки бир йазыжы окуйжуларе етишсин дейини ләзым ирми йыл йорулуп ийлсин. Белли ки бүйн ишләр башлээрлар дийшилмәй, ама хепсимиз билериз хем унутмайаржэз, ани о ески көтү, ама метин сайылан заманнарда, йазыжылары чалышырдылар үретмәй неләр хем насыл йазсыннар, ама гагоузларын интеллигенциясыны хептән истемәздиләр сечмәй, алырдылар аяк алтына. Генчлеримиз чоюу чекедип литература ишлерини тез бракылырдылар, нечин ки йолу өнүнде гөрүрдүләр тыкалы. Саде Мария ханум бакмады бишейжәй о хеп йазарды, чок сырә дуйарак ани йаратмасы хич басылмадык да калажэк, бутакым характери ичин ону олур метеделим. Те буун гелди сыра, гелди саат ачан даыанмак хем заимет етисилар. Мийн ишера турада йок капалы тема, йоллар йазмак ишлеринә гениш ачылдылар.

Ким окуэр гагоуз дилинде чыкан литератураиы сырайлан, олур гөрсүн, ани Мария ханум үзә сыра

өлә таазә хем дерин ишләрлән, насыл ондан башка таа кимсей бу гүнәдән йазмады... Аннатмаклар «Харатанка», «Гел анам евә» х. б. ен динтә калан инсанарын трагедиялы ежеллерини гөстерерләр, автор гелер кәмил метафораларлан, йараштырмаларлан, лирика дөнечлериннән...

Санэрым ани авторун кенди өмүрүндән ишләр, неләр йашамасында гечирмиш, оннар вердиләр йазыжыйа ихлам да гөзәл үзләрә өрүлүп гечтиләр кийадын сайфаларына, вар умудум окуйжулар дору аннайыпп койажаклар авторун зааметлеринин хализ паасыны. Аннамаа дейни автору ләзым билемаа, ки Мария ханум бир үсек романтикалы жанны карыдыр. Романтика онун аннатмаларында кимәр сыра зеедесиннән вар хем олур демәй ташэр дышйанына да. Бу бетерә биз кийада редакция йапарак чалыштык кимисини зееделери карара гөрә кысалтмаа.

Илин йол сана литературайа. Мария ханум, беклеериз ени кийатларыны.

Н. БАБОГЛУ, йзыжылар бирлийнин гагоуз бөлүмүнүн башканы.

РОМАНТИКАЛЫ ОЙУННАР.

Далкан гелди достуна. Петри да билирди нечин о гелди бу думанны хавада. Етиштирди ону сараркан саргыларыны: алырды чарыкларыны патын алтындан, чөзәрди долашык тасмаларыны да гийнирди...

Бабусу рөкә дизиндә ишләрди иплийни хем сийредәрди чоҗуклары, да сорурду:

— Не, генә ми гижейниз той авына?

Бабу качырырды исини, да ачан ийлирди ону булмаа, озаман чоҗуклар сессиз чыкардылар ичердән:

Бу авшам да олду өлә. Чоҗуклар хызлы чыктылар ичердән да далдылар койу думанны дышары. Сора доорудан гиттиләр бир бүүк саманнаа. Далкан олду йолбаш. Саманлык да оннара геми сайылырды. Койу думанны да долай — денизди. «Гемидә» оннар үзәрдиләр түрлү-түрлү адсыз адалара. Йолда чоҗуклар аннардылар чок билинмедик ишлери. Көр Гаарганын йувасында — кулакты, ама «гемижилерә» орда душманын ерлерийди. Комушуларын харман ери — мержан адасыйды, хеп бир халкалы ер, ама оннара дейни таа капанык. Те бутакым романтикалы ойуннарда чоҗуклар хер авшам койардылар бу ерлерә ени ад, ачардылар картайы да нышаннардылар ени денизлери, байырла-

ры, топраклары. Тә бу Дүз Пойразды, бурада саклыйдылар душманын топлары хем аскери, те бу тепә — Курбаа Бабусуйду...

Тә «геми» гечмиш Бүүк Байырын маказларыны да йаклашэрлар Көр Гаарганын йувасына. Да Далкан баарэр денизчесинә:

— Сол, сол тарафа, ал текерләә, исләә! Машаллайсын! Шинди ур саа тарафа бир карыш, таа йарым карыш, да вер иллери!...

Ачан йаклашырдылар Курбаа Бабусунун тепесинә, чоҗук генә верирди изин:

— Уз, уз текерләә тут да хызлы иллери!

Сора йолбаш чыкарырды калпааны да дәәрди тепейә:

— Курбаа Бабусу, хош гелдик! Гелди ми нукуан о узак гезидән?

Сора дүртүрдү Петринин еиндән да дәәрди:

— Бак илери уз! Думан — денизин душманийдыр! Бак, кескин, зерә урулҗез галерайә!

Петри чевирирди пармаклы, обадасыз текерләә бу Боз Думанны «Дениздә». Далкан бакарды хер тарафа «бүлүр» ашыры да дәәрди ортаана:

— Тә икизләр! Тее о кара хем биаз анналар!! Тутэрсын мы аклында ани бабун аннадырды? Ниҗә оннар җинкмиш душманы? Сән бакма, ани оннар калмыш топрак-тепә! Хади селәм верериз денизчесинә!

Да чоҗуклар бирдән баардылар:

— Хош булуштук, Уҗсек кочлар!

Ама чоҗуклар ишитмедиләр, ниҗә саманнаа йаклашты Петринин дүрүк хем калын сесли дәдусу Илишка, да думанны аул ичини йарды адам сеси:

— Ей, гимижиләр! Ха, бән сизи! Петри,

сән ордамыйсын? Йа, тез ин ерә! Нердә дамдан текерлек? Бән быктым ону аарамаа. Тьфу, аллах беланы версин бу «денизчиклик-лән»! Гелди адам, сорэр ишини, сән да йапышын ойунжак ондан. Утанмэрсин, шансора олмушун деликанны, онбеши алдын, ама башында хеп ушаклыын. Бән сенин йашында бейгирдән инмәәрдим. Йа, йа, инин икиниз да таа тез орадан ерә..!

Да дәду Илишка чекедирди сөкмәә белиндән гениш кайышыны. Чожуклара «гемижлик» битәрди бир парча вақыда... Ама оннар калырды илин жанны хем канатлыйдилар, ани кендийжә гөрдүләр дүннеин бужааны хем фасыллыыны. Ама дүрүк үзлү хем узун быйыклы дәду дайма геридән сансын сапларды чожуклары сөзүннән:

— Сән ба, Далкан, баарлим чыкмэрсин бизим бу «гемижинин» өнүнә.

Баксана, сән бракмыш ишликтә ойгу делмейи да гитмиш алданмаа.

Ха, бән сизи!...

Чожукларса буннара гүлүрдүләр «кис-кис-кис» да даалышырдылар думан ичиндән евлернә. Дәдунун да үфкеси гечәрди, да о уурарды достуна. Ама Петри отурурду оймаа чекедилмиш ени текерләән башлыында ойгулары.

Ертеси авшам хеп өлә койу думанды. Далкан бекледи гелсин Петри. Да чожук алды оннарын елиннән чизгили картайы, тырманды генә саманнаа. Ама Петри хеп йокту. Чожук некадар бекледи, бекледи. Жанына аар чөктү да дүшүндү, ани ортаа гелмейжек. Олмалы, дәду Илишка ону генә койду делсин ойгу. Дәду Илишка текерлекчийди да үредирди Петрийи да занаатына.

Хем хализ ани, Петри отурурду бин ин-жежик далта елиндә да лампа шафкында дүшүнүрдү, нижә каврамаа иши. Аклы Далкандайды... Ама дадунун аар адымнары хем сеси ишидилирди дышардан, да чожок чекетти о четин пелиттан бутукта оймаа. Бу томбарлак четин аачтан ләазымды олсун текерлек башлыы... да чожок бака-бака ишинә, севинирди.

Далкан ачты «картада» кендинә ени бир йол да чекетти «денизчили» йалныз. «Дүннейин Боз Денизи» бүүн сакты, да чожок индирди пардылары ашаа, сора, чөздү безлери. Алды бир дерин йол онүндә деренин өбүр тарафына Көр Гаарганын йувасына доору. «Геми» гидәрди, гидәрди да бир да илердә пейдаланды бир атешчик. Далкан есап етти, ани орада душманын «гемижилии» хем онун диванныы. Да онда уйанда аскерлик дуйгусу. Йок бишей, ани о йалныз... Чожок баалады таа сыкы дәдусунун гениш кайышыны, иликledi антеринин копчаларыны. Бу рубайы о пек беенәрди, нечин ки йапарды ону бензейан йолбаша хализдән. Да чожок хызлы доорутту атешә каршы каваллары. Бир вакыттан сора чекетти «дүүмәә» о тарафы «топларлан». Саманнык үстүнә оннар топламыштылар чылк йымырталары да оннарлан «атеш» едардиләр душмана. Шинди да чожок сыбыдырды оннары ашаа, сора да есапларды некадар душман езди. Хызлы гитти «геминин» өбүр тарафына, ачты биркач саклы пардыйы, доорутту «душмана» да генә чекетти «атеш» сачмаа. Ама о есап алмады, нижә атешчик думанны хавада таа бүүдү. Сора да чекетти ойнамаа. Да чожок дүшүндү:

— Ажаба, нашей олсун бу фасыл атеш?
о өлә ойнэр?

Да чо́жук кайып, сыйырылды саманнык үстүндән. Ама атеш ердән да гөрүнмәрди, да о тырманды енидән гери. Бурадан о гөрдү, нижә атешли дилләр долашып, ойнардылар, фырлаардылар, генә көстекленип, чөкәрди-ләр ашаа. Бир да оннар олду йолук, даанык түүлү, ама гөзәл бойлу турнә. Атешли «турнә» даадып канатларыны, сансы өзенирди ердән учмаа, ама генә чөкәрди. Далкан калды аазы ачык, сииретмәә бу иши. Да о шансора дурамазды ериндә, да өртүп «топларыны», генә инди саманныктан. Ләәзымды гитсин о атешли турнәйя...

Далкан дорудан йолланды «Көр Гааргайя». Бу ерләр диилди пек узакта, да думаннык ичиндә чо́жук качарды о атешә дору. Аклы-са хеп езаәрди ону:

— Бей, нашей олсун бу иш? Нечин о өлә фасыл сүнүп, калкэр ойнэр, фырлэр? Беки ону о Уүсек Коч сүсер?

Далканын а́жыйан «гемийи» жаны истәрди таа тез куртармаа бу кушу шу «кудуз Кочтан». Да чо́жук аклынжа шансора тутарды о гөзәл турнайы ку́жаанда, алыштырырды онун канатчыйны. Чо́жук сансын дуйду, нижә турнә да ону сувазларды канадыннан, ани куртарды ону атештән... дейни.

Далкан тез етишли дерейя. Да бурадан о билмейежән иш она гөрүндү таа истеишли. Чо́жук дургунду деренин кенарында аарамаа куру йолжаазы. Батаклы дерә кышын да иымшак хавада калырды чамурлу-батка, хем сулу. Далкан кушкулу ени дуйгусуннан, дүшүмедәән, гирди батаклы су ичинә. Илердә хеп ойнарды о атешли турнә. Чо́жук адым, адым илерләрди она карши. Деренин орта ериндә аяаклары бирдән батты, да о дуйду,

ани гидер батак ичинä. Батак чекирди ону ашаа хер бир соллунда, да тездä чо́жук батты дизäдан. О савашты ойнатмаа а́йакларыны, ама бошунайды, чыкмазды оннар, ама батырдылар таа ашаа. Тä батак йаклашты белä. Ама чо́жуун аклы хеп орадайды, о атешли турнäдäйди.

Бир да атешли турнä дөндү ал дуаклы, ал канатлы бир гөзäl кыза! Далкан батак ичиндän шансора чыкамаазды, йаклашамаазды о зордадан турнä-кыза. Да дарсылыктан хем жан а́жымасындан чекетти акмаа онун йашлары. О генä савашты чыкмаа, ама некадар о ойнадырды а́йакларыны, окадар о батырды ашаа... Да ону бырда ге́жа вакыды, койу думанны хавада каплады корку. Артык караннык таа койуйду бурада. Ама о савашырды хеп бакмаа илери, о канатлы турнä-кыза... Ама сонунда, ачан шансора о батакланды фит, о ал канатлы турнä-кызы да буламады. Йокту не турнä, не да кыз!

Далкан силди йашларыны, бакынды булсун бир йардымжы кендинä, чыксын куртулмаа деини бу иштän. Ама долайда йокту бишей койу думандан каари...

Петри ойду биркач ойгу башлыкта. Алды пармаа, олчтү, ама уймады. Да о адам үфке-синдä чекетти таа пек какмаа далтайы. Ама четин хем дамарлы пелит верилмäзди хызлы. Дäду-са варды нижä гелсин бакмаа иши. Петри ишлäärди сыкы, тер-су ичиндä калмышты...

Бир да ачылды капу, да сывык шафкта пейдаланды бир «коркулук»: фит Батак адамы. Петри ансызлыктан пек аннайамады не о, ким о. Бакты она узун-узун да сыкып чоканы, деди:

— Саадә йаклаш! Йыкыйжам бән сенин пиргаларыны хем үзүнү. Кемиклерини да гөмүжәм... Урырсыйдым те бу чоканнан, имиин даалыжэк!

Батак адамы дүрүк калдырды чамурлу муштукларыны, сансын истеди чојуклан гүрешмәә. Сора да гөстерди дерә тарафына... да гүжүлән деди:

— Орада...бу...бууу...

— Нашей орада, ва? Нашейсин сән ва? Гелмишин бана ордан...

«Батак адамы» не-са хомурдана, йапты бир адым иллери. Петри урду үфкели чоканы аажә да деди:

— Хее, батүжук! Сән дур услу. Йысын да гит деренә. Ама услу дурмасан, бән сени фырладажам генә батаана.

Петри иилди какмаа далтайы. Ердә о гөрдү бир чиркин гөлгә да чојук генә деди:

— Хай, хай хызлыжа гит бырдан, зерә гелир-са Далкан. Ии, о нижә фенә, мамужум, сенин кемиклерини кырыжэк.

«Батак адамы» гүлдү. Да лаф етти Далканын сесиннән:

— Хее, ортак, не сән бени танымадын мы, ва? Бән дүштүм...

Петри алды чивидән фенери да йаклашты «коркулаа». Шинди гүжүлә есап алды, о адама бензеер, ани о Далкана чекеер. Батак акырды үстүндән, саргыларындан, антерисиндән. Хич диилди белли бишей үстүндә кара батактан. Ама йынансын дейни, о деди «коркулаа»:

— Йа, адам, йа йаклаш бана да узат авучларыны фенерин үстүнә.

«Коркулук» узатты батакы еллерини фенерин үстүнә да деди:

— Тә, ва не йынанмэрсын мы, ани бәним, ва.

Петрийә шинди ичерси бираз ачылырды. О артык таныды, йокту шүпеси, ани бу онун ортаа. Да шинди о коркту хализдән, сорду титирейә:

— Хее, ортак, наши сана олду, ва? Нередә сән бөлә булашмышын, ва?

Ким сени йуварлады батак ичиндә?

— Петри хич сорма бишей,— деди «батаклы адам», — вер тез йыканыым, зерә аарэрлар бени, олмалы.

— Ии, олма пек ширет. Илкин сөлә не олду сана...

— Саманнык үстүндән гөрдүм тее о Уүсек Кочун байырында бир атешли куш да гиттим ону куртармаа йынгын ичиндән. Сандым, ани ону Коч сүсер хем йакэр солууннан. Ачан етиштим дерейә, о дөндү бир кыза, алтын фистанны, ал дуаклы чалкаланырды хавада... да бән баттым дередә...

Петри да тутушту гөрмәә бу ишлери. Да качынырды булмаа рубаларыны. Ама Илишка дәдунун пейдаланмасы оннары дургутту. О ачан гөрдү батаклы Далканы, чекетти гүлмәә. Фенер шыласында йалабаарды йашлары гүлмектән. Чора да о сорду чожаа:

— Бее, «денизчи», нередә бөлә буланмышын ба?

— Деренин өтәанда гөрдүм бир атешли турнә, пек бензәарди гүнешли кыза... да гиттим ону куртармаа.

— Аа, баксана сән, нейләр йапмыш бу атешли турнә? Хаа, сенин хич ми аклына гелмеди, ани орада вар нижә олсун ер-гөзү? Ишидирдик дәдулардан, ани гежә төлә тә чекедирмиш ансыздан ойнамаа атеш ер үзүн-

дә. Ер-топрак, солармыш өлә, нижә бир адам. Кимәр сыра ачырмыш бир атешли гөзүнү. Да о заман фырлармыш орадан атешли турнә, ама ойнундан пек бензәәрмиш гөзәл кыза... Сенин гиби да чоҗуклара о безбелли таа да гөзәл гөрүнер...

Ертеси гүнү чоҗуклар гечтиләр деренин өтәйанына. Бурда беллийди, ани геҗелемиш чобаннар, йакмышлар бүүк атеш. Ама Далкан пек истәрди дәдунун аннатмасы аслы олсун, да генә бир сыра гөрсүн о турнә-кызы.

Баурчи, 1970 йыл.

ЕНА — ЧАЛЫКУШУ

Чискин хем суук апрель сабаасы ачылды еникуну. Бу сабаа дан ерлери капалыйды думанны хавайлан. Күйжәз синмишти ики байыр колтуйна да бекләрди ачылсын хава...

Кенаркы евин саркык сачаандан су дамнарды доору сундурмайа, ама евин хайадын-да шансора шыпларды сувалы ерә да.

Бу евдә йашарды бир дул кары чожууннан. Драгайкайы хем оолуну билирди бүтүн күйү, зерә анылмыштылар, нйжа ужуз ишчи. Драгайка кайылды ишлемәә нердә олурса гежә-гүндүз, саде ичердә олсун ушаа ток. Хепси билирди, ани о ишлейжек бүтүн гүн бир саанжааз арпа уну ичин да. Севә-севә бүүттү оолуну, да Кунчи олду бир гениш аркалы хем чакыр гөзлү чожук. Драгайка чекетти алмаа ону да йанына ишә, ама каави аркалы олан пек утанырды гитмәә алчак бойлу анажыыннан гүннәә. Да онда ансыз-дан уйанды бир ергин саклы мурат...

Бир гүн Кунчи гидиркәна анасыннан илердә генә гүннәә, ону каршылады бир карагөзлү, атешли бакышлы, ама пек шен үзлү кыз. О сөледи Кунийә, ани гитсин насы нижәл устайа Кристойа. Гитсин бир гүн чин сабайлән, нечин деини адам ишләрди күй ичиндә.

Да бу лафы тутту Кунчи кәр бу чискинни сабаада есаплады гитмәә Кристойа евә таа караннжактан. Калкты, сессиз сарды саргаларыны, гийди ени чарыкларыны. Анасы да йысытты она папшой булгуруннан чорбайы да койду софрайа. Ама генч олан имәә хич истемәзди да отурду софрайа саде өлә, анасынын хатыры ичин.

Драгайка бакты-бакты гаарип жаннан оолуна да деди:

— Баксана ба Кунчи, незаман да олдун бөлә батал.

— Сармысаам вар, ма маму. Пек ми каави гөрүнерим? Не сой бән адамым, ачан хайат енсемә акэр, сазлар да өлә чүрүмүш өртүдә, ани лүзгәр иинти елер ордан. Ах, нәпсам да беним евжеезим дииштирсә бу дүрүк үзүнү?

— Нәбыжан, Кунчи? Гит тә, адамнарлан сазлаа да бич таазә саз.

Сыжакларда дииштир өртүйү.

— Беним да өләйди жанымда муратым, ама вар таа бир ажым.

Анасы коркту сормана не таа вар оолунун жанында. Не истәрса йысытсын орада, о таазә алифтә, саде демесин, ани ... кызы беенди.

Кунчи-са чоктан беендийди о карагөз-кайы, о чанны сеслийи... О таа билмәзди онун адыны, да беки хич истемәзди да. О дүшүнүрдү, куп үренирса о гөзәл кызын адыны, алиф-лии сүнежек, кайбелжек онун хавези өртүйү да енилемәә, ауллары да өрмәә, енилемәә пардыларлан даалыктан. Да Кунчи кенди халына дүшүнөйрәк, чыкты ичердән. О гүлүм-седи сывык хавайа, калдырды аба жукетинин чентикли йакасыны, да гитти. Бөлә хавада о гөзәл карагөзка таа пек йакынды. Онун сы-

жаандан чожаа есәрди илкйаз кокулары, ишидилерди кырлангач жывырдамасы.

Кунчи сапты Кристоларын сокаана. Устайы билирди диил саде бу чобан сокаа, ама клисе маалеси да, нердә йашаардылар зенгиннәр.

Фукаарелердән бу уста иш ичин паалы алмазды, ама иши йапарды темел-дивеч. Зенгиннәр да она өдәрдиләр окадар, некадар о дәрди. О бир гүн йапты кенди ичериндә лаф, ани алажэк Кунчийи устажылык үүретмәә.

Хава чекетти ачылмаа, да Кунчи хызланды, нечин ки истәрди тез етишсин, зерә дүшүнүрдү о карагөзкайи: аллах кысмет етмесин да шинди каршы гелсин онуннан! Бөлә йырытык, сойук калпаклан, йакайлан! Да Кунчи дуймайаз топраа, учту-гитти илердә кырмызы кереметли евә.

Кристонун еви ачылды чожуун өнүндә бирдән. О кырнакты, дүзгүндү. Кунчи гирди утана-утана, да ачан басты кырнак биаз ташлы капу өнүнә, иилди да саклады баарлим бираз саргыларын йамаларыны.

Чорбажы гелди йанына да теклиф етти ичери гирсин. Хем сорду:

— Сана анан мы сөледи геләсин бана?

— Анам. Ама кендимин да варды шансора неетимдә сана йалвармаа...

Кристо бакты чожаа: бакышы гөзәлди, дуан дурушлуйду, ама йоксуллуу да онун хеп окадар үздәйди. Да деди она:

— Хади, буйур, отур софрайа. Сора олмайжэк вакыт иш пек чок вар одунжулукта.

Сыжак, кырнак ичердә курулуйду софра. О диилди пек долу, ама локма хем пак екмек сыжак түтәрди. Кунчи бакмады бөлә имеклерә, да деди:

— Кәр, шинди калктым софрандан, саа олун. Вар са нижә, йапалым лафы измет ичин...

Кунчи хызлы чыкты хайада, нечин ки она диилди пек колай енсемәә сыжак манжа кокусуну. Ардына чыкты Кристо да. Гиттиләр амбара. Чам кокусу урду чожуун бурнусуна, сансын йакынды чам даалыы. Да о тез унутту софрандан незеетли кокулары.

Кристо пек ачык хем чалымны чекетти аннатмаа усталык ичин. Да биткидә деди:

— Йа, шинди ал те бу рендейи. Ама тут сыкы, зерә ишта о канатланәр да учәр. Йымшак елләр диил онун ичин.

Кунчи алды елинә гүннәә кокар рендейи да чекетти...

Гечәрди гүннәр. Кунчи шансора бежерәрди чок ишләр йапмаа. Да бир гүн Кристо верди изин бичсин балтада саз да дииштирсин илкин өртүйү евдә. Ачан балтада саз бичирди, чожуун гелмәзди аклысына о карагөзка. Ама ачан о өртәрди еви сазлан, дүзледирди деметлери, пек истәрди гечсин о кыз сокактан, да баари гөрсүн онун тайресини кара сачларында... Ама йокту о кыз бирердә, да олан сарылы сазлардан боз пухлан, ишләрди гамсыз. Бир да, сокакта ишидилди бир фасыл лафчыйка. Лаф едирди кыз, ама кимди о? Хер бир лафы түркү гибийди! Кыз нашейса сорарды бир ихтиәр карыйа, да инсан да пек аннамазды ону, зерә онун лафы пек бензарди түркүйә! Чожук бакты каш алтындан о кыза... да сансын хашланды! Ойду! О карагөзкайды! Да Кунчи олду кып-кырмызы далгалы дуйгусундан.

Уста Кунчийа чок ишләр ичин лаф аржа-

мазды. Ама кенди кыйак хем уйгун ишиннән өзендирирди Кунчийи ишлесин онун гиби.

Чожук та койарды бүтүн хавезини ишә, гөз алмазды Крестонун еллериндән. Ачан да о ойгулайып капу сүвелерини, клейләрди туткаллан, чожек шаш-беш олурду бу кәәмилләә. Кристо-са кыврадып быйыны, чыкынырды геери, да сыкарды менгенедә камаларлан ишини. Кунчи да ләәзымкы ердә урурду бир-ики илин чекичлән, сора да алырды таа аарыны. Бирда Кристо кыврадып өбүр быйыны, дәәрди:

— Чок ишлемәк, хей, валлаа исләйдир, ама таа да пек исләдәр бежермәк!

Е-хей! Замандан лаф калмыш «Иш — бежеренә, еваллаа гелер, ама диил чок качана.»

Митра да, бир балабанжа кары, топлааркана йонга, хеп бир дәрди:

— Не лафедерсин, бей ешим. Уүрет ушаа, уүрет занаата, куш танылынәр учушунда, адам да — ишиндә!

Кунчи да шен үрекли, сесләрди инсаннары, дөнәрди чемрек хем сыкы, бишейжәә үшәнмәзди.

Гечти таа вакыт. Кунчинин сүүнмәзди үрендә о күннү мурат. Да пек чалышырды етишсин баарли бир пазара да чыксын о кызлан кенара, үренсин онун адыны, сой сенселесини...

Бир пазар гүнү Кунчи генә гөрдү о карагөзкайы хоруда. Да йолланды чыкмаа онуннан кенара. Ама бу ара чөзүлдү тасмасы, да иилди ону бааламаа. О гөрдү ески хем йамалы доннарны да пек утанды. Ама кыз кайылык етти чыкмаа лафа. Не деди она о кыз,

Кунчи аннамады. Саде иштти ниждә йакында чождуклар пек гүлдүләр. Кунчийә гелди айып, ама кыз генә нашей-са деди өлә хызлы хем түркүлү, ани Кунчи фит долашты жанында: не гүлер, не сөлер бир лаф! Да бракып кызы кенарда, дөндү да гитти чождуклара.

Кыза да бу иш гелди пек аар да о генә нашей-са сөледи. Генә бир даргын гүлүш йарды орталыы...

Кунчи кызарды. Сорду достуна:

— Эй, Нүклай, бу ангы дилдә лаф йапәр, ва? Бән бөлә иш йоктур ишиттим.

— Хе Кунчи! Сән кайбедерсин кендини ва, онун йанында. Темин олдун өлә чиркин бим-бияз, ани дүшежейдин ерә, ва. Кәр не оокаа беенмишин ону. Сарп та иш! Саде түркү билер...

Шинди Кунчи аннады не оләр. Ачан кыз онун йанында лафедер, онун тыканәр кулаклары, да кызын сеси ишидилер сансы түркү, ама узактан. Да не жувап едер она о, тутамэр аклысында... Олмалы, ким нашей деди Темийжак да калкты бөлә гүлүш.

Кунчи неетледи лаф йапмаа кызлан үзбе-үз. Ачан гүн инди авшама, Кунчи сыкылады, баалады чарыкларыны, генә утанмасын, да генә чыкты о кызлан кенара. Сыкты кендини утанмасын: бакырды гөкә гүнә, долайа. Ама лаф еринә она гелирди саде түркүлү пеет... Кунчи дөндү да гитти аарамаа достуну Нүклайы, аннаштырсын ону бу кызлан. Ии, күйүн хорусунда гечәрди адет бир кызлан лаф йапсын ики чождук. Да Кунчи гетирди Нүлкайы. Бу гамсыз ишидирди не деер кыз да аннады, ани кыз бүүн быкмыш Кунчийә да о да аннайамэр не истер бу чождук:

— Нүклай, быктым сөлемәә она, ани

адым Чалыкушу... ама ии нунамдан гечер Ена. Тә, емин едерим, ани демедим бир да лаф зеедә... бакмадым да... О дурэр онүмдә да хер бир мырылдэр «кимсин, кимсин? Ангы сойдансын...» Бүтүн гүн тә бөлә!

Нүклай бакты достуна. О дурарды йумулу гөзлән да нашей-са генә сөлеәрди. Нүклай дуйду, ани ләәзым Кунчийи евермәә, зерә жан вержәк сабаайакадар... да ачан хору чекетти даалмаа, чожук деди Енайа:

— Мари Ена, сенин ии бабун үүретмедим, ми, ани бөлә хатимдә чожаа кыз ләәзым гитсин да зеедәмесин оланы. Бүүк гүнәхын олужәк, ер сән урусайдын онун үрейни геери.

— Хее, Нүклай, бән ону беенерим, ама ачан а нижә бир дилсиз...

Нүклай аннады не ләәзым йаппаа.

О йаклашты Енанын ии бабусуна да деди:

— Бабу, бу авшам олужәк кайыбыныз.

— Сауш башымдан ба, Нүклай.

— Тә, бән сана сөөлерим, ама кахырныз олмасын. Кунчи гиби гүвә сиз буламыйжыныз.

— Е, кач бә, шашкын. Биздә йок зеедә кыз вермәә о муту Кунчийә.

— И тә, онун ичин алэрыз сизин кызы, е, ани дили чөзүлсүн.— Да ериф саушту бабуларын арасындан.

Бир да сокаа йарды бир «Ии-ху-ху!»

Ачан бабулар дөндү сесә, гөрдүләр, нижә Ена кужаклы Нүклайлан, атлы гечер хору ериндән. Кунчи да йанында бир башка балан бейгирдә. О севинмеликтән диил сааде лаф етсин, ама Маани да чалырды.

Биркач гүндан сора, Кунчи хем Кристо алдылар бир ев йаппаа. Да Кристо гүлүмсейрәк, бакырды, нижә Кунчи гимни ени ру-

баларлан, герәрди өртүнүн ба бу башына, ба
өбүр башына. Сора алды кескин нажаа да
чекетти йонмаа нердә не будак вар, нереси
ири-бүүрү. Да Кростонун кулаана илишти
чожуун лафлары:

— .Ол евжааз бана дост, да бән каави-
лешеим. Олажэк бана кушчаазлар ичердә,
беним Чалыкушум да чалажэк бана түркү-
жүклери ичеримдә.

Кристо йапты божисини да деди:

— Шүкүр, аллахым, буну да чыкардым
евин өртүсүнә...

ХЫРСЫЗКА

Матренкада йокту пек чок гөзеллик, ама онун шылдырдак гүлүшү пек чок едәрди. Ама чоҗуклар да пек бүүк гөзелләә салынмаздылар. Чойу хавезди левент бойа хем ачык гүлүшә саде өлә сийретмәә дейни, да хоруда Матренкайа гүдүрдүләр бираз таа чок хатыр некадар башка кызчаазлара. Ама кыза бу гөрүнүрдү пек бүүк хатыр да тутурду кендини пек дик. О билирди нечин бөлә үүсек хем дик тутэр кендини. Онун кыврак бойу, гөзәл бакышы йарашарды кыза, да чойу савашарды онуннан данышмаа. Ама кызын җанына йаклашмаа диилди колай. Ачан да гелирди инсан арасына гиимни бир узунҗа, гөк ташы бенизиндә фистаннан, Матренка олурду таа гөрүмнү, таа да дик. Ким ону гөтүрүрдү евә? Пек сииренә дүшүрдү бу кысмет! Да сора, ачан ону гөрүрдү, хашлак далга дуйгу йакарды факирини, җаныны ханидән. Илк севда езәрди хализдән таа да пек, да о көрпә хем дангалак оланнар өлүрдүләр май аякча... Деерләр, ани бир көрпә, өнез башлайан деликаннылыы олан, дүшмүш ерә таа гөрдүйнән Матренкайы. Да бу иш сокакта дернектә калдырмыш бир гүлүш, өлә кескин хем үүсек, ани бабулар бракып атешлийни, чыкмышлар гөрмәә не олду сокакта. Ачан гөрмүшләр ердә уп-узун оланы, демишләр:

— Тә, таа бириси жан верди аякча шу Матренка ичин. Таа бир гөзеллик курбаны!

Олә ми, диил ми олә, ама чожуклар чойу йанардылар бу анылмышы алмаа елә. Сон сонунда о ләазымды айырсын биркимсеи да курутмасын күүйүн чожукларыны бошуна.

Матренка-са не йапырды? Салверирди узун, кула, папшой пүскүлү гиби, пелийни чак белиндән ашаа. Лүзгәр да ойнайып ачык «пүскүлләрлән», нижә ипек сүмеклән, таа пек кызыштырарды гөрөннери. Да бу дурушта Матренка сорурду кенди кендинә:

— Ажаба, кими бүүн чарпажам гөзеллиймнән? Ама битки вакытта кыз билирди кими о бүүн езежек хем шашкын едижек.

Матренка долаштырып хепси сечи деликаннылары касавети йокту бишейдән. Да хепсижи санырды ани таман онун адыны ишлемели дикер басмайа еки да она йапәр фенец хем чичек коладада бу анылмыш гөзәл кыз. Ама кыз лафедаркана хоруда, гүлүмсәрди башкасына, ангысында хич йокту акылы, не да севдасы. Бу бетерә о долаштырырды оланнары, да оннар ийирди кысканчылыктан бири-бирини.

Бирдә ишидилди, ани Матренкажык пек беенәрмиш бир йакышыксыз, гөрүнмәз чожоуу фукаарежә ездән. Хоруда ону хич кимсеи саймарды деликанны еринә: жыба, забун, кара үзлү, хымык дилли, алчарак бойлу хем да бурук бажаклы Жужа Сандийди. Бүүк кафалы бир епиф, о май гүлүнтүйдү бүтүн күйә. Хепси таныды Сандийн, ани олажәк темел йавкласу бу кызын! Диилди баари харам! Фит темел, дәрдиләр чойу.

Хализ, ани чожук чиркинди, ама ачан да жанында варды бир ажысы, о олурду хептән

ачык аазлы да хептән чыкарды гөздән. Ама да күүдә йокту таа ишчи оннарын дамарындан. Бобалары гежә гүндүз ишләрди тарлада, ушаклары да чалышырды тырлада, башчедә, бааларда. Да те буна бакмадаан, оннардан фукаарә күүйдә йокту. Бу айлә билмәрди не о хайлак отурмак, солукланмак еки да авужуна үфлемәк... ама ичердә хеп йоклукту, жыбалыкты.

Ама гит жүжалара ансыздан, оннар булурду не коймаа софрайа, нейлән конукламаа сени. Бөләймиш Жүжаларын айлеси баштан, көктән замандан...

Бир гүн хоруда Санди чыкты кенара Матрекайлан. Бир алай олан бекләәрди бир тарафта битсин лаф. Ачан шансора каранныжак олуркан, чожук гетирди кызы еринә, чожуклар сарды Сандийи да кайдылар чайыра. Не олурду бурада?! Иванчу дүүмүш Петрийи, нечин дейни о дүзмүш Сандийә Матренкайы. Тодур да урмуш бычаклан Ганкилерин Тана сына, нечин о адамышты чыкмаа кызлан, да Тодур чекинмиш бир тарафа, да чыкмыш Санди. Сараф да, ани йылыкты бир гөзүндән хем пелтекти, чекиширди Ванкаларын Панти синнән. Да бу айы гиби, бүүк бойлу Сараф, коркудан хем үфкедән салланырды ачык аазлан, дили тутулмушту фит. Пус Феде да чекедер дүүшмәә чингенә Минкайлан, о дели да урэр чожаа даул токмааннан. Феде дүшер дору бир пүсүрлүк үстүнә, да ачан дуйэр, ани буланмыш, качэр чайыр ичин да, өләки, сансын ону бөөлек тутмуш. Оланнар да санэр, ани онун челинмиш акылы, да бракып, чекиш-дүүшү, чекедерләр ону тутмаа чайыр

ичиндә. Дүүш хептән битти, ачан кызлар пейдаланды судан суважыларлан. Да озаман чожуклар аннады, ани Жужа араларында хич йокту да, ани онуннан кимсей дүүшмеди, ондан кимсей бишей сормады. Да пек айыфландылар бөлә йаннышлаа...

Санди тыыды алайын арасындан сечилмедик хем пек колай: гидиркана чайыра, о сапты нунасына... да караннжак олуркан, талигайа пиндирди Матренкайы, нижә лафлаштыйдылар да каптылар кызы бир көстексиз...

Чожукларса чайырдан чыктылар генә аарамаа Сандийи, ама йокту бирердә. Кимсей билмәзди, ани шинди Матренкайлан билә дурэрлар саклыда. Кысканч деликаннылар йыктылар Сандилерин токатларыны, сүрүдүләр чак чукура. Сора каптылар ики таане кечилерини да урдулар бүүк чукура.

Жужа Танчи шансора билирди не йапты оолу, да кысметли ондан, ани күүйүн гөзели оннарын капунун онүндә телли гелин олажэк, деди:

— Чорт с ним! Сән кары, кахыра дүшмә о кечиләр ичин, бак, ани биздә Матренка!

Маалә билирди, ани Жужа бүүк кысметтән бөлә деер, ама да евдекилери билирди, ани боба бүүн олажэк жөмерт: йымыртайы варды нижә коймаа бүтүннә чорбайа...

Бир да ону чаардылар сокаа да дедиләр:

— Гит бүүк чукура, ал кечилери евә.

Адам гитти калпаа елиндә качарак бүүк чукура, да шашты, ачан гөрдү, ани кечинин бириси олакламыш да... О гетирди евә да карысына силип кысметли йашларыны деди:

— Гөрдүн мў, кары?! Бак кысметлии биздә!

Гечти бир-ики гүн. Авшамнейин үфкели чоҗуклар каршы гелдиләр Сандийлән көше-дә. Да бириси сорду:

— Хее, ба дост, йа дур бир лафа. Сәнмийдин өлә пеливан хоруда?

Не, кәр сән ми калдын Матренкайы кап-маа?

Пызли Санди коркту, ама истемәзди калсын ашаа хороzлуу, да деди чоҗуклара:

— Бәндим! Кендим онуннан! Да наши? Не, гери ми алыжайныз?

Сааде йаклашын, бобам «черна чума» гиби, чекәр-са сизә бир «чорт с ним»... буламыйҗыыныз ангы токаттан чыкмаа...

Чоҗукларын үфкеси гечти: калмыш мы Жуҗайлан чекишмәә, кач хептән, да оннар башладылар гүлмәә...

— Ее, Санди, не бизә калды сенин бобаннан мы гүрешмәә ба?

Бак бизим йумуруклармыза. Ону-са дүн бир хышык кечи йыкмышты кенарда... саде сүсмүш бир сыра...—, деди топуз йумуруклу. Мәлка.

Тодур-са сорду таа бир иш Сандийа:

— Хей, Санди, о сана истейә-истейә ми гитти ва? Сән ону алдатмадын мы? Беким алтыннан... ба?

— Сән да ва... биз мамалигадан чыкмэрыз. Нәәнда биздә алтын?

Белли ки, ани бени о пек беенер...

Чоҗуклар генә гүлдүләр. Мәлка хадиледи ортааны, деип:

— Хади ва, Тодур! Брак ону ва! О таа некаа жувап едиҗек о Матрена ичин... брак, дүүмә чоҗуу сән, шинди ону вар ким дүүсүн.

Бу лафтан Сандинин үүреенә бишей прост дамнады да о гитти гелинә кырык үреклән.

Кыз дикәрди ишлемә, хазырларды года пешкирлерни. Санди отурурду лампа шафкында да сииредәрди гелинни. Она гелин гөрүнүрдү өлә пек гөзәл, ани коркарды солумаа ичердә. Да ачан Матренкайа бишен ләәзым олурду, олан көстекленә, булурду маказлары, еки да ийи да тежижик верирди, саклыдан да сакынарды бакмаа, ама сувазларды бакышыннан йанакларыны, үзүнү, кула пелийни. Шинди Дүннә-Гөзели — Матренка онунду! Да о варды нижә диисин да онун пелийнә, отурсун да таа йакына... версин калошларыны...

Матренка-са, нижә бир дуан, кезләәрди чожуун чалышканыйны, да кендинжә есап едәрди:

— Аа, бундан вар нижә йапмаа хем калтак хем да бейгиржик кендинә. Йа нижә калошларымы йалабыдәр, йалайып да, силер оннары, ахмажык...

Гечти хызлы гүннәр, афталар, айлар... Матренка долдурду паты ушаклан, ама тенжеези дурурду ериндә, гүлүшчүү да хеп өлежәйди... гөзчеезлери да атещик сачарды, гөрдүйнән бир... йакышыклы ерифчи.

О вакытлар козхозлар өнез пейдаландыйдылар. Ени колхозлар савашырды каавилешмәә да ләәзымды үүретмәә генч аданары хайдамаа тракторлары, машиналары... да ким-са демиш правленияда:

— Ей, азалар, Жуҗа Сандидән кәәмил тракторист олур, йа биз ону йоллайлым үүренмәә.

Да йолладылар.

Вакытлар да зорду: берекетләр йуфкайды, үзәр-икиүзар грам екин верирсайды-

лар, ислäädи. О да ел учларынданды, прост терекä, кесниклердäнди, верирдилär имää инсана не калмыш токта аба ужүндан. Ама Жужа Сандийä буннар илишмäзди: йанында варды Матренка!

Ачан Сандийа теклиф егтилär гитсин үүренмää, ериф саде бакты Матренкайа гаарип. Кары са севинди, ани баарли биркач вақыда куртулär бу титси үзлүдän...

Гитти Санди. Матренканын таман шинди гүнү дууду. Гитти йан ичери, нереди йашарды Сандинин анасы, бобасы. Бакты оннара дүрүк, елини койуп чантыларына, да деди:

— Не, таа йатэрсыныз мы? Вар нижä йаннарыныз чүрүсүн! Бана бригадир деди, ани гетирижэк божек бакмаа. Алыныз чуваллары хем таа бүүжерäk ушакларын биркачыны да тез дутлаа йапрак йолмаа. Сән карт текä, пинежән аажа, те бу «жумаа бабусу» да йолажэк ашаакы даллардан! Ама шинди тез гечин икиниз да тее о атешлик кухнесинä. Бән быктым сизин солуунузу бырда йакында кокмаа...

Ихтиар Жужүлäsä чекитти офламаа хем пыыламаа, ама Жужа деди:

— Чорт с ним. Сән бак, ани ичерси ушаклан долу хем, ани ... гөзäl кары капумузда гезер...

Да топлайып йорганнары, дөшеклери, гечтилär атешлик кухнесинä. Матренка да гееридän оннара таа екледи лафлан:

— Сән, кайната, «чорт с ним» дедин илин, ама йа сән кошул да кес тезеклери, бабушкайы да кой калдырсын оннары... беним вар дутлукта ишим...

Жужа шүпеленирди чок ишлерä, ама беклäärди гелсин оолу.

Сандийи таа хайлак гүннердә МТС-тән колверирдиләр гелмәә евә. Өлә бир йаамурлу авшам о чекетти евә. Аклысына гелирди карысынын гөзәл гүлүшү, да пек севинирди, ани генә йысынажэк онун йанында. Да о гидирди йайан, рубасында хер бир дикиши йашты. Да олсун өрүмәә таа илин деини, о сойунду йалнайак. Гидә качарак, качарак, о саде сабаа каршы етишти евә. Ама таа гирмедәән аулун ичийанына, онун есабы олду, ани ким-са чыкты оннардан. Ичердә пенчередә гөрүнүрдү бир шафкчааз. О севинди, есаплады ки, карысы беклер ону. Ама шафкчааз өлә да хызлы сүүндү, нижә пейдаланды. Адам генә есап етти, ани уйанды күчүжүү, да карысы ону куруламаа йақты лампайы...

Гирди хызлы ичийанына, сал етти ачмаа капуйу — о диилди сүрмели.

— Бее не олсун бу? Кары башына йатэр ачык капуйлан...

Гирди хайада, сора, еникуну-ичери да. Матренка гөрмедән ким гирди, сорду хашлак сеслән:

— Не ба? Нечин дөндүн геери? Даа мы ләазым пелийми сөкмәә?

Матрена узатты еллерини да сарылды Сандинин бойнусуна. Адам даптуру гелди онун лафларындан... шинди да өпүшлериндән...

Кары дуйду йаш рубалары, да аннады, ани Санди да чекетти шамарламаа адамыны, деип:

— Көпек! Йокту му нижә геләсин сабаа? Чак нередән гелмишин бу йаамурда. Не, баари сес етмерсин, гирежейкана? Быктым беклемәә...

Ертеси гүнү пазарды, да Жужанын карысы отурурду дернектә.

— Аман мари, карылар, бизим о Матренкажык... йа не гөзәл йашэрлар Сандийлән! Авшам бекледи оолуму чак хорозлар өтүнжәк... Бизим да о генч жанны гелди чак сабаа каршы, ама гелин хич уйумады... дуйурдум, ани дарсыярды йалныз...

Карылар чоктан билирдиләр, нижә «йашэр» онун гелини да саде каш алтындан гүлүмсәрдиләр...

Сандисә севинмектән, ани йысынды шылдырдак гөзлү карысынын йанында, унутту йаннышлыгы да севинерәк, гитти гери... Гидирди, гелирди. Ама карысыны хеп үфкели хем шиш булурду, да о санырды, ани о йок йанында деини бу иш бөлә...

Гечти вакыт, да Санди битирди үренмесини. О артык ишләрди тракторда. Насы да олса, Санди севинирди ичердә ушакларына. Гүндүз о ишләрди кырда топракта, авшамнейин да йардым едәрди карысына. Буну йыкамыш, буну куруламыш, буна масалжык сөлемиш.

Ама битки вакытта о хич аннайамазды карысынын йашамасыны. Кенди да билмәзди нердә о ишлер, нердә вакыды гечирер гечәкадар. Ачан да истәрди аннамаа бу ишлери, Матренка она өлә хулуз бакарды о шылдырдак бакышыннан, ани адамын дили кесилирди. О гетирирди аклысына, нижә чожуклар ону гүлүрдү ... о көшедә. Да бир гүн о сорду:

— Мари Матренкажык, хич ми сән бени беенмедин?

— Аман, кыса хотул! Не быктым бән сана. Тә, сана вар нейлән алданмаа: бак

ушаклары да сус... Таа да севдайы сорэрсин. Бән быктым йыкамаа сенин катранны хем топраклы рубаларыны...

Санди утанмактан тыканды, ама бакырды үстүнә, еллеринә. Хализ, ани онун үстү йалабымаарды кырнаклыктан, ама да не? О бүүдәрди екмек! Бакты карысына генә. О битки вакытта олду ал йанаклы, чичек гиби ачарды гөзелликтән. Адамын жаныны хашлады атеш гиби, дуйгу: не файдасы, ачан диил она дейни... Да генә утанды, ани о катранны, йоргун, карармыш да саде йуткунурду, кахырлы бакарды бобасынын үзүнә.

Бир гүн, шансора сыжак майды, сабайлән Санди гелди евә кырдан. Бүтүн гежә оннар ишледиләр кырда. Санди тозлуйду, үзү карармышты тоздан, йоргуннуктан. Еллери мазутлуйду, үстү кокарды түтүнә. О етиштирәмедиydi таа йыкамаа үстүнү, үзүнү, ама савашырды ушаклары топламаа: ангылары таа бүүктү, хазырларды школайа, күчүклерини да — бабуяа кухнейә! Сора чекетти топламаа софрайы да...

Бир да бакса — онүндә бир парча кийат биазэр. Алды, окуду — суда теклиф. Санди дүшүндү, дүшүндү:

— Нечин олсун бу иш? Не кабаатым вар? Сансын бишей дөкмедим да ерә.

Верәмеди бир да жувап, да бүүкүп башыны, гитти ичери.

Ансыздан гирди ичери карысы. дүзүлү, гөзәл гиимни. Санди танийамады илктән Матренкайы.

— Сән ба, пезевенк, окудун му кийады? Вердим сени суда айырылмаа дейни, быктым катран йыкамаа, түтүннү үз гөрмәә, сүмүк силмәә.

Санди гөрүрдү, ани ичердә ишләр диил уйгун пак, ама бөлә иши о хич бекләмәзди. Да о калды ериндә. Алды кужаана ен күчүйнү да гөзлериндән чекетти акмаа йашлары. Кирли еллериннән о силәрди үзүнү, да таа пек булашырды гөзлери.

Матренкаса бу арада сыкы топлаарды не илиширди елинә бир бошчайа. Санди атты гөзүнү сокаа, орада бекләрди карыйы бир йабанжы ериф. Матренка сес етти она нечи-са русча:

— Чичас бря Вовичка, дур брәз, тә выхдит едерим!

Санди гүлүмседи карынын русчасына да бүүк ажыйлан офлады. Карысы чыкты хайада бошчайлан. Санди санды, ани Матренка йаклашажэк да кужаклыйжэк ушаклары да, йа да баари битки евладыны билә алыжэк. Ама карынын йокту аклында да ушаклар. Чыкаркана деди:

— Хей, сулан, унутма, ани саба суда!

— Матренка мари,— сән пек гүжендирдин бени. Нейа ләазым суда да гиделим? Бән өлә да утанмактан йандым, күл олдум.

— Утанэрсын мы? Ушак йапмаа утанмадын мы? Гележән да суд кессин ушаклар ичин өдемәә.

— Дөрдүнә да мы? — сорду утана, кызарып Санди.

— Хепсинә.

— Е о ен күчүүнә нечин?

— Она да өдейжән, не о саманныкта мы булунду? Хеп бизим дөшектә.

Ертеси гүнү Чадырда суд кести:

— Жужа Сандийа өдемәә карысына Матренкайа елли процент казандыйындан!

— Ушаклары бән бакэрым! — деди Санди, — кары бана ләәзым одесин.

— Олә закон бизим мемлекеттә йок! — баарды суд кесижи, — карылар одәмерләр, садә адамнар! Аннадын мы, караннык!? Ләәзымды олә аннашасын карыннан, ки о гитмесин башка адама...

КАРДАШ ПАЙЫ

Лүзгәр клисә тарафындан гетирирди тунук даул сеси, хем ишидилирди бейгир кишинемеси. Сора лүзгерин фырлак хем илин учушунда таа гелирди инсан наарасы...

Бу пазар күүйдә варды биркач дүүн, сокаклар долуйду шенниклән. Орада-бурада саурулурду ишлемели пешкирләр, хасалар. Адамнарын кара калпаклары халкалыйдлар саадыч фенецлериннән, деверлерин ардына узун, сары бүрүнжүктән пешкирләр, саурулурду.

Бир дүүн топлужа гидирди байыра каршы, клисейә. Обүрү йылмаланырды ашаа бир даражажык көпрүйә. Ачан бу инсаннар уурлашарды, олурду бир алай дүүнжү, да хепси шен үзлән хош-беш едирди бирибиринә. Оннарын кысметини бишей көстеклемәзди. Ама бираздана инсан даалышырды да гидирди даул хем кемеңчә сесин ардына.

Генчләр да гидирди севимни бакышлан. Хепси билирди, нердән чекилер шеннини-севимелиин сызынтысы. О саклы чыкарды үзә, да сансын долай да севинирди инсаннан барабар. Бөлә севим бензәәрди күл алтында кооржааза. Естии лүзгердән о йа таа пек кызышәр, йа да сүүнер, таа йысытмадан долайы.

Бу гүл гиби гөзәл, генчлерин кысметлии

таа илердәйди... Дүүнүн бири чевирди Ганчилерин тарафына. Күйдә оннар сайылырды кәәмил чорбажы, варды нейлән йашасыннар хем дүзүнсүннәр. Маллы аул хем гениш харман чойунун жаныны тутуштурурду хасейликтән. Бүүн Ганчилерин күчүк оолунун дүүнүйдү. Гелиннән гүвәә хем кахырлындылар хем кысметлийдиләр, ама кахырын маанасы чекилрди ирак ески ишлердән.

Ганчилерин планы гелирди баша-баш Дүлгерлерин аулуннан. Йаннашыкты оннарын пайлары кырда да. Оннар комушулуку едирди ии чизидә. Диил саде күйдә, ама кырда да оннар йардымнашаарды. Ама пайын бириси таа берекетлийди, да Дүлгер екирди ону ен ии тоумнарлан йалныз.

Бөлә гечирди йыллар. Дүлгер севинә-кахырлана, кулланырды чорбажылыны ии хошлан хем уйгун. Нередә олмуш бүүк берекет боудай, азимка, рипак, нередә булунмуш гелир хайвандан, Дулгерин аулу өрүәрди севимни.

Ама фенә лүзгерләр онун да айлесини доланды. Бир гүн чорбажы гидер гөлә суламаа бейгирлери, далэр дурук суйа да үзә чыкмәр. Бүтүн чорбажылык калэр көрпә ушакларын елинә хем хаста карысына. Ама чожек да гүзүн, дүшүнмедән гидер Галаца ишә, да геери дөнмеер. Билинмеер не олду гарип чожаа. Да бүтүн чорбажылык калды битки биткийә хаста инсана хем таа көрпә кызчааза Пачикайа.

Уфарақ бойдан хем таа дангалак акылдан, ону чекәрди таа пек хоруйа некадар кырда сүрмәә хем екмәә йа да кулланмаа чорбажылы хаста анасыннан. Ама йокту не йапмаа, ишләр ләәзымды олсун. Да те

бу отуз единжи илкйазыны о генә каршылады кырда зор хем четин чизи бойунда.

Койу думан, таа аар гүүдели бу март сабаасы еркендән чекетти кайнамаа алчакларда хем кулакларда. Саде сабаа гүнеши дүрттү ону, да думан, нижә ихтәр өкүз, башлады аар-аар гүжүлә калкынмаа илкин гүннү сыртлардан. Күйдән ишидилирди көпек сеси, инек мууламасы, инсан даргынны ... Орада, кырда күйдән чок узакта, таа думанны сыртта, бир пай башында паклаарды казгаллачлан пулуу бир генч ериф. Өкүзләр хайлаз чийнәрдиләр папшой кочаныны да лигалаардылар таазә чизийи. Булут алтындан, пейдаланан гүндән, фырлаарды дөметлән алтынны шафклар таазә чизилерә, толокайа. Сол тарафтан таа койу думан ичиндән ишидилирди шансора: «Хэйса ... чала ... ха-аа!» Ким-са йакышыксыз хем хавезсиз савашарды достлук етмәә сүрмектә четин хем тапкыр толокайлан. Сес йаклашарды, да тездә генч ерифә урду бейгир тери хем фышкы кокусу, да дебрештирди ону долашык дуйгулара. Сеник чий бонжуклары йалабырдылар сүрүлмүш ески отларда. Сансын бу йалабыктан ериф уйанды. Тутунду ележекән, да өкүзләр йолланды. Тездә о уурлашты комушуйкасыннан. Сүрүжүләр генә даалыштылар, бракып бири-биринә топрак, пелин, думанни сабаа кокуларыны, аар хайван солумасыны. Ерифи сарды бир долашык, сербестли кувет. Гениш омузлары сансын таа долду куветлән да о таа пек сыкты ашынык тутаклары.

Гүн хептән артык чыкты долашык каба булутларын алтындан ама дерин чукурлар ичиндә думанни дөшек таа хайлазланарды.

Гүн ишләәрди те оннара, ангылары сүр-мектәйди. Да «Хэйса, чала», — ишидилирди шансора чок ердән. Инсан сесинә карышырды кыр кушларын чывламасы. Олмалы, оннары вакытсыз калдырдыдылар отлар ичиндән күчүк чифтчижиләр.

Пирин чыкты баша, чыкарды калпааны да терсиннән силди үзүнү. Бакышы капты думанны толокада теминки сүрүжүлери: кызчаазы хем ихтәр дүшкүн бейгири. Пирин гүлүмседди. Думанны толокада бейгир, кыз гөрүнүрдүләр шушекил. Пирин чекетти пакламаа пулуу. Ама бакышы калырды ойанда. Йаклаша, йаклаша илкин белли олду бейгирин чиили елеси, забун йаннары, сора — кыз. Йыртык чарыклары топламышты чийли топраа, узун футасы хем йамалы фистанжыы илиширдиләр йаш отлара, да икидә бирдә кызчааз калдырырды футасыны, касырды ону бир еллән. Ама сүрмәк бозурду онун дурушуну, да фута генә сүрүнәрди нем отларда. Чембери башында дөнмүштү йанына, да Пирин утанмактан атты бакышыны чизийә. Жанында гүләрди ачык, зерә кәәмил Дүлгерин чорбажылыы чоктак айкырыды онун буазында. Да тә шинди, нижә онун ишлери дөндү...

Ачан етишти баша комушуйкасы да, бейгир дурду бирдән ериндә, хайван сансын какылды да йапмады бир да адым ериндән. Дөнемечтә дишилди ериндән, биркач көстекли адым йапты, да ачан уурлашты ерифлән, генә дурду, сүрмәк да битти. Пирини генә каплады дели дуйгулар. Ихтәр бейгир хем көрпә, йакышыксыз пулаа кызчааз, диндиләр. Кыз ипрак сеслән савашырды хайдамаа малы, ама о амансызды бу йалвармайа.

Бу ажылы сесә дөндү Пирин. Еллери нашей са баалаарды боиундукта, ама аклы кызын тарафындайды. Бирлийә бейгир хеп дурурду ериндә, ама ериф гөрдү, ани о титирер кошуда, кавасы дүшүктү о т л а р а, кыз да отурмушту ерә. Онун үзү капалыйды аборкаларын ичиндә, кимәр сыра шалинкасыннан силәрди йашларыны.

Пиринин үрәә сансын калкынды: пек ажыды жаны, кыза ама да хеп о долашык, учсуз дуйгу езәрди ону. Пачикыйы о чоктан алдыйды гөзә...

Пирин диил чоктан гелдийди генә күүйә Галацтан. Орда варды онун кенди түкәны, ама маллар бобасынданды. Иши гидәрди ислә хем темелли. Онун варды шинди бир бүүк изметә ниети, да онун ичин йардым едәрди бобасына чифтчиликтә.

О урду өкүзлери чизийә... Пачиканын бейгири бирдән динненмектән ми, оса онун да йанды жаны бу гарип кыз ичин ми, ама ансыздан йолланды иллери. О гидирди илин хем таа шенжә. Кыз етиштирәмеди калкмаа, да пулук ири-бүүрү, үстүннү йапты биркач аршынык чизи. Пачика көстекленә, етишти пулуу да тутту сыкы ележөктән. Илердә ишидилирди аар солумак өкүзлердән, камчы фыжламасы, көклерин чатырдасы. Лүзгержик гетирирди йан дерин чукурдан тезек түтүннү, думан кокусуну, бейгир кишинемесини. Шинди бурада кимса хазырланырды илк чизийә.

Казчааз/севинә, ани йолланды онун да иши, гидирди пулуун ардына, савашырды кулланмаа иши өлә, нижә бобасы кулланырды. Ама кары сүрмектә хич йаклашмазды еркеклерин чифтчилийнә да бу иш таа пек

кызчаазы басты кахыра. Уурлаштынан оку
зләрлән, бейгир генә дурду. Кыз аннамады,
ани чүрүк илерки дингил кырылды, да те-
керлек тә — тә фырлайжыйды ериндән. Те-
керлек ансыздан хализдән йаннады да бир-
ики адымдан сора йыкылды чизидән дыша-
ры. Сүрмәк генә дурду. Кызын генә чекетти
аакмаа кабаатсыз ажы йашлары. Аалайрак,
о генә иилди пулаа да савашты булмаа
бозгунчлуун ужуну.

Пирин аннады, ани комушуларын тар-
ласында «Хай-нөө» кесилди, да аклынжа
саде гүлүмседи, йаннатты калпааны да дү-
шүндү: Бу диленжилердә генә нашейса олду
Сааде зиетлерләр топраа, сатмэрлар баар-
лим да куртулсуннар топрактан, топрак да
оннардан.

Бөлә дүшүнүркән, о сансын гөрдү топраа
елиндә. Онда ойнады ажәми кан. Да о бу-
ламаазды ангы чизийә гөммәә бу уурсузлуу.
Бакышы раз гелди Пачиканын чизисинә.
Кыз иилмишти пулаа да нешейса йоклаар-
ды. О завалы билмәәрди, ани ону кезлеер
геридән нижа боз дуван, комущусу. Хава
таа думанныйды, йакында йокту биркимсей,
Пачиканын жаны дурурду нижә далда.

Пирин тутушту таа пек, ачан долайда
сак хавада, ансыздан сусту кушлар да. О
йаклашты кыза аннамаа не олду. Да бир-
дән есап алды, ани кызчаазын кыврак аяк-
лары, көрпә гүүдеси гиимни йамалы рубада,
фит аркасыз бу йалнызлы пайда. Да Пирин
таа тамахлы йаклашты она.

Каны тутушурду хер бир адымындан,
жаны дүүлүрдү ськ-ськ. Она урду сансын
дөшөктән қөрпә тенин кокусу...

О йаннашты кыза ансыздан, да бир лаф-

сыз иилди маана бакмаа не олду. Да бакышы долашты кызчаазын гөзәл йанажыкларына, бакышына, сачларына. Пиринин өнүнә ансыздан чөктү каранник, да нижә фена картал, каврады кызчаазы...

Талига гыжырдамасы ишидилди йолда. Пирин, май дуйгусуз кызы, сарды бой күркүнә да чыкты йола. Талигада разгелди хысымнарын чыраа, да Пирин аар-аар солуйа, деди адама:

— Мэй, Котән, кызчааза прост олду тарлада ба. Йа тез дөн гери да гөтүр ону евә. Де анасына, ани бейгир урмуш фена еринә.

Пирин чыкарды кесеи да Котәна сокту бир авуч лей. Котән бирдән таныды не олду, ама еникуну өрттү уп-узун инсаны, да йолланды евә. Бир нейдән сора Дүлгерлерин планында калкты бир чиркин кары баарышы. Инсан бишей аннайамаазды онун баарышындан, да сөләрдиләр түрлү-түрлү.

Ертеси гүнү Пирин деди бобасына:

— Бака, бән алатлэрым геери түкәнә, истерим верәсин пайымы, не дүшер бана аулдан. Бән дүшүнерим зиелемәя маллары, бана ләазым топра.

Ихтәр чифтчи булмады кувет жанында бакмаа оолунун үзүнә. О шансора билирди не олду, да саде деди:

— Евлен. Алма үүсүзү, гулмәә зерә таша гидирсин.

Пирин бундан пек коркмады, ама бобайлан чекишмәә бир диленжийка ичин о истәмәзди да деди:

— Бакажэз. Таа сора онда да вар топрак. Пирин гитти сүрмәә дүнкү тарлайы. Кош-

ту пулуу о парчайа, ани таа дүндән калдыды сүрүлмедик сыртта. Пирин кошту өкүзлери, да өлчәәрди, нижә кызчааза ләәзым олсун зор бу адам ишлериндә. Да аклынжа гидәрди дүнкү хайырсызлаа.

— Ии, таа сора-са не олду? — есаплаарды о. Хеп окадар олэжэк гелин бобайа. Да не кардашымын севдасысайды? Бүүк иш бир кызлык...

Пирин дургутту өкүзлери да бакты Пачикаларын пайына. О дүн өпәркан кызын пеликлерини, йанакларыны, адаарды бүүк ишләр: алажэк ону, саабийка едежек, тарлалар ишленежек, хаста анажыйны калдыражэк, чок зенчинник адады... О бакты бош тарлайа. Да дүнкү йарым чизи хем аач парчалары дингилдән, тоумсуз тарла ерифи генә дебрештирди. О генә дүшүнмәә калды, да ону дарсыклык сарды бу бош тарладан: йокту шинди о диник бейгир, о көрпә, парталлар ичиндә кызчааз, да тарла генишлийиннән олду она каснак. Чукурдан она етиширди лүзгержик, долай йысынмышты гүнүн алтынны диреклериннән. Ах, шу йанык жан! Ах, нижә Пиринә етишмәзди дүнкү ажамы шенник! Пирин гечтийди шансорам биркач чизи, ачан йолда пейдаланды бир кошу. О фырлады ериндән, бракты өкүзлери: о гелер! О гелер! Да ериф өлчтү дуйгуларыны, нижә генә олажэк она паасыз шенник хем конуш жанына! Ама йолда пейдаланды Пачиканын хаста анасы. Карармыш үзлән инсан инди тарласынын йанында.

Пирин коркту да йолланды аарамаа Котаны чукурун өбүр тарафында. Йолда она раз гелди биркач гүмә йабан гүлү. Куру таа кыштан даллар, йапраксызды. Ама калын

чылдыркылар адардылар гөзәл, каави гүлләр йаза дейни, да Пирин бакты Пачиканын тарласына. О да ерифә шинди өләйди, нижейди те бу йабан гүллери!

Арыя, дүшә-калка, о чыкты дерин чукурдан да йолланды Котәна. Адам гамсыз гүжүлән гидәрди өкүзлерин ардына, хем аклынжа сесләрди гүмүш лейлерин жынгырдамасыны. Пирини о есап алмады, да ачан о дикилди онун өнүнә, чырак даптуру гелди. Пирин силди калпаан терсиннән үзүнү да деди: «Котән, өдейжәм, йалварэрым, гел да сүр Дүлгерин тарласыны. Гелмиш о кара үзлү, хаста карысы, нижә бир коркулук өнүмдә. Куртар, иежек бени! Куртар, Котән! Куртар, бени алажам сени йаныма Галаца...

Авшама кадар Дүлгерлерин тарласы екилди да...

Ертеси гүнү Пирин хазырларды талигыйы генә кыра. Саклы бакышлан савашырды булмаа бир кишийи Дулгерлерин аулунда. Бобасы топлады оолуну кыра да ансыздан капты онун бакышыны, санды, умутланды, ани чожуу ии лафлан аннайыжэк Ама Пирин шен-шен пинди талигайә да йолланды ишинә.

Бобасы Ганчи тутушту утанмактан да бакты комушуларын аулуна. Хаста инсан нашей-са аннадарды отчу бабуйа, ани күүйдә билинирди, нижә бүүжуйка. Ганчи дөндү, гитти лафы ачмаа карысыннан, зерә бу ишләр диилди шака. Дүлгер куртардыды Ганчии о чиркин онбешинжи йылда Карпаталарда куршум алтындан, атешләр ичиндән. Дүлгер хен зор вакытта вердийди тоум тарлайа, баашладыды кырандан сора бир чифт тосун. Да бак сән неләр гелди бу комушунун башына? Беллийди — лаф

олажэк дериндән — евленсин...

Пирин бекләәрди авшамы дарсык хем азгын жаннан. Бүүн битирди тарлайы екмәә, ләазымды хазырланмаа Галаца. О гелди евә еркен таа гүн каушмадаан. Шен, калпаа йан: умут едәрди саасем гитмәә изметинә да орада ону каплар генә касаба йашамасы.

Пирин даптуру гелди ансыздан: бобасы бекләәрди ону дүрүк бакышлан. Бүүн гелди Дүлгерин карысы оннара. Сыбытты ешәә ле-кели бой күркүнү. Инсанын үзү-гөзү шишти ааламактан, зерә бу гежә кызчаазына олмуш прост, да Отчу бабуяа кыз аннатмыш не олду...

Адамнар гирдиләр дама. Бырда боба гөрүндү оола кап-кара. Пирин йоктур ону гөрдүй бөлә бениздә да жаны үрктү. Ганчи чекетти доорудан: «Евлен! Пазара йапажәз дүүнү! Евлен, зерә сенин ишлерин прост, гогоман! Йапма бени гүлүнтү бүтүн күйә, зерә бән булурум нейлән сенин зулумнуу-ну көстеклемәә.

Пирин дурурду бобасынын өнүндә бакышыннан ердә, да белли дийлди неләр кесәрди бу арада онун фикери. Ама ансыздан ширет Пирин чекетти аннатмаа, ани кыза урду бейгир. Беким Котән докунду она йолда, ама онун йок кабааты. Ганчи тутушту таа пек: Бүтүн күй билер услу, дорулукчу Котәны хем таа үстүнә да онун сакатлыыны. Сән ба, фосман, гогоман, не едер сенин маазан пийнисиз, йапаасыз, балсыз?

Пирин даптуру гелди.— «Прост ет, боба!» — деди Пирин, ама сөләмеди, ани йанылды, йокту үзү. Шинди фикирлери гидәрди саде варлыын ардына. Не пай она дүшәрди бобасындан артык кайыпа бен-

зәрди... Бүүк алыш-вериши шансора дурурду май чукурун кенарында: майа йокту нердән алмаа... онун түканы ишләәрди саде бобасынын йардымыннан, бу бетерә ишлери долашыкты, да о дүштү кәр дерин кахыра. О чекетти дуймаа кабаатыны кулакларына-кадар. Пирин калды гежелемәә дамда. Бүтүн гежә о дүщүндү түрлү бин акыллан: диилди шака боба лафы. Хич диилди боба лафы шака! Ишләр да диилдиләр лүзгәр да умутланмаа, ани гечежек да зору даалажэк. О титирейә, чыкты дышары. Гениш йылдызлы гөк ону сансын сериннетти, да башына капты бир акыл: вермәә пара кыза да суссун. Не, кимә о ләазым онун түканында? Гезежек елдән-елә... Бир йанындан да о кендиси да беенмәзди аар чифтчилии, нижә калсын евдә. Беким аутмаа ону, беклесин, гелинжек?

Акылы хашлак, хашлак далгаланырды, буламазды ер кендинә. Суук тер ону кесим-кесим каплээр: ер бобасы кесәрсә варлыы, озман Пирин ләзым хализдән гирсин чифтчиләә, фышкылаа. Ериф бакты балан, кырнак хем памук гиби, каба еллеринә, да суук тер енидән немнетти онун гөлмеени. Йок бу долашык халдан чыкыш, йокту онун сону...

Суук ай айазләр топраа, куйжези. Думанны чаршы алтында о сыртлар, нердә екили пайлар. Тездә сабаа, ериф са таа гөз кыпмады. О гирди дама, йангелди күркүн үстүнә. Онүндәйди хеп о гүнешли, шафклы йлкйаз гүнү, тезек кокусу, куш чивламасы толокада. Ах о шалвир кушлар да кәр серсем еттийдиләр ону о сабаа! Ах шу таазә топрак кокусу фит көр еттийди дуйгуларыны! Ама евленмәә да бөлә йыртык чарыкы кы-

за?... Напмаа? Фикирлери ондайды. «Санки Пачинин вармыйды кабааты? — сорарды о кенди-кендисинä.— Йокту!» Кабаатлыды кызын гөзäl, көрпä. йанаклары, жыбалыы, генчлик мүнүзлүү, кызлыы. Да ериф гетирди аклысына, нижä о ажамы еллериннän савашырды корунмаа ондан, да енсейамеди ону, нижä кудурмуш-бозулмуш айыйы...

Пирин калкты йатактан да бакып бозарар дышары, деди: «Йок, ама кары да ондан бана олмайжэк. Йаныма да алмаа генä йакышмэр, не нäбajэк орада о сарфошларын арасында? Ким билер ангысынын елинä дүшежек?».

Бир да онун душумеклерини кести бир сес. Дувар ашыры гежä, гежä үүренирди чалмаа кеменчедä күчүк кардышы Митиш. Пирин севинди, ани кардашы йакында, евдä да вар нижä лафетмää кардашчасына. Бу аннайжэк батүсүну, олмалы унутмады касабадан баашышлары, ани дайма гетирирди она. Пирин гитти кардашынын йанына. Ама о чекärди йайысыны, да сансын сеслän барабар учарды гөрүнмäз лазурду ерлерä. Чожүк хич дуймазды ани батүсуйду йаннашык дувар йанында. Кеменчä Митишин елиндä нижейди бир түркүжү меелимка. Пирин гөрдү, ани йок не лафетсин кардашыннан, нечин дейни ойду башка дүннейин адамы. Да Пирин бир чала сусту, сора да чыкты. Дүшүндү, ани таа ий ачыклайжэк кендисини бобасына.

— Олсун хайыр, бän да истеерим, ама пек аз хайырлыы, ачан хайырлыы биркимсей чийнер.

— Демä öлä, баба. Бän булдум ужуну бу ишлерин. Прост ет, ани олду кахыр-

Ганчи чыкты дышары чин сабайлен куш-кулу дүщүнмекләрлән. Бүүк кахыры варды бу ишлердән. Адам пакларды аякларыны казайжаан йанында да бу арада она йаклашты Пирин.

— Сабаа хайыр олсун, боба!

Ганчи бакты оолуна йоргун, езник бакышлан, ама сөзү она верди бираз умут. Ихтәр сорду:

— Нижә сән булдун ужуну? Сөлә бана да, бән илинненейим.

— Евер, баба, Митиши. О шансора ирми йашында, она йакышар гүвә олмаа. Гелин да вар: не Пачика чиркин кыз мы? Хеп окадар беним бобама гелин олажэк. Хем дейжәм чок чекмемәә бу иши, зерә сора олажэк таа долашыклы.

— Гүнахтан корк, ба пезевенк. Боздун гөзелим кабаатсыз кызы, көпек, да шинди кардашына истерсин сыкыштырмаа?! Таа ии олажэмыш бән сени дүннейә гетирмейим... гит аулумдан, гөрмейим сени! Ишитмейим сени!

— Прост ет, боба,— деди Пирин, пишманныктан йанар, нечин дейни варлыгы гидирди ондан.

— Прост ет, баба, кабааттан йанарым.

— Прост едежәм,— деди бобасы,— ама кендин гидежән да истейжән Пачийи, евленежән да калажан бизә оол. Гөрмерсин ми Митиш кемеңчедән копарыламэр. Не чифтчи олажэк ондан? О ушакса бизим ичин пулук чизисиндә бүүйдү. Сана олажэк инанны кары, бизә да хатырлы гелин.

— Кайылым, боба,— деди Пирин да сансын үзү айдыннанды, ани булунду ишлерин чөзүлмеси...

Таа о гүнү Пирин дизчә савашырды Пачиканын анасына аннатмаа лафыны: пек истәрди кыз олсун она гелин, да адарды ки өнүнү гечмейжек өлүнжә. Кары сеслейамеди ону битирсин лафыны. Пачи ансыздан гирди ичери, бакты Пиринин үзүнә, да шинди онун гөзлери кәр өлә буланлыктылар, нижә о гүнү тарлада.

— Жендем оласын бизим ичердән, да тә бак, таа бир сыра басырсан аулумуза, кенди елимнен диирени итирерим ичинә, көпек!

Беклемәзди ериф бутакым дөнүшү бу халаза севдада. О санырды, ани Пачи артык ичердә олажэк изметчийкасы, ама касабада да бир сүрү ел алты ичин калажэк саклы гөздән. Ама чыкмады!

О чыктынан бу айып «дүнүржүлүктән», евә гитмеди, ама чок вақыда саушту күүдән, нижә куулма көпек. Артык биркач гүн Ганчинин бүүк оолу йокту.

Бир айлы гежедә Пачика йаклашты Ганчилерин аулун башына. Бир етекли жевизин алтында ону бекләәрди Митиш. О билирди не олду, да таа гөрдүйнән кызы йакында, каврады ону, чекетти өпмәә хем йалвармаа кыз йапмасын кендисинә бишей. Ганчи о гүннәр булуштуйду Пачиканын анасыннан да кары деди она: «Йолла өбүр оолуну, генчләр аннашырса... беки олур дүүн да. Онун ичин, Митиш бракты кемеңчейи бир тарафта о гүннәр, алды Пачийи да кошуп талигайы, йолланды дофтора. О деди, ани кызын саалыы ислә, ама калан ишлерә Митиш бакмады...

Ачан боба ишитти күчүк оолундан, ани Пачийлән оннар дүшмүшләр кайыллаа, ихтәр севинди, нижә севинер чифтчи. О хич

к
б
к
л

йынанмаарды, ани Митиш о инжә хем илин-
жә дуйгуларыннан гезежек зор чифтчиликтә,
ани о вар нижә куллансын топрак занааты-
ны кырда. Сансын, артык гөрүрдү о гөзәл
назлы чоужуааны чизидә бир елиндә кам-
чы, бир аклында да йай, кемеңчә хем гүннү
карысы...

Боба силди йашларыны, сора да кары-
сына деди.

— Айолум, йакышәр бу да. Шинди таман
оруч ачылды, йапыжәз бир гөзәл дүүн,
ани беенсин бүтүн күй.

Дүүн йаклашты токада. Генчләр кысмет-
ли, утанжак бакардылар таа чок ерә. Алай,
чалгыжылар дургунду, да мум шафкларында
хепси гөрдү гелинин йашларыны. Оннар хем
севинмеликтиләр хем да кахырдылар... да
Митиш жан ажымасындан йысыдырды Пачи-
канын елжеезлерини саклыдан. Гүвееин жа-
ны генә кемеңчейдиди...

Ганчиләр индиләр үүсек ешиклердән кар-
шыламаа генчлери. Гүн таа каушмадыйды,
ама дөнүнжәк генчлери колачлан, баллай-
ынжа оннары, машадан атлайынжа, каинна-
кайната ойнайынжа, олду каранлык.

Капу йанында йукардан генчлери сиире-
дәрди Пирин. О гиинмишти ени касаба
рубасына, траш олмушту, инжежик кара
быйыклары йапырды ону франт хем чифт-
чилерә йабанжы. Саклыдан чевредән сиире-
дәрди не оләр капу өнүндә. Пек йанар-
ды гөрмәә Пачиканын үзүнү. Шинди каран-
ныкта, мумнарын шафкында Пиринә ачылды
чок ишләр. Дүннә, ер, йашамак дөндүләр
она саклы үзүнү, нечин дейни Пачика бу
гөзәл шыласында башка инсанды. О гиим-

нийди ал атлас фистаннара. Пирин билмәрди ангы кары дүзмүштү гелини, ама коймушту она бүтүн жаныны. Она гөрүндү, ани гелиндән кыврак йокту бүтүн дүннадә. Уфарақ гүүдежи, байгын бакышы белли едәәрдиләр, ани о олажэк пек гөзәл хем беки чалышыклы евжиманка. Пачиканын гелиний Пирини енидән кеф, серсем етти, кәр нижә о думанны сабаада. Ама шинди о башкасынынды гелини, диилди онун, да ериф генә далды ажылы пишманнаа, нечин деини о кенди вердийди ен севгили инсаны елиндән. Пирин дуйарды бу саатта нижә йанәр жаны. Да о гитти дама.

Митишлән Пачика балладылар ихтәрлары. Гүвә бакты гелиннә да нижә дүшер дүүндә, ичери гирмәә йавашытты адымнарыны. Дуваклан чектиләр оннары ичери. Гүвәә еникунужа йардым етти Пачикайа калкмаа үүсек ешиклердән чардаа, ичери. Ардындан оннара, адетчә биркач мушта, йумурук чектиләр, бир да фарфирийи кырдылар, чүнкү кысмет ичин, Пачика бираз ериди ичиндә дуйгулардан, ангылары бүүн, бензәрдиләр илкйаз авасына.

Кимсей гөрмеди, нижә Пирини дүүндә аарардылар бакышыннан анасы хем бобасы. Ама о йокту бирердә.

Ганчи гирди чин сабайлен алафламаа хайваннары да гөрдү, ани кимса гежелемеш йатакта. Шинди о аннады, ани Пирин бурадаймыш бу гежә. Бобанын жаны ажыды бүүк оолуна да сувазлады йатаа. Бирда елинә илишти бир парча кийат. Окуду:

— Боба, кабаатлыйым хем пек пишманым, пайымы топракта баашлээрым кардашыма.

Баурчи 1969 г.

ГЕЛ, АНАМ, ЕВӘ!

Июнүн дуваклы, алчажык гүнү, тырма-лайып байыр сыртыны, дурукланарды сабаакы чийдә. Хава сакты. Чөшмә, нижә бир топрак анасы, йолларды узак йола оолжаазыны — акынтыйы. О да услу сесләәрди анасынын йол лафыны. Да оннарын саклы аннашмасыны аннарды йакындакы биаз сүтленнәр хем саркык даллы сүүтләр.

Топрак хем Чөшмә дойурурдулар хем сулаардылар бүтүн дүннейи өрнеклән чалышканнаа хем ииләә. Акынты йолунда капырды ташчаазлары, саманжыклары, түү-жезлери, ани калмыштылар гежелейән кушлардан да гөтүрүрдү оннары йолунжа ашаа, ойаны.

Гүн калкты таа бираз да куртулуп булутлардан, даатты шавклы сачларны доз-долайа. Акынтыжык долаш-булаш олду онун алтынны пиргаларында да бу гержиклик-лән сапты сува гөлә. Бунун чанаанда гөрүнәрди күй, чукурлар, сыртлар. Топрак гиинди ени сабаакы гииминә, дакты краалы алтынжыкларны, йыканды хем силинди сесринжә сабаакы сесләрлән.

Шалвир гүндән ми, акынтынын йолжу түркүсүндән ми, бир алчак евин ичерсиндә уйанды алты йашында бир чожужак.

Ушак герилди да чыкарды йорган үстүнә тантур хем пак елжеезлерини. Кывыржык, кула сачлы, маави гөзлү ушак бенземәзди кимсейә, да пек айыфланырды, ачан гөрүрдү карагөз бобасыны. Ушак бакынырды айнайа да гүлүмсәрди кендинә, о булурду, ани о гүнүн ушаа. Нечин дейни о да өләйди, нижә гүн: ачык, биаз үзлү, шен хем кула сачлы...

Сандиканын бобасы дулду. О ишләәрди сыыртмач. Евә гелирди пек геч да үүсүз евладыны булурду дөшектә уйуркана кирли, еки да чалмар алтында. Адам истемәәзди бозмаа ушаан раатлыыны да гидирди йатаана. Ама кимәр сыра о савашырды ону йыкамаа, шуну-буну үретмәә, коймаа ааз-бучук сырайа. О заман Петри хомурдана дуллуйна, йысыдырды геч вакыт су, дөкүрдү аач текнейә да чаарарды дүрүк сеслән ушааны:

— Йа, ба тосунжуум, йа ба Сандика, гел бана, сени бобан йыкасын.

Сандика титсинирди бу теклифдән да савашырды сакланмаа ен каранлык ерә. Ама Петри билирди онун көшелерни да гидирди доору көпәән йатаана. Адам илкин чыкарырды палийи, сора да чекирди геери Сандийи. Алырды айкыры колтуунун алтына да гетирирди текнейә. Бобасынын еллериндән, гүүдесиндән ушаа гелирди силос, фышкы, тер хем кыр кокулары. Ама зоорду она куртулмаа адамын кави еллериндән да услу кабул едәрди боба икрамыны. Петри хызлы атарды кокар ешил от су ичинә да чекедирди йыкамаа ушаа. Сандийә гелирди өлә илин, сансын, о толока чичеклерин ичиндейди. Ама боба еллери өлә уварды, ки ушаа

гөрүнүрдү, ани ону харманнэр ики чакмак-лы дүвен. Бу сарсык хем өрсели йыканмактан ушаан гелирди уйкусу да о таа текнә ичиндә чекедирди уйукламаа. Сабайлән калкырды пак хем саасем. О сынмышты бөлә четин «сувазламактан» да хеп умут едирди, ани ону да незаман-са йыкайжэк ана ели...

Бу сабаа Сандика генә бакты пак еллернә, сора алчажык, гүннү ичери. Бырда варды авшамкы йыканмадык чанаклар, курулу софра, суванмадык топрак ердә дөшелийди пелин, от. Гийсиләр текнедәйди... Да о аннады, ани ичердә йок таа мамусу, бакасы нечи-са таа гетирмемиш ону. Ушак майыл бакарды ердә пелиннерә кириштә, куру чичеклерә. Бу чичеклери бобасы гетирирди она баашыш еринә.

Сандика бастыйды единжи йаша, ама о бир иши хич аннайамазды, нечин башка ушакларын варды хем мамулары, хем тәтүлары, ама онун варды саде бакасы...

— Белли ки бән дүшмедим алчак сачаан алтындан бу ичери, ама нередә беним о мамум да гелмер евә?

Бобасы кырдан гелиркән, ушак чыкарды она каршы. Ама бобасы йалнызды, да бакып комушусуна, ани гелирди карысыннан йаннашык, ушак кахырланырды диил саде кенди ичн, ама йалныз бобасы ичин да... Петри алырды ону куҗак да верип чичеклери, дәрди:

— Тә, оолум, сана бу киткайы йолладылар кырлар, кушчаазлар, тавшанжыклар.

Ушак севинирди, ама бобасы демәрди бир керет билә:

— Тә гетирдим анандан сана бу киткайы...

Ушаа пек аар герлирди бу селәм, ани йолламышлар кырлар... да хеп умутланырды, ани йоллайжэк селәм она анасы да.

Шинди-са бу кокулар Сандийти дебештирирдиләр. Қахырлы дуйгулар езәрди онун жанны, да бакып пак еллеринә, умутлу чарарды:

— Гел, 'анам евә! Гел некаа таа тез, пек өзледим сени.

Бу умуттан, о гүлүмседи аклынжа да сувазлады анасынын йанакларны, генә жанны умутланды:

— Маму! Мамужуум, гелсәнә евә да бакасын бени, севәсин биразчык.

О беки таа чок дүшүнежейди, ама көшедән ишидилди клочка клонкламасы. О ешинирди холлуунда, чекәрди алтына саман, икидә-бирдә битленирди, гагасыннан дүзәрди түүлерни, кылынырды делмәә йымыртайы. Ушак билирди тауун бу табейтини. О ичәрди алтындан йымарталары, ама ушак койурду күместән алтына таазә. Бобасы бу ишлери билмәәзди, да пек айыфланырды, ани гелди вакыт пилич чыкармаа, ама пиличлерин чывламасы да йокту.

Санди хызлы калкты ериндән. Булду софра алтында парталы да атты клочканын үстүнә. Сора алды тауу, чыкты онуннан колтуунда да йолланды аул башына дережәә. Дышарда гүнешти, ушаан камашты гөзлери да о көстекленди. Таук кырлады, да ушак савашты ону усландырмаа:

— Сус, кырлама, — деди о, — тә гидерим сени суламаа.

Сандика гидәрди дерейә дору чотуклар арасындан да сансын ишидирди бобасынын дүнкү лафларны:

— Бее, Сандика, сән клочкайы чыкарэрысын мы дышары?

— Чыкарэрым, бака.

— Йа, сора набэрсин ону?

— Гидерим онуннан дережяа... о ешинер су бойунда, биз да Боскайлан качынэрыз. О булэр орада емжэз, сора да кайбелеер, ама Боска ону чыкарэр баа ичиндэн үзэ да коулэр капу онүнэ. Таук гирер йувасына.

Бобасы хич севинмэзди бөлэ ишлерэ, да кахырланып, гидирди ишэ. Шинди ушак етишти дережяа, салверди клочкайы. Куш бирдэн кайбелди. Да Сандиканын аклы гитти бобасына. О дүшүнэрдиги оннарда аулда олсун чок куш, етишсин софрайа, биркач да йымырта олсун арада-сырада. Локма да ислэа гелер...ама адами башыннан зорду она чевирмэа ишлери хем ичердэ, хем аулда. Сандика билирди, ани бобасы гидирди холлаа да алып клочка алтындан биркач йымарта, салларды. Ишитмедэн бишей, булурду оннары чылк, да пек кахырланырды, ани ишлэр өрүмер. Сора генэ дээрди ушаа:

— Хей, йылдырым чожуу! Биздэ олмайжэк бу йыл не пилич, не йымырта. сән клочкайы алма дережяа, баала те бурайы, дөк су йалажаа, ат папшой, беклэ исин хем ичсин, сора гөтүр еринэ. Аннадын мы? — сорурду Петри.

— Аннадым, бака, ама таужак да хеп өзлеер дережийи. Беним она жаным ажэр да онуштан алэрым, ко о да гөрсүн о пак сужаазы.

Ушаан маави гөзлери өлэ кабаатсызды хем йалваранды, ани дүрүк үзлү Петри алырды үфкесини геери, йымышаарды. Онун да жаны не-са истэрди да бираз хомурданып,

гетириди аклысына дуллуйну, да гидирди ихтәр анасына, ани айыпы йашаарды. Сымарларды долашсын онун да евини.

Санди етишти дережәә, суйун шорултусу ачты ушаан жаныны, да о качарак гитти йарын кенарына сииретмәә акынтыйы. Чожаа гелирди өлә илин, сансын булушмуш ен ии достуннан. Севинмелийи ташарды жанындан! О сынашыкты бөлә гүннү сабаайа да гүнә лаф катарды:

— Эй, гүн! Гүл бенимнән, гүнүм! Гүл пек да хепси аннасын, ани беним вар дережжим! — дәәрдди Сандика.

Дурук хем пак сужааз акарды буумаклы далгажыкларлан. Биркач каз түүжези далгаларда, ушак да сансын, жанында бирлешти оннара. Аклынжа шинди о да түүжәзди. Она гелирди, ани ону салләр далгажык, нижә ана ели, да сорду дережәә:

— Ее, дережик, сендә вар мы ана, ба? Нередә сенин мамун? Сени ким бөлә пак хем гөзәл йыкады?

Су акарды, йалабыйып гүндә. Ама шорултусу ушаа ишидилирди:

— Чөшмә, чөшмә, чөшмә беним анам. Чөшмә бени йыкады, саллады, сулады, дойурду, йола да йоллады...

Сандика инди таа йақына. Йыкады үзүнү, сора сокту аякларны да акынтыяа. Су серинди, ана үзү гиби, мүнүздү, дуйгулуйду. Йалабырды гүндә, сувазларды ушаан табаннарыны. Ушак йумду гөзлерини, гүлүмседи акынтынын шорултусуна да дети:

— Гөтүр чок селәм мамужуума, аннат она беним йалнызлыймы, йашамамы, сөлә гелсин тезченә евә.

Ансыздан пейдаланды Боска. О коуларды

клочкыйы баа ичинä. Сандика ачты гөзлери тауун кырламасына да копарылды ериндән. Шинди онун аклы оннардайды.

Бурада баа ичиндä ислäйди ушаа. Она ишидилирди башка да чок сеслär чак кырдан. Жывырлига чаларды гөктä, пытпыдык чивлаарды, олмалы йакында екинник ичиндä. Хеп орадан гелирди бир да пишмиш екмек кокусу. Да ушак дуйурду кендини хализ евдä. Ону сарарды топраан ен ий баашышлары, ама нечи-са ушак дуйарды кендини хеп да үүсүз. Нечин? Она дейни йокту бу гержиклини ичиндä маму сеси...

Сандика копарылды ериндән тауун ардына да етишти ики көк гүлä. Бурада баа ичиндä оннар кызарырдылар. Бирисиндä варды таа томруклар, ама өбүрүндä шансора кызарырды ачык чичеклär. Ушак шашты бу гөзеллерä да аклы кести, ани оннар онун анасына дейни ачтылар. Гүл кокусу сувазлаарды ушаан жаныны, нижä те о пишмиш екиннär.

Чожук үркүттү бир йабан куванжыныны, ангысы таа молашакты сериндән, күлүмседи синäән хайлазлыына, кендийжä есаплады, ани бу гүллери коруйажэк чак гелинжак анасы евä. О пек йынанырды, ани онун анасы гелер шансора евä, о йолда... Да йолланып иллери, сеслärди маави гөктä кушлары, екинник кокуларны, баа йапракларын хышыртысыны да есапларды, ани хепси бу гержиклär саде онун анасы ичиндилär...

Ушак тутту генä клочкыйы капунун йанында да ачты капуйу ичери гитсин, йува сына, йымырталара.

Чин сабайлән бән ишиттим чокан дүүл-меси Сандиканын аулунда о «чилингир» иш-ләрди, да сокак сансын, ташаарды бу уйгун-суз сестән. Бир да сес кесилди, да сокаа чыкты таа гөлмекчә Санди. Гөлмектән белли олурду тантур хем каави гүүдежик. Кара коллары пек йапырдылар ону бензейан күчүк чилингира. Ама гүннү, даанык сачлары бен-зедәрдиләр ушаа таа пек айоза.

Бүүн онун варды бүүк иши: ушак хазыр едирди капунун онүнү мусаафирлерә дейни. Авшам челинди кулаана, ани бакасы бүүн гетирер мамусуну евә... Онун ичин о шенди. Хазырлады сүпүргеи, казмайы, ама икидә-бирдә аклына гелирди ойнамаа да. Онун севинмелии варды бүүк, да чыкарды сокаа гөрсүн бир кимсеи да гөстерсин ишлерини.

Раз гелди, чыктым сокаа бән. Да шен үзлү Сандика ел етти бана.

— Тудорка, йа гел бана.

Бән гелдим. Сандика етиштирмишти йа-пмаа чок иш кыстаф капу онүндә: йалакта варды пак су, емниктә — ем. О бекләрди гелсин бакасы хем да умут едәрди таа нейә-са... Да о деди беним кулаама:

— Тудорка, авшама бака гетирер мамуйу евә. Бак тее о гүллерә.

Оннар мамума дейни...

Бу арада хава башлады бозулмаа. Чайыр-рдан ести серин лүзгержик. Гөк карарды, да ансыздан чекетти бүүк лүзгәр чевиртмәә аачларын тепелерни, чотуклары, отлары. До-лай кошулду бир делижә кадынжайа, сора да бу ойун дөндү гүрешә.

Боранын куведи бүүктү, да кенарда ески

дермен чекетти дөнмәә. Гыжыртылан, чүрүк канатлар дөнәрдиләр өлә пек хызлы, сансын истәр диләр бувазламаа шу делижә борайы. Сансын ки, ески дермен кызмышты хулуза, ани бозду онун раатлыны, да савашырды ону тутмаа... Ама бир вакыттан сора онун серсемний йавашыды, нечин дейни ихтәр дерменжи сыкты биркач бургач, да кайалар кошулду ишә. Лүзгерин да кави бува куведи кошулду ун йапмаа.

Гөктә чимчирик камчыларды докуржунуу булутлары да ардына тез гүрләрдиләр. Йукардан да сес текерлемә гиби, бракырды аар гүмбүртүлү чизи. Таа сонунда чекетти илкин сат-пат дүшмәә йаамур, сора да хызланды пек. Пак бир гөз кыпымда олду хава бозулмасы пек коркулу да хич аннашылмады насыл чекетти бүүк аталы йаамур.

Бән йардым еттим Сандийа капамаа биркач кушу, сора бени да чардылар евә. Санди-са гөрдү маазанын йанында Боскайы. Ушак качарак гитти она, каплады көпежи да бууша лүзгәрлән, гирди хайада. Дышарда шансора кауклу селләр гөтүрүрдүләр ойаны ашаа түрлү уфак-тефек ишлери.

Санди отурду хайатта көпеклән. Йаш көпежик йаланырды, силкинирди да тездә о уйуклады ушаан кужаанда. Караннык хайатта Сандийи басты йалнызлык. Аклынжа о учту бакасына фермайа. О дүшүнүрдү:

— Ажаба, нәпты о кырда бузаажыкларлан? Етиштирди ми оннары топламаа чалмар алтына? Бириси ми кайбелмеди?

Зорду она бу йаамурда, йалныз ичердә. Да о генә аклыннан учту аналы евә, сувазлады йаш палижейи да есап етти:

— Санки битки гүн мў бән йалнызлыкта?

Авшама бака гетир-са мамуйу бана!, Ии,
э-х! Нижә олур бана илин..!

* * *

Бу иш олду бир йаз гүнү биркач йыл геери. Станка ачты гөзлерини да бакынды гүнешли ичердә. Сусунтулуктү. Ама ансыздан хайаттан гелди аар кары офламасы, да Станка дүшүндү:

— Тә аллелем, Араб Петринин да карысы гидер турнажийнә каршы.

Оф, да зор олэр бу каршы гелмәк...

Станка калкты да инди паттан. Она шинди, илинди, аарлыы калдыйды гееридә. Кары атты бакышыны дышыры. Гениш капу өнү бошту. Саде аулун башында саурулурду лүзгержиктә биаз пләналар.

Бир да инсан даптуру гелди, сансын басты чөкеләә. Обүр одада ааларды онун евлады. Бир гүннүктү о еркек кула сачлы евлады. Оолжаазы ааларды, нечин ки истәрди анасынын гүүсүнә... Станка терледи торсуклуктан: о истемәзди емзирмәә ушаа, нечин ки сынашмаа истемәзди евладына, сора о копарыламайжәйды ондан. Да Станка бир кесимжик сесленди. Аалайыш хеп гелирди. Да инсан дүшүнмедәән атлады пенчерә ашыры. Ичердән гелирди ушаан аач аалайышы да ана йолланды качмаа кенди ушаанын сесиндән. Чиркинди бу айырылмак, чиркинди о анасыз хем аналы ушаан аалайышы, ама таа да чиркин гөрүндү она, нижә о ушак кужаанда чыкажэк сокаа кожасыз... Кары йумду гөзлерини да чекетти качмаа, качмаа сол тарафта даалыжаа. О гидәрди хызлы, да саде даллар ону тутсак едәрди, сансын истәр-

диләр барлим бир солук арасы кадар сесленсин да ишитсин, нижә ааларды, чырпынарды евлатчыы.

Араб Петринин карысы ишитти бу ушаан аалайышыны, да йалварды дофторкайа версин она емзирмәә ону, нечин ки онун да варды күчүү, карынын жаны ажырды да емзирәрдя ики ушак. Ама Катинканын ансыздан саалыы чекетти ипрамаа, да өлә да куртуламады о кенди хем ушажыы да гечинди биркач афтадан сора. Бөлә ишләр дөндү Петринин башына буама бүүк карышмалыы варды изметчи бабунун да, нечин ки, о сыбыдылма ушаа, ачан Катинка йатарды хаста, дойурурду аазына чийнемлән, сүтчәә-злән.

Бир нейән сора Сандика каавилешти, олду тантур хем гөзәл. Ама Петринин евлатчыы хем карысы шансора йоктулар дүннә үзүндә, да ушак өлә да калды она. Адам чалышырды ушаа, нижә кенди жандан евладына.

* * *

Сандика сувазлады копойжуу да сөледя она:

— Ее, Боска, биздә бүүн нейләр олужәк?! Сән о гүллери гөрдүн мў, ани баа ичиндә? Оннар ачтылар беним анама дейни!

Копойжук визледи, да ушак сорду она:

— Не, йынанмээрсын мы? Хализдән авшама бизим маму гележек евә.

Қоїежик, сансын аннаарды ушаан аннатмасыны да узанды йаламаа онун үзүнү. Санди гүлдү бу достлаа.

Тездә йаамур дурду. Йавашыды лүзгәр

да. Ихтияр дерменжи дөндү гүн дуусуна, йапты боҗисини да деди:

— Ей, шүкүр, аллахым, буна да!

О чыкты дышары да гөрдү кушаа, ани серилийди байырдан байыра. Гөзәлди долай, гөзәлди орталык та, о суваҗык дереҗик та, ама шинди онун суйу буланыкты...

Станка качты ушаандан, ама пек тез аннады, ани о йанылды. Ушаксыз она зорду, аар зеег инмәзди жанындан. О гөзеллий-иннән, кимсейә дилди ләзым. Да чекетти арамаа евладыны.

Бир гүн маасуз бу иш ичин о гелди каса-байа. Санды, ани онун евлады дүштү бурайа, үүсүзләрә. Бурада ону чиркин хазарладылап, ама ону гездирдиләр бүтүн аулда. Ушаклар бакардылар сетка ашыры, да о гөрүрдү оннарын сынык үзлерини. Диилди оннар ушак үзү... Бакардылар сокаа умутсуз, бош жанны бакышлан, кимиси ааламаклар чаарырды аналарыны, бобаларыны. Некадар гездиләр, гездиләр, Станка шансора дуйурду, ани титирер аяклары, дизлери, кайбедер куведини. О ааларды ушакларлан, да таа пек йанарды жаны кабаатындан... Инсан дөндү геери хаста, сансын ичмишти зихир, сенделләрди, о дөндү бош. Йокту бурада бензәр о кула сачлы евладына кимсей... Бир гүн о гелди Комрада кумасына аннатмаа кахырыны. Чыкты панайыра. Гезиркана сыраларда, ону ким-са дүрттү еиндән. Ий бакса бир бабуҗук өнүндә. Алчарак, кургаф, гиимнийди кара рубайа, кушалы да кара футайа, о пек бензәрди отчу йылаччысына. Станка бакты бабуйа, өбүрү да ачты она чүрүк дишли аазыны да сорду:

— Мари Станка, нечин сән о заман кач-

тын ушаандан? Нередә сән серсем гездин? Сән билермисин нердә сенин о кывыржык сачлы кула евладың? Аа, сусэрсын... бак сән ону саттын.

— Бабу, сән кимсин? Сана, йабанжы бабуя, не ләазым беним ушаам?

— Бән ми сана йабанжы? Сән качтын ушаандан, ама бән чиинемлән хем кечи сүдүннән бактым. Сән бул Араб Петрийи да сор нижә бән гелирдим бир шишежиклән саклы саайырдым комушунун кечисини да дойрурдум о сыбыдылма евлады? Сор она. Хем да бән сени да орада йыкадым, пакладым. Унуттун му? Сән да нижә бир хырсыз, брактын да качтын ушаандан, калды ушак аач хем анасыз..!

Бабужук дишледи инсанын кыврак белини, үзүнү бакышыннан да екледи таа биркач лаф:

— Аа, сән истедин илин йашамаа?! Аах, кызым, йашамак диил сана кан ичли карруз да аласын ондан ен бүүк дилими! О—бир кабуклу сыжак екмек. Йийинжәк ону, ләзым пек чок дишлерни ашындырасын!

Да бабу генә нижә бир аскер бакты Станкайа да узатты лафыны — Мари бетфалы инсан, буласын ушажыйны. Меклә байыр-байыр, чиилән сүндүр сусузлууну, ама буласын о евладыны, зерә сә ерә да гирамейжан раат: дүннедә ондан паалы йок!

Бабу хызлы дөндү да гитти от сырасына. Орда варды түрлү чичекли отлар, да Станка гөрдү, нижә бабужук узатты бир үклү инсана бир тестә от.

Станка аннатты бу лафлары кумасына. О да дети Станкайа:

— Мари Станка, Арап Петрийи бән

билерим. Бу авшам о ләзым гелсин бана. Вар чүнкүм, бир лафымыз... некадар адам дулдук едежек?

— Ангы куйдә о йашәр?

— Гижән тә филан куйә да дерменә йакын, бир сува дережик йанында вар бир алчажык евжәз. Сор ораларда...

Уулен заман, ачан шансора йаамур дурдуйду, Станка дургунду Томайын ески дерменин йанында. О гөрдү дерменжийи капунун йанында да кызарды утанмактан: о санырды, ани дерменжи билер ону, ани о сыбытты евладыны. Ама ихтәр дерменжи атты бакышыны кыврак бойлу генч инсана, беенди бойу, не-са сөленди. Дәду саушту.

Станка гитти дережәә. Су бойунда ойнарды бир чоужжак кывыржык сачлы, кула! Станка да ирактан сииредәрди ону, карынын ана дуйгусу чекетти сызламаа, шүпәйлән дәәрди:

— О беним, бу беним евладым! Те, о кула, кывыржык сачлы...

Ама гелди аклысына, нижә о бракты ону, качты, нижә бир хырсыз, бракты ушаа аалайрак, чырпынаарак, аач, йаш, сусуз! Да инсан капады еллериннән үзүнү, о йаклашты ушаа, таныды ону. Ойду! Ойду кәр бөлә маави гөзлү!

Сандика калдырды бакышыны йабанжы какужаа. Инсан гөзәлди: узун кула пелии пүскүллүйдү, да ушак пек беенди ону. Бакты колларына: оннар кывракты хем каавийдиләр. Инжежик бели да кывракты, сарылынды биаз коланнан. Инсан сансын бирдән дүштү ушаан жанына. Ики жан сииредәрди бири-бирини да севинәрдиләр үректән. Санди есаплады, ани кәр бу инсан пек таман

гелир оннарын евинä. Да аклысына гелди бütүннä оннарын йашамасы, о фенä клочка хем бобасынын хомурданмасы...

Станка бираз сериннеди да йаклашты ушаа, сорду:

— Сән чожуум, нәбэрсын бурада?

— Клочкай гетирдим суламаа, те гөрер-мисин о ичти су да шинди гезинер ешилликтä.

— Ии, не адын сенин? Киминнесин сән?

— Бән Сандика, бизä «Арап Петри» дерләр.

— Не да гөзäl ад сана коймушлар — деди Станка ушаа.

— Нечин сән клочкайы чыкармышын? Не, сени мамун му йоллады?

— Диил, бән клочкайы чыкарэрым дере-жäя кендим. Беним мамум йок.

Санди чаарды Боскайы. Копежик коу-лады онүнä оннарын клочкайы да башлады салмаа йабанжы карыйа.

Инсана гелди бу иш аар да гөзлери йашланды. Дөндү ардыны ушаа да силди гөзлерини. Сандика коулады көпäя, чекишти ону. Ансыздан аул башында пейдаланды Петри. Адам гиимнийди енижä рубайа хем траш олунмушту. Шинди о генч сималыйды, да Санди шенненди таа пек. О билирди, ани оннар гижекләр гетирмäя мамусуну евä... Да о дети:

— Бака, гитмейжиз, гитмейжиз, зерä маму гелди кенди...

— Сандика, тоз ет евä клочкайлан да тез геери да дөн.

Санди зоруна копарды бакышыны Стан-кадан да деди:

— Какужук, гитмä бирийаны. Бән шинди гелерим.

О йапты биркач адым баа ичинä. Ама дурду ансыздан. Дөндү, нечин деини о аннады, ани о йок нижä гитсин бу инсансыз. Онсуз дүннä бошту. Ушак гелди да сарылды Станкайа. Аалайрак, о баарырды:

— Гитмейжäm, гитмейжäm, какужук, хайди бенимнän. Сän бени гийдир.

Петри шашты бу ишä, да шинди о есап алды, ани Сандийлän о йабанжы инсан бензäрдилär, нижä ики дамна су. Да Петри шүпеленди, ани вақыдын бириндä, олмалы, кәр бу инсан атылдыды евладындан...

— Мерет, — кести адамын аклы.

Нäбарым бän, ер бу кары алырса евладыны? Вар мы нижä бän гирейим капунун өнүнä бу ушаксыз?

Петри савашты айырмаа ушаа инсандан. Ама о калдырды бир чиркин баарыш, ани оннара топланды инсан.

Санди силип йашларыны, дäärди йабанжыйкайа:

— Бän дедим хепсинä, ани сän бүүн гележän. Тä сор те бу Тудоркайа.

Да о, нижä бир тилкижик йаманды мамусуна. Петри бакырды оннара да аннайамазды бигией. Онун неитиндä варды гетирмää бу авшам бир инсаны, ама диилди буну... да тä нелär олду!

— Маму, — деди Санди, — хади гөтүрелим о клочкайы. Бän ону чоктан чыкардым.

Сандийлän Станка гиттилär клочканын ардына капу өнүнä. Петри олду бим-бияз коркудан: йа инсан алырса солуну... да о да алатлады артларына.

Евдä Станка деди ушаа:

— Биз чыкажэз баканнан хайада бираз лаф етмää, сän беклä.

— Петри, — дети инсан, — Сандика беним оолум чыкты. Йашамамда йаптым бүүк кабаат. Прост етсин бени ушак, ама инсандан таа да бүүк утанмалыым вар. Нижә сизә ушаам дүштү? О заман дангалактым утандым айыптан. Ама йалваражам сана...

Петри иллери доору ишитмеди не аннатты инсан. О гелди кендинә, ачан о сөләрди:

— Бән бир иш йалваражам... кабул ет ичери баари олайым изметчи сизә... чыраклык едейим, ама олайым ушаамнан билә.

Петри сусарды. О калдырды быкышыны гөзәл хем кыврак инсана:

— Евлиймисин шинди? — сорду о сииредип инсанын бойуну.

— Йалнызым.

— Ол бана еш, оолумуза да ана!

Авшам үстү бу иш етишти Петринин анасына. Ачан инсан гелди, софра долуйду манжаларлан. Оннар отурдулар софрайа дөрдү да барабар. Бу софрада сефтә кысмет гүлдүйдү дөрдүнә да биртакым...

УЗУН ЙОЛУН ТОЗУ...

Мындилерин еви кенардайды. Пынар татлы суйланса биркач ев ашырыйды. Ама Феслайа гөрүнүрдү пек узун йол пынара да херкерә пек чок ойаланарды суда. Адамынаса дәәрди:

— Узун йолун тозу, дерин пынарын да татлы суйу пек паалыйдыр.

Да адам гүлүмсейрәк, савашырды аннамаа нейа гелер бу лаф. Сора да гидәрди кыра, карысы да евдә казарды аулу, йыкарды гийси. Ама комушулар пек айыфланырды, ани Фесланын сеси хич сусмазды бүтүн гүн да: ба бу сокакта, ба деренин йанында ишидилирди онун сеси. Бурадаса бузаа гирмиш комушуларын аулуна. Йапмыш узун йол орайы, бурайы, белалар еклешәрди карынын ардына. Аннашынжак кач зарар олмуш, кожасы ушакларлан гелирди кырдан. Олмайжэк лаф мы?

Бир керет кожасы евдәйкән, кары генә гидер суйа да йолда булушәр фалжыйкайлан. Фесланын аклысына гелмиш чектирмәә фал илк йавкласу ичин, ани таа күчүклүүндә истенирмиш онуннан. Гелинжәк судан, илкин кожасы аарамыш ону, сора да йолламыш ушаклары, ама о йокмуш бирердә. Ону аарайынжак, котлонда фасүлә йанмыш,

күместә тауклар капалы калмыш, пиличләр хамура гирмиш, күчүк ушак да йалакта йыканмыш. Сора алмышлар биркач хамурлу пилижи да атмышлар домуза. Хайатта да дүшмүш коорлар, тутушмуш ичерси, ислә генә, ани булунмуш биркач хайлак адам-да гүжүлә сүндүрмүшләр.

Гидер адам кендиси өлчмәә бу узун йолун бойуну да булэр Фесланын йолуну дору фалжыйкада. Уфкели адам гүжүлән чыкармыш карысыны сокаа да таман чекетмиш муштуламаа, бакса комушусу чаарэр ону, өлә да силкәмемиш карысынын минтанкасындан тозлары...

Ама чок гечмеди да унудулду бу узун йоллар хем о дерин пынарын суйу да. Фесланын да кахыры даалды. Инсанын гүннери генә гидирди кысметли: кожасындан севимхатыр, ушаклардан сеслемәк-аннаш! Да бөлә ии гүннердә гелер онун аклысына ушаклыынын табетчи: сыжак екмәә банмаа шараба. Евленмиш да, ама табейти гечмиш.

Бир керә чыкарэр екмеклери, акыдэр шарап, да банэр. Бана-бана шарап битер, гидер бу генә маазайа... Бир-ики дөнүштән сора, есаплэр, ани етер банмаа. Кәр не о казанмады мы бу евдә бир ока шарабы? Да чыкарэр биркач ока ен каави шараптан... Не олду илери доору о билмер.

Оса тә не олду. Фесла дуймады, нижә кожасы Мынди гелди кырдан да булду «севдасыны» йыкылы софра алтында. Адам салверди өкүзлери, ерлештирди оннары дама, гечти биркач керә карынын аякларындаш, басты она дуйсун деини, ама бу хеп хырлэр ердә. Пиличләр да йанында сарфош шарап-

лы трофалардан, биркачы да уйэр Фесла-
нын үстүндә, биркачы да — үзүндә. Хе-
рерси трофа, пийнир парчасы: конушу белли
ани битирмиш пиличләр. Да адам чекер
ии бир лобут кайышлан карысынын йанна-
рына хем... отураана.

Чин сабайлән кары уйанэр, да гөстер-
син, ани пек сыкы иши вар, алэр бакырлары
да генә гидер о узун йола пынара суйа.
Орада да җармыш биркач кумасы да сорэр
оннара:

— Мари, сизин да мы йаннарныз ажыэр,
идийнән сыжак екмек шараплан?

— Ажыэр зер, ачан «банэрсын» ташын-
жак хем ийерсин домуза дөнүнжак, ачан
пиличләрлән хем таукларлан барабар кону-
шэрсын, — жувап едер кумалары... .

АМААНЕТ

(халк жумбүшүнә гөрә...)

Бан чыктым аул бойуна да отурдум сундурмайа. Бана гелди комушуйка, да бән она дедим:

— Василка булө, аннат бана нижә о Катинка гитмиш кардашынын дүүнүнә.

Кары гүлдү да дееер:

— Нижә? Тә, нижә. Бир айледә саабийканын адыймыш Кати. Ама пек чиркин хайлазмыш. Олә хайлазмыш, ани саде аарармыш йорту олсун да о ишләмесин. Гидәрмиш попаза да сорурмуш:

— Батюшка, бүүн йорту му?

— Йорту зеер! Йорту, мари гелин. Вар нижә генә отурасын, ама диймайәсин бишейә, пек хаталы йорту.

Да кары севинип, ани генә «хаталы йорту», да олә бүтүн гүн отурурмуш сундурмада хем таа гүләрмиш аалеми, ани ишлеерләр әллахын гүнүндә... Да олә-олә, кары пек фукареләә каләр. Кожасы да хеп, факир, сесләрмиш онун дедийни, пек кыйышмазмыш карыйы гүжендирмәә, чүнкүм пек севгилисыймиш...

— Ко отурсун гугушум, — дәәрмиш баш-

ка адамнара, — онун елжеезлери памужак гиби имшажык, пек беенерим оннары.

Да Кати йаваш-йаваш, отура-отура калэр чыплек. Саде бир кетен фиcтанжыы вармыш, о да олэр парам-парча.

Шинди гелер вакыт, да адамын кардашы йапэр дүүн чожуйна. Кати да демиш кожа-сына:

— Мынди ба, йа гит кардашына да истә ондан бана бир руба, баарим амаанет олсун.

Гидер Мынди истемәә руба амаанет. Кати да севинмеликтән чекедер иш йапмаа. Наши йапсын? Йакэр фырыны, да йыртып үстүндә битки фиcтанжыыны, атэр ону ате-шә, кенди да есаплээр:

— Аман аллахым, бүүн диил ми ажаба, йорту?

Мынди—са етишер батүсүна, сора да гидер кардашына да. Да кардашын карысы айыфланэр:

— Пыы, батү, нередә Кати? Нечин о гелмеди? Дүүн олэр бир керет.

— Ии, мари Вера, о хаста.

— Пыы ба, батү, йа гөтүр она те бу казы, кессин, исин да беки алышыр, ишиде-рим биаз каз ети бире-бир йылачмыш. Пек файдалыймыш. Алышсын да сора гелин ики-низ дүүнә. Олмаз йалныз гелә—син.

Адам утанэр сөлемәә не иш вар Катинин башында да дөнер геери казлан колтуунда. Катинка да чыкмыш токада да беклер адамы гетирижек она фиcтан. Ачан гөрер кожасыны биаз шейлән колтуунда, санэр, ки о гетирер фиcтаны. Тез дөнер гери да паралэр не вар таа рубасы Калэр фит чыплек. Бакэр капудан да ачан гирмиш адамы, сорэр:

— Мынди ба, гетирдин ми бана руба?

Наши о биѣзаарды колтуунда?

Йа вер тез гиеим ону, беким гележек таман ислӕӕ бана?

Кожасы сӕумӕш да демиш:

— Хыйар башы, гиежӕн гуштерин гӕлмени! На, тӕ кары кес те бу казы, бӕун чӕнкӕм, йорту е, мари! Йап бир манжа да бак йортуна.

— Пыы, мари! Йа душман адамы! Сӕлӕмеди бана таа узактан, ани о каз да бӕн йакмайым бирижик парталлы фистанымы.

— Эй, кары, пек утанырсан чыплак гезмӕӕ, таа сора гир фычы ичинӕ да беклӕ, ачан олажӕк ара йортулардан да кой дӕзен кендин, еки да чаар кедийи, еки да домузу, еки да чаар комушуйкайы.

Ко докусуннар сана ени бир кетендӕн фистанжык.

КЕНДИ ЕКМÄÄННÄН

Краги Нүклай күүйдә анылмыш баажы хем башчыванжыйды. Таман орак вақыдында саде онда варды нижә булмаа кырмызы патлажан, бибер, каун... Краги чыкарырды варлыыны сокаа да йывырды оннары тепежик-тепежик бир софра үстүнә: сары зеердели, емиш, ерик, патлажан, каун. Инсаннар да буннары гөрдүйнән, тутушурдулар пофтасыны ачмаа хем хатыр гүтмәә она. Да абанырдылар йывынжыкларын үстүнә. Чойун, беки, парасы йокту, ама истәрдиләр гөрмәә да йынанмаа, ани харман вакыды вар нижә олсун бөлә мейвалык. Сора качарак варып-гелирдиләр, ким нейлән: битки уннан, йымыртайлан, парайлан, папшойлан... таа пек ушаклар, артыкым, үүренмиштиләр холлуклары соймаа: хепси билирдиләр, ани бир күчүжүк патлажан — беш йымырта.

Краги гөрдү, ани бутакум зенгинник кендиси гелирди аулуна. Ама мейвалык гегеридән хеп акэр, да о булэр үч чырак оннары тертиплемәә. Ама буннар да енсейәмедиләр: зенгинник хеп бүйер. Неетленди о бир ени мааза йапмаа, зерә, ескиси шансора долуйду мейвайлан. Ии, маазажы кайыл олду, уста са дөндү. О билирди бөлелерни. Ама маазажы кайыл олду, зерә адамын варды

калабалыы хем да примара бүүк боорчлары.

Бир базар гүнү ики уста, тертиплериннән сыртында, йылмаландылар Крагийя. Да разгелди — каршы гелдиләр токатта. Йабанжылар икиси да йамалы доннан хем ески, чүрүк кенарлы паралийалән башларында, дикилдиләр Крагийя. Бириси сорду:

— Бурада мы йашэр Краги?

Краги өлчтү йабанжылары ток бакышынан да деди:

— Бурада. Да не истерсиниз?

Адамын гөзү илишти карайаз мамалиганын кенарна, йамалы пешкир да өртәрди сансын, таа биркач куричка хем ешил суван.

— Хаа, — Краги севинди бөлелеринә да теклиф етти усталара.

— Ха, буйурун суватулар, бән сизи беклеерим.

Адамнар, утана-утана бастылар биаз ташлы капу өнүнә. Бурада бүүк кырнаклыкты хем дүзгүннүктү. Хереклердә баалыйды патлажаннар, ешил сук йапраклар ичиндән гөрүнүрдү хыйарлар, кауннар. Гөзүнү копарамаздын оннардан. Бу ешиллик кокусунна карышырды олмуш зеердели да. Пынар йанында ешерирди бир карык ешил феслен, каранфил. Буржу кокулар капладылар йоргун хем аач усталары. Оннар отурдулар екмек имәә саабилердә ешиллик хем кырнаклык ичиндә, диил нижә башкасында койурдулар сыырлык аулун йанында.

Сааби саушту, да тездә пейдаланды онун карысы. О туйан инсанды, ама бойу кывракты. Кары гүлүмседи адамнара да сорду нейлән гелмишләр. Да ачан ишитти, ани оннар чак Авдармадан гелмишләр йайан, йапты кендисини пек ажьйан. Усталарын жаны

сериннеди: бежим, бу маазадан казанырлар таа зөедежә пара. Баксана, не варлык бу-рада вар...

Саабийка дөктү бир күчүжүк филжанжык ачык шарап, ичти да сора узатты Добрийә. Бу бүүк устайды, она дүшәрди вермәә илкин. Сора да дөктү Димуша. Бу генчти, да онун аач гөзлери икидә-бирдә хеп илиширдиләр инсанын белинә хем тендириз үзүнә. Ачан филжан етишти она, о нижә бир хырсыз тутулду. Акласы таман кесәрди, нсйлән кону-клайжэк оннары бу инсан? Оннара дейни ми кокәр незеетли кыырма? О алды филжаны, ама саде дииди дудакларынан, нечинки аде-тә гөра, генч чожуклара дүшмәәзди ичмәә шарап диби куру филжан.

Узә чыкты сааби. Аннаштылар, ани мааза ләәзым олсун некадар таа тез, зерә чүрүйер мейвалар. Сааби кайыл олду өдесин таа бираз үстүнә саде вакытлан олсун мааза. Усталара о гөрүндү жөмерт.

Койдулар софрайы. Димуш аазы ачык гөз копарамазды генч саабийкадан. Пек майыл олурду онун кырнаклайна, евжиман-нына. Добри да умутлу отурурду, сансын өдәрди примара боржуну, алырды Катинка-сына шал фуста, ени шошони, ушакларына да бомбони...

Ертеси гүнү усталар чекетти ишлемәә. Арада-саатта сааби гидәрди ишинә: патла-жан сатмаа. Добри шаш-беш олду, гөрдүй-нән, ани гелди бир фуукарә ушак бир чанак йымыртайлан. Сааби чыкарды она бир күчүк патлажанжык, онун да бир йаны чүрүктү бозукту...

Гечти бир-ики афта. Адамнара хер гүн софрайа койурдулар коорда пиширилмиш би-

бер, сиирек сыра да кыйардылар бир-ики сарыжа башлы хыйар, ама таа чок софрайа койардылар есмер мамалига хем туз. Ачан иш йаклашты битмää, сааби есаплады, ани лäзым усталарлан аннашмаа, нечин ки, калан иши бир чырак да битирижек. Да сааби чаарды Добрийи.

Добри гелди. Краги отурурду зердели алтында, хасыр үстүндä. Неейдän са үзү бурулмушту. О таа каршыдан чекетти:

— Не, бä хайырсызлар, не окадар сокту-нуз бени харчлаа? Тä, урдум есаба сизин именизи да тä не чыкты. Бän сизä кыйдым ешил хыйар. Бириси едер бир бучук лей. Йа шинди сän есапла, кач парамы идиниз... Ама дур, чождуум, сиз идиниз бибер да, патлажан да. Дүн, гөрдүм, Димуш иди бир да зердели. О са едер бир-ики лей зеедесиннän. Хем, чожек, сиз таа хер гүн идиниз мамалига пиинирлän. Йа, ур буннары да есаба! Сän санырдын нечин мамалига есмержä? Онун ичин, ани карым она карыштырыкана, дөкүрдү койун пиинири. Ур есаба таа: серин ердä сиз ишлединиз, сайылэр ки, терлемединиз иштä пек. Кырнак хем гөзäl гөлгелели тыпкарда синеклär сизä докунмады. Ишлединиз ми раат? Хер сабаа да куку өтärди, зердели хем каун кокусу гелирди сизä. Фесленник да серин едирди. Не, буннар диил ми зенгинник? Йа, ур оннары парайа. Гелер ми үч керä окадар?

Краги сыкты дудакларыны да нешей са таа аклысына гетирирди. Да ансыздан деди:

— Аа, чождужаам, йа дур. Бän таа бир иш унуттум. Сенин о генч йардымжын Димушун нечин өлä пек сииредирди беним Хабрамы? Не, о истеди ону капмаа мы бендän?

Херкез майыл олэр карыйа, ама йа сән ону
беслә! Некадар беним саалыймы алды шу
көрпә оланын бакышы? Не, шака мы бу
коркулар? Кендин билерсин адамын үреени.
Йа, ур бу ишлери да есаба. Тә, гөрерсин
ми некадар сиз бени харжа соктунуз хем
бән илимнән чектим сизин кахырнызы. Тә,
онун ичин бән вережейдим сизә бир чувал
бибер, ама шинди вережәм саде йарым. Он-
нары да айырын тее о ески маазанын ичин-
дән, сорун Хабрама. Йарысыны чувалын хем
парайы сиз хобурдунуз таа бырда.»

БИР ЙУДУМ КЫВЫЛЖЫННЫ КРАА

Айран чыкты бир алчак, сазлан өртүлү ездән. Дышарда каранникты хем йаамурлу хавайды, гүздү... Чожук капады капуйу да, сансын, гирди думанны йатаа. Чукурлардан, кулаклардан, даалыжактан күйү сараарды думан. О нижә бир сүндүк, сокуларды хер бир аралаа. Ондан бишей гөрүнмәрди: не евләр, не саманнык, не сазлык, не көпрү. Да бу думанны авшамда саде чайырдан ишидилирди тренин өрүмеси, ангысынын сеси банзәәрди дев улумасына.

Айранын жанына чөкәрди дарсыклык. Думан да сансын отурарды енсендә бир тылсым гиби. Бираздана Айран таныды, ани трен дурду оннарын уурунда чайырда. Аклынжа бекләәрди инсаннары, ани гелирдиләр геч вакыт касабадан. Чожук йапты капунун өнүндә биркач иш, да есап алды кендинжә, ани ону таа дерин сувазлээр жан дарсыклыы. О калдырды башыны ишиндән, бакты койу думанны хем сиирек йылдызлы гөкә да есаплады:

— Ах, олсам шинди бир гугуш да учайым лазур денизә. Даадайым дарсыклыымы бирраз, ойнашайым лүзгәрлән йуманжак.

Сора сесир гелди чайыр тарафына да генә дүшүндү:

— Бу сыра сана дейжәм трен! Ал, гө-
түр бени узаа, денизә. Олуруз йолдаш хем
да кардаш орада.

Ачан шансора Айран битирдийди ишлери
дышарда, ишидилди инсан өрүйүшү оннарын
уурунда. Ким-са гүжүлән чыкарырды батак
ичиндән аякларыны. Чожук шүлеленди, ани
инсан диил күйлү. Адымнар шафк уурунда
пенчередән, нечи-са бирдән кесилдиләр.
Чожук дуйду, ани йолжу дурду йа солуклан-
маа шылакта, йа да дииштирмәә үкүнү. Да
Айранын аклысына шинди гелди, ани о уурда
вар оймак. Йабанжы инсан вар нижә учсун
куйу ичинә. О хызлы йаклашты токада да
сорду :

— Ким орада? Ха, ба инсан, сакын, зерә о
уурда вар бир оймак.

Жувап еринә ишидилди нижә ким-са кай-
ды, сора да хоплады доору о ерә, нередә
варды оймак долу чамурлан. Айран ишитти
шаматайы, батак фырламасыны, инсан ба-
арышыны. О хызлы йаклашты карартыйа.
Шафка йакын, оймаан кенарында варды бир
инсан дизчә. Беллийди онун даанык сачлары,
оннар думанныйды, бозду. Чожук хызлы уза-
тты елини, йардым етти она калкмаа. Инсан
пек чамурлуйду, елиндә варды бир мушама
торба, ангысындан беллийди, ани инсан каса-
бадан. Ачан кыз гелди кендинә, чожук сорду
она:

— Мари айол, кимсин сән? Не аарэсын
бу йан сокакта бөлә бербат хавада?

— Оф, не аарэрым? Беним вар пек паалы
ишим бу сокакта. Беким сән доорудурсун
ишими, ба олан.

Инсан верди торбасыны чожаа, савашты
чыкармаа басмасыны жөбүндән. Сал етти

чыкармаа, да ели булашты батаа таа пек, ама пак елиннән силди үзүнү, бираз топлады сачларыны.

— Бени дооруттулар бу сокаа бир түркүжү инсана. Сөледиләр, ани о кääмил түркүжүймүш, ама сөләмедиләр, ани бурада сокак бөлаймиш. Да та, бак нижә ишләр олду.

— Бән етиштирәмедим чакыллан гөммәә, ама сабаа докүжәм ону.

— Бән, ба чожук, йазэрым инсандан түркү, масал, евелки адетлери.

Ачан чыктылар оннар шылалы капунун өнүнә, чожук гөрдү кызын үзүнү да. О кулайды, узун кула сачлары пек йарашарды онун гөзәл үзүнә, гөзлери ешилжәйди, да Айран бирдән беенди бу йабанжыйкайы. Ама Айран таа чок бакарды ерә, нечин деини шинди кыз чамурлуйду, утаныкты. Да силинәркана казайжак йанында, о сорду:

— Сана несой түркү ләазым? Түркү биздә вар чок. Бизим инсан түркүжүйдүр. Беним мамум да билер хем чалэр пек гөзәл.

— Ии, бән йазэрым не олурса саде гагоуз түркүлери олсун. Оннар паалы олужэк бизим ушаклармыза.

— Ии, та беклә бираз, йыкан, паклан шиндижек гележек маму да аннаш оннан.

Генчләр гирди хайада, бырда лампа шыласында кызын үзү ачылды таа пек, да Айран аннады, ани йабанжыйка пек гөзәл инсан.

— Беким бана да ачыклаар үреени сенин мамун. Баарли бошуна йол ишләмеим бурайы. Та дүштүм да тее орада...

— И белли бишей, маму север мусаафирлери хем татлы лафы. Гөмежейдим о оймаа

да баксана, елим диймеди таа...

Бу иш сансын чоџуу утандырды да о неет-леди таа ертеси гүнү дөкмәә чакыл о аул бойунда куйуя.

Кыз чыкарыркана чамурлу рубаларыны, атты дуйгунну бакыш Айрана да генә сорду:

— Санки чалыр мы мамун бана да биркач түркү?

— Ей лафедирсин, авџынын иши — аарасын!

Айран калдырды аар чантайы бир тарафа, да кыз гөрдү чоџуун гөзәл пармакларыны. Оннар пек йакышырды кемеңчейә, мусаафирка беенди оннары, сансын оннарда варды бишей уйгун йазылы Да о есап ети ани бу елләр ийдир ер үзүндә. Ама беллийди, ани пармаклар сынашык чифтчиләә, кемеңчейә диимемишти бу гөзәл пармаклар. Айран бакты инсана да есаплады, ани оннар олмалы, акран. Не етти, не йапты, ама йардым едәркан кыза чыкармаа үстүнкү чамурлу рубалары, бакты она өлә мүнүз, ани кызын бакышы калды онда. Чожук да илк сыра гөрүрдү бутакым гөзеллийи кыз үзүндә. Ниџә бир хашлак коорџааз жанында, ачан тутушәр бөла гөзәл дуйгудан. Айран дүшүнүрдү бу ишлери да саклыдан сиирейдәрди кызын ишлерини, еллерини, үзүнү. Ама беллисиз умут ону нечиса сүндүрүрдү. Да о таныды, ани о таа билмер кызы, онун айлесини, йашамасыны, нечин о кыза тутуштурәр бошуна умут. Ама йабанжыйканын еникуну ишлери, таранмасы айна каршысында, дөкүрдүләр Айрана генә далгадалга умут, сыџак жанына. Севги дуйгуну кеф едирди чоџуу чичек кокусуннан да. Бир иш беллийди, ани чоџук ансыздан, бир бакыштан беенди бу кызы. Шиндийака-

дар о билмәрди, ани вар нижә бөлә иш олсун айыначык! Бөлә гөзәл, маави гөзлү кыз гезер дүннәә үзүндә! О шашырды, ани шиндийакадар билмәрди ону, онун үзүнү, еллерини, сачларыны. Нижә о йашамыш онсуз? Нижә дурмуш о бу гөзләрсиз? Да Айран дуйду, ани не олмуш бу гөрүшәкадар онун йашамасында, хепси бошунаймыш. Саде бу инсан онунду, онун севими хем беендийи!

Кыз биркач керә дүрттү ев саабисини истемәә ондан су йыканмаа дейни. Ама чожук бакарды лампа шафкына өлә, сансын дилди ер үзүндә. Кыз сарсалады ону да деди мүнүз сеслән:

— Сиздә су вар мы? Беки вержән бираз су бана?

Айран даптуру гелди. О бакты кызын узун пармакларына, биаз елинә, ани пакты, да деди:

— Аа, наши сән дедин? Су му? Су вар фырында, сыжак. Дур, бән гетирежәм сана не ләазым, беклә, йысын бираз собада...

Айран чыкты дышары да тез гелди гери. Кыза деди шен үзлү:

— Сән бакма, ани бизим ев сазлан өртүлү. Олсун екмек, ону вар нижә бырда да имәә татлы лафлан. Саде олсун йанымда бир гөзәл инсан.

— Ии, таа не йок му о инсан?

— Беклеерим, беким каршы едерим ону йолумда.

— Нередән беклеерсин гелин гелсин? Не, о пек узакта мы?

Йабанжыйка гүлүмседи. Айран койду аач текнеи, дөктү су. Кыз беенди аач текнеи да гүлүмседи: бу күйдә таа булунәр бөлә ишләр таа илерки вакыттан, гечмиш ишлердән. Да

кыз дүшүндү, ани чожуун да жаны бөлө евелки. О дуйду, ани чожаа о йакышты, ани о беенди ону. Ама не дейжейди чожок, билайди, ани онун вар бир евлады. Бирдән булажайды маана, зерә бөлелериндә гечмеер йалныз инсан хем да таа ушак кужаанда... Да бакты генә бир сыра. Айранын үзүнә мүнүз хем севгили үзлән. Чожок сансын таныды онун дүшүнмеклерини да деди:

— Текнә акына евелки, ама о пак, нижә гүл томруйу. Беним жаным да кәр өлә.

Кыз гүлдү. Айрана бу да ләазымды. Да о теклиф етти:

— Су сыжак, хади йаклаш да йыкан, бән гижәм ичери. Сән бакма, ани су кокәр чылдыркы тütүннә. Гетиржән аклына күчүклүйнү, олмалы куйдә буйдүн?

— Куйдә. Бән билерим чылдыркы кокусунун маасуллуйну. Бени хеп кеф едирди бөлә топрак хем гүн кокулары. Саа ол, ба олан. Нижә сенин адын? Беним Санда.

— Айран беним адым. Коймушлар дәдунун адына гөрә.

Санда атты кула йалабык сачларыны аркасына, ама гөзәл пиргалар запсыз генә дүшәрдиләр кызын өнүнә. О да калдырмады оннары, да өлә да калды сүмек ичиндә. Айрана урду онун шыласы да о таа пек дүштү севгиләә. Ачан кыз чекетти йыканмаа, гөрдү онун биаз колларыны. Чожок сииредәрди ону ичердән да таа пек кефленәрди севдадан. Кыз йарашарды она хер үзерә, онун ичин о кызарды. Ачан йыканмак битти, Айран чыкты чыкармаа текнеи. О хеп есап едирди:

— Сииретмәә исләә, ама йакышәр мы бир йабанжы инсаны йараштырмаа кендинә? О гөзәл, генч, ачык гөз. Бән са хеп чифтчи, хеп топрак оолу...

Да Айран кенди да утанды дуйгуларын-
дан. Калды бир күчүк умутчук жанында:
бежим кыз едирди өлө, ани ишлермиз уйар.

Санда дуйду чожуун бакышындан не олэр
жанында да умутланды, ани тездә гележек
онун анасы да бу генч ишлери битижек.
Ўфкеленди, ани уйдурэр йабанжы ерифи
ушаана, гечмиш ишлерә, ажыларына. Да са-
вашты чыкармаа чамурлу чизмелерини. Са-
вашты ачмаа бирисинин молниясыны. Ама
кыз калды курулу: чизмә чыкмаарды. Айран
дуйду, ани ләәзым онун ели, да утанжак
йаклашты кыза, кызарды таа пек да деди:

— Йа, сакын, бакыым беки бендә чыкар.

Айран алды еникуну кызын чамурлу чиз-
мәда айааны, савашты өлө-бөлө сөкмәә, ама
молния верилмәрди. Чожук йакышыксыз
капты дишлән молниянын илмеендән да гү-
жүлән ачты, сора да чыкарды чизмейи. Икиси
да терледи утанмактан хем сыкымактан.
Кыз йыканыркана калдырырды башыны хай-
ада. Ичердә асылыйды биркач пандал куру
кара үзүм чылдыркыйлан, оннардан да че-
лирди незетли коку. Араларында варды сары
хайва да. Мейвалар асылыйды чылдыркы-
сыннан, да кызын аклысына гелди бабусунун
ичерлери. Бөлө ердә о да бүүдү. Да она быр-
дә өлө исләйди, нижә те о ихтәр бабусунда.

Йыканмак битти да Айран теклиф етти
кызы ичери, кенди да тертипледи ишлери.
Асты сыжак ерә йаш рубалары, алды керпе-
дени дүзмәә чизменин молниясыны, сора чы-
карды иинейи, ләзымды дикмәә. О бу ишлери
өлө хызлы йапарды, ани Санда саде пылар-
ды аклынжа. Айранын аклысына гелди ди-
кәркән, ани малиси нердә-са ойаланды, үрк-
тү жаны. Хава каединнән улаш-булашты,

диилди йолдаш геч калана йолда. Да чожуун аклы кести, ани о да вар нижӑ учсун тее о хобана. Ачан гирди ичери, кызы гӧрдӧ ени рубада. Да есап алды, ани Санда сииредер йукарда, кӧшедӧ кара курумну, силинмиш бойадан, иконайы.

Атлы айоз биаз бееригдӧ саларды сӱнгӱйлӧн ики кафалы балауру. Айран шинди есап алды, ани иконайы оннар чоктан силмерлӧр, да далды утанмалы далгайа. Санда хызлы алды кӧшедӧн бакышыны да сорду Айрана:

— Бее, Айран, нердӧ мамун е? Олду геч вакыт, да таа йок.

Айраны бу соруш нечи-са ажытты, нечинки есаплады:

— Алатлӧэр биздӧн гитмӧӧ. Булду пӱсӱр бизи. Йа-х, о икона да!

Кӧр онун ичин ми о беенмеди.

Ачан Айран алды бакышыны иконадан да бакты Сандайа, гӧрдӧ кызын гӱч хем кает кахырлы ӱзӱнӱ. Бӧлӧ дурушта о бензӧрди гелинӧ, ачан о прост олӧр дӱӱндӧ бобасыннан. Да Айран доору есап етти.

— Ии, онун кахыры диил иконадан. Бырда вар наши-са таа бӱӱк иш.

Да Айран дӱшӱнмедӧӧн не йапӧр, хызлы диз чӧктӧ кызын ӧнӱнӧ. Сарылды дизлеринӧ да нижӧ бир шашкын деди:

— Санда, алатлама гитмӧӧ бендӧн. Бӧн сени пек беендим, пек йарашӧрсын бана. Сӧлӧ бана вар мы сенин бир кимсеин? Евлимийсин? Кимсин сӧн? Нечин бӧлӧ сӧн гужӧниксин?

Чожӱк ӧпӱрдӧ онун еллерини, дизлерини, ӱзӱнӱ. Ама Санда куртуяду ондан, алды еллерини да капады ӱзӱнӱ. Да Айран ансыздан

гөрдү кызын йашларыны гөк гиби маави гөздериндә. Оннар пек йынаныйдылар, да чоҗук шашты бу жан темизлийнә. О еникуну силди кызын йашларыны, да Санда сансын сууду кахырдан. Жан аҗымасындан мы, оса үрәә ми сусузду ииләә, севдайа, ама Санда дайанамады да сарылды Айрана. Хашлак йанаклары далды чоҗуун кывырҗык сачларына, да оннардан кыза урду кыр кокулары, түтүннү кокулар. Генчлерин дудаклары бирлешти. Сора Санда санҗылы офлады, алды еллерини хептән чоҗуктан да бакты генә о курумну иконаҗаа. Онда о савашырды булмаа илинник хем арка. О офлады да генә силди йашларыны.

Айран саде офлады жанында да айыфланды, ани Санда нейа-са пек ааләр, гүҗендирер жанны. Чоҗук силди кызын йашларыны, есаплады, ани бу жан кает йанык дүннәдә, сора о чыкты хайада.

Дышардан ишидилди адымнар да чоҗук аннады, ани ким-са гелди. Капуйу ачты анасы. Санда ичәндан гөрдү кыврак бойлу инсаны, да бирдән таныды Айранын анасыны: кары хем чоҗук пек бензәрдиләр.

Ичери тез гирди Айран да бир чөлмек шабрап елиндә. Деди анасына:

— Маму, биздә вар бир гөзәл мусаафирка. Гел да даныш оннан.

Мамусу бакты Сандайа да кары гөзү кести бирдән, ани мусаафирканын вар ушаа, олмалы адамы да вар. Чыкты хайада чыкармаа үстүнкү рубасыны. Асыркана ченгелә, Айран алды онун рубасыны да деди:

— Маму, пек истеерим калсын бу кыз биздә биркач гүнә. Сән дургут ону, о сана гелмиш түркү йазмаа.

— Нередä сән кыз гөрерсин бә? Карынын беки емәр ушаа вар...

Аман да окадар тез беенмишин ону. Акыл-луй-са, вар нижә лаф йапмаа онуннан. Ама о сана диил еш...

Грека гирди ичери, бакты инсана да аклынжа бирдән булду маана чождуун хашлак лафларына. О деди Сандайа:

— Мари йолжу инсан, геч олду, вар мы нередә каласын? Не ишлән гелмишин бөлә хавада чак буралара?

— Бени дооруттулар сана инсаннар. Билерләр, ани сән чок түркү билirmiшин. Чал бана да, йазыым оннары кихада...

Грека гүлүмседи: о беенди, ани метиннии өрүер долайлара, ки о билер чок түркү. Да баарды Айрана хайатта:

— Сән ба, Айран, йа индир дувардан софрайы, кой не варса, чыкар фырындан картофийи.

Да бакып шалвир гөзлериннән Сандайа, деди:

— Афет, мари, беким евимиз диил пек кыврак, дүзгүн, ама туз-екмек булунэр биздә да. Олмалы аачсын? Вар мы кожан? Кач ушаан вар? Бракэр мы адамын йалныз гезәсин?

Санда деди инсана:

— Вар, каку, вар, вар хепси... шүкүр йашамайа.

Да Санда пек утанды, нечин деини исләә аннады, ани о бурада хем йабанжы, хем геч калан мусаафирка. Шинди о булду маана кендинә, ани вакытлан калмады конак евиндә да алатлады иш йапмаа бөлә бербат хавада. Да Санда унутту о лафлары, ангыларыны екләәрди теминжәк бу карыйа, бу саз-

лан өртүлү евә... түркүжүйкайә. Бакышы капты сувалы сары чамурлан ерлери, да булду, ани сува таа таазә. Бир недән сора о генә ишитти саабийканын лафларыны хайаттан:

— Пыы ба, не бу инсаны ким-са йуварлады чамурда мы, наши?

Айран бракты софрайы, койду чөлмәә да бакты ажемы бакышлан:

— Сән да, ма маму! Не окаа хазарладын о инсаны? О дүштү те о оймакта бизим йанымызда. Сабаа гетирижәм чакыл да гөмүжәм ону.

Да чожук койду софрайа филжаннары, сыжак каурулмуш картофийи. Сандайа урду копар хем кортофи кокусу, да о дуйду аачлыныны. Айран йаклашты инсана теклиф етмәә софрайа. Генә гөрдү, ани о капалы кыхырлан. Ама наши-са таа варды Санданын үзүндә.

Санда калкты еникуну да отурду алчажык склемнейә софрада. Айран дөктү филжаннара ачык пембә шарап. Санда бакырды бу акынтыя да ансыздан о севинди бу гөзәл топраан йарадылмасына. Бакты Айранын елдеринә да оннар генә умутландардылар каавийлииннән хем дүзгүннүйүүннән. Ачан Грека теклив етти буйурмаа, Санда алды филжаны. Да ансыздан бакты дерин севдалы хем сыжак бакышлан Айрана. Йапты бир йудум пембә шараптан, ама она гелди, сансын, ани о алды аазына бир йудум кывылжынны краа. О беенди бу чожуу, нечин ки о йысытты хем севди йоргун инсаны йолдан, йапты она хатыр...

Софрадан сора Грека отурду кызлан бүүк ичердә да чекетти чалмаа евелки түркүлери. Санда йашлан сесләәрди хер бир түркүйу.

Айран бекледи оннар битирсин ишини. Ачан анасы чыкты орадан, Айран гирди Сандайа йардым етмää. Санда ансыздан деди:

— Айран, бән ишиттим не деди анан те-минжäk. Беним ишим битти, йаздым не лää-зымды, бән гижәм...

— Сән не гелдийдин саде алмаа мы? Йа, гери ким öдүнжү верижөк?

— Сенин ушакларын кабул едижек, нейи бән шинди алдым...

— Оннаракаа таа чок су акыжэк, бән истерим шинди сениннән лаф йапмаа.

— Не иш ичин лаф йапәрсын?

— Тез сән унудәрсын лафыны. Темиңки лафын нередä калды? Öлä ми сән беендин бени?

— Бошуна тутуштурма жаныны. Кору кенди жаныны аалемä дейни. Бән пек гөзäl аннаштым мамуннан. Саа олсун.

Айран бакмады кызын даргынныйна да деди:

— Бән мамуйу йоллуйжам комушулара йапаа дитмää. Истерим сениннән бир лаф аннашмаа. Бән беендим сени пек. Не да олса, сән бенимсим. Верерим сана жанымы, öмү-рүмү.

Айран хызлы чыкты хайада. Бурада ана-сы нашей-сә йапарды сандыкта. Йапаалары дитмää йокту онун неетиндä. Ама Айран чекетти:

— Маму, бизим бу йапаалар не замандан бери дурэрлар тыкылы чувалда. Сенин йок му аклынды оннары ишлеттирмää еки да иш-лемää?

— Сенин не зорун олду оннарлан кәр бу авшам? Алләм тее о йабанжыйкайя сән гөз

койдун. Аа, чождуаам, хич жан ипратма. Сенин вар белли ерин. Сабаа гетир бир кош чакыл о обана, зерә жумаа ертеси годан. Ләазым хазырлык гөрәсин. Йа, кожа адам олдун...

Ама кары чыкты нерайы-са. Айран чабук йаклашты Сандайа. О топлаарды тертиплерини да даптуру гелди, ачан Айран гирди. О да пек беендийди чождуу, ама истәмәрди таа жанны дебештирмайа.

— Санда, хызлыжа сөлә, нередә йашәр-сын? Вер адресини бана. Ер уймаса шинди, бән гижәм сана сора, гееридән. Сөлә, сөлә, алатла...

Санда сөләмеди. Айран кенди окуду кызын киадына...

— Брак бу лафы, Айран. Бән ишиттим не вар сизин ичердә. Бән йабанжыйым Бизим йолларымыз айырылды...

— Айырылмады. Хич бишей даалмады. Биз шинди булуштук, бән сени кайбетмейжәм не олурса олсун... Сендән кари беним жаныма кимсей йакышмәр.

— Не деерсин ба? Беним вар... вар бир чождук евладым касабада...

Бән ону гетирмейжәм аалемин аулуна. Хем бак не деер анан...

Айран шаш-беш олду. Пек айыфланды, ани бу инсанын вармыш евлады. Ама буннан мы севдайы коркудужан?! Евлатланмы? Да Айрана бу инсан олду таа истеишли, севимни, паалы.

— Ах, гүлүм, бән сени таа пек беендим. Ол беним, олун икиниз да беним. Бән олужам она боба, зерә бән да бүүдүм саде анайлан. Беки онун ичин да о өлә. Билерим, айол, нейдир о үүсүзлүк. На сана те бу парайы, сабаа

беклә бени автобусун дургужунда сабайлен.
Ама алдадырсан, алжан бүүк гүнәх жанына.

Санда офлады, каплады башыны да далды генә кахырлаа. О гечмиш ишләр она таа диилди пек сүүнүк. Оннар таа саплаардылар кызын жаныны хашлак ийнәйлән, зера варды нечин. Олә бир йыл кадар геери олдуиду бу ишләр...

Бир гөзәл лазурлу май авшамы биркач кыз университеттан чыктылар гезийә. Долай бууларды лүләка кокусундан. Кызлар чыкып ездән, йолландылар кафенейә. Йорту бүүк йокту, ама кызлара гөрүнүрдү йорту нечин ки шашкын май авшамы пек чаарырды дышары, долашырды сачларына, йоклаарды жанны. Да тә ики-үч кыз йолланды гам даатмаа гезидә. Сора йолда башка иш акыллары буйурду. Оннар гирдиләр «Мави сызынты» адында ресторана. Бурайы топланырды чок генч, ама таа чойу варлыклы әйлелердәнди. Бу ики-үч кызын арасында таа чок гөзеллиннән, некадар парасыннан сечилирди Санда. О гамсызды, үүренмәк йакынды биткийә, тездә ләзымды кабул етсин измети ичин ер.

Кызлар есап алмады нәрәдән оннара йаклашты биркач ериф. Оннар гимнийди май хепси бир такым: мави кетен «фирма» доннарлан, кара кадифә пиджакларлан. Май баштан айаадан ерифләр сыныр ашыры рубасындайдылар. Оннара рубалар йарашаарды, ама йабанжы гимм йапарды оннары йынансыз, бу бетерә пек гөзә гирмәздиләр. Ама лафлары ийди, да тездә оннар урушту кызлара. Оннара теклиф еттиләр бизим ики-үч кызы одайә ичәнна. Кызлар да бу ишә севиндиләр, корку-суз гирдиләр «Мави сызынтынын» айыры одасына. Бурада кырнак-

ты де ичерси маави таваннардан, биркач аач маави директән хализдән бензәрди гөкә. Оннар кәәмил уста елиннән йазылыды түрлү кывырдалы ресимнәрлән. Бүтүн залада йокту бир да көшә фантастикасыз.

Отурдулар да софрада даныштылар. Ерифин ен гөзели хем хен акыллысы чыкты медицина институтун студенти. О кыврак бойлуду, билирди нижә долашмаа софрада, булурду хепсинә гөзәл челибиси лаф хем дөнүш.

Сандайа койду гөз бирдән да онун долайянында о дөнүрдү илин хем йакышыклы, гөстерирди фикирлийни, уйгун, шакалы хем шен дили ишләрди ериндә хем мераклы. О беендирирди кендини хепсинә.

Бир вакыттан сора, ачан чоҗуклар аннады, ани оннарын софрасына кимсей йаклашмээр, Данчу бакты иинти гетириҗинин тарафына салт бир керә, да о дөндү үзүннән генчлерә. Санданын есабына олду, ани Данчунун бакышы баскы гибийди. Онун ичин изметчи, бракып башка софрайы, йаклашты генчлерә. Челебиси иилди оннара, верди имәк йапрааны Данчуйа. О салт патлаттыи пармакларыны — сыралады ики-үч имәк, ичмәк. Да таа екледи лафына:

— Дост,— деди,— бизә хепсини тез, бак бу авшам не бүүк мусаафирлермиз вар!

Санданын бакышы калды Данчунун пармаанда, нердә варды паалы герҗик алтын үзүк. Сора бакты ерифин үстүнә да. Беллийди, ани о варлыклы ичердән, пара ичин зор гөтүрмәзди. О ал йанаклыды, гениш аркалы доору, ани гөзәлди. Инжеҗик кара быйыклары йапардылар ону таа йакышыклы. Гөзәл лафыны, гүлүшүнү харҗаарды саклыдан йаваш-йаваш. Кимәр сыра утанҗакты, кы-

зарырды, нижә бир хашеш. Бу кесим белли едәәрди, ани о бүүмүш ии айледә.

Кызлар беллийди, ани хепси ону беендиләр. Ама Дан салт Сандайы айырдыды да атарды икидә-бирдә она мүнүз бакыш, йысыдып кызын жанны бу чакыр гөзләрлән. Она дейни арада-арада дөкәрди түрлү жүмбүшлә, да Санда гүләрди байыла-байыла. Ашчы-имәкчи гелди пек тез. Софралар долду имәклән, залын ичинда ишидилди ойун хавалары. Да залын гевшенеклийни дүрттү илкин инжежик труба сеси, сора да саксофон, оннарын ардына да — бүтүннә оркестр.

Данчу теклиф етти ойуна Сандайы. Бирки адымдан сора, ойун хавасы хызланды кадынжайа. Санда пек беенди бу ойуну, да чекетти ойнамаа кенди ана ойунну. Ойнарды кәәмил хем кыврак, нижә билирди. Долай шинди сииредәрди салт ону. Сора она йаннашты Данчуда. Да ойун олду таа канатлы хем йакышшыклы. Долай чекетти оннара дүүмәә авучларыны. Генчләр кысметлийди, оннар залын гержийди... Хаважылар сусту, ойун да битти. Сора араб тангосу каплады залын жанны. Да Данчу генә алды Сандайы ойуна. Маавижә шылада Санданын гөзеллийи шинди диилди саде үзүндә, йалабык сачларында, левент бойунда, о пек гөзәлди ойунда да. Да Данчу дуйарды, ани онун үрәә капланэр ени атшлән, севда каплаарды, нижә бир бүүлү атешчик. Жанында Данчу дөкәрди кызын өнүна биннән йылдыз, гүл, Буджаан темиз сыжааны, чөшмелерини. Да бу акылдан о таа пек сарылды кызын инжежик белинә. Онун үзү далды Санданын каба кула сачларына. Да ериф кайылды бөлә бөлүктә калсын бү-

түн йашамасында. Севда хем беенмәк, севин-мелик хем хашлак гөлгә едирди икисинә да. Лафсыз аннашылырды икисинин да дуйгулары. Данчу кокуп кызын сачларындан лүләка кокуларыны, сорду:

— Олурмусун беним?

Жувап еринә, кыз салт кызарды да койду бүтүннә елини ерифин бүүк хем каба аву-жуна. Буйду аннашмак икисинә да. Башка лаф олмады, ама бу авшамдан сора икисинә чекетти бир ени мейдан йолу. Татлы севда авшамнары, севимни гөрүш, айлы йаз гежелери, гүллү хем хашешли өпүшләр өрүләәрдиләр бир кысметли сижимә.

Гечти биркач ай. Бир авшам генчләр генә булуштулар «Мави сызынтынын» йанында. Данчу бакты сыныжак кызын бенизинә да даптур гелди, нечин дейни дуйду, ани ишләр чыкты өлә, нижә о дуйурду. О йылаччыйды да билирди нейә дөндү булушмаклар. О йаклашты таа йакына Сандайә, йакты бир түтүн да деди суук үрекли:

— Не, бу сызынтынын сужаазы аллелем сана хаш олду? Дил ми еркен сана? Таа бишей диил белли йашаманда...

Санда даптуру гелди. Бакты севгили чо-жуун үзүнә. Данчу бир солуктан фырлатты түтүнү аазындан. Да о дүштү бир ачык алсарыжа гениш йапраклы гүлүн ичинә. Данчу бесли гүлдү да бакып кызын шинди бош хем коркулу, маави гөзлеринә, деди:

— Гөрерсин ми нижә бән кезчиим? Бән сана демәәрдим ми, ани бән пек кезчиим, хем пек хашлэрым... илик ичин бана демеләр «Хаталы кор.» Сән-са бени пек йынандын... нижә йынандын бөлә саклы коору?

Санда дурурду нижә суук мермер ташы.

Бим-бияз үзү артык диилди о иллерки ал йа-
наклы симасы. О унутту лафларыны, ама
сықты йумурукларыны да хашланмыш бек-
ләәрдди таа не дейжек онун севгилиси.

Данчу-са сииредәрди лафсыз кызын үзү-
нү. О севинирди, ани о шинди онүндә дупээр
не өлү, не дири. Жанында о паралаарды кур-
баныны кенди мискин еллериннән... Сора о
генә гүлдү, бакып кызын үстүнә, деди:

— Сән о заман да хеп бу фистаннан-
дын. Не, сиздә адет ми өлә гезмәә йылма-
байыр бир бойундруклан?

Санданын бу лафтан чекетти дөнмәә ба-
шы. О утанды, ани фукааражә евдәнди, ани
онун варды салт бир ихтәрәк хаста анасы,
ани о ону үүретти анылмыш университеттә...
Утанды, ани долаштырды ен ии дуйгуларыны
бу Данчуйлан... Да дуйду, нижә аяаклары
батээр ерин дибинә. Ону сансын сарды бир
думан, кайылды олсун бир көпек да качсын
инсандан. О калдырды елини да урду Дан-
чуйа бир шамар. Геженин раатлуйны бозду
бу шамар, ама Данчунун да ал йанаа кабул
етти бир унудулмаз йама...

Данчу чыкарды басмасыны, силди йанаа-
ны да деди гамсыз:

— Ама сән бөлә ми икрам бана едерсин?

— Истәрсән, дипломуна да чекәәрим бир
шамар,— деди Санда коркусуз.

Лаф диплом ичин айдырды дик хем ходул
Данчуйу. О дийштирди бенизини. Диплом
ләзымды она пек. Илердә ординатурайды
хем сора да анылмыш ердә измет, хем...хем...

Ериф бираз иымшады. Данчуйа Санда-
нын кахыры хем утанмалыы дилди бүүк иш.
Ләзымды садә достуннан булушсун... Да
ериф өзенди сармашмаа инсанын калынжа

белинә. Да чүнкү шака деди она:

— Сусасын, гүлүм, сусасын, зерә сенин кызлыын сана таа паалы, некадар беним дипломум. Сеслә салт бени, сән олажан генә кыз... коркма биз кәәмил устайыз...

Сора сусту, бекледи не ишидежек кыздан, ама Санда мермер ташы гиби биазды, лафсызды. Данчу неитледи таа адамаа бишей да деди:

— Беким, йок сенин екмәән? Беким паран ааз гелер? Сөлә бана.

Бизим общежитияда вар кырнакчы ичин ер, бән вар нижә лафедиим достумнан.

Санда хеп дурурду нижә мермер ташы. Да Данчу аннады, ани башка лаф олмайжэк да ериф коркту таа пек. Генә чыкарды бир түтүн, сора икинжисини да узатты Сандайа. Кыз калдырмады башыны. Данчу йакты түтүннү, чекти дериндән, салверди түтүннү кызын үзүнә, сора да фырлатты ачык гүлүн үстүнә.

Санданын карарды гөзлери, да гөрмәз хем аннамаз не йапэр, генә калдырды элини да йакты ерифә таа бир шамар. Сора дөндү да лафсыз йолланды ондан нерейи гөзлери гөрер... Ажы йашлар индиләр йанакларына, жан ажымсындан, үфкедән хем йоргунуктан, о сенделләрди. Ама гидирди иилери доору. Нерейи гидирди, о да билмәзди. Онда варды салт бир истеиш: гитмәә бу ерлердән узаа, некадар таа пек узаа.

Гежейди. Колачлы ай гөктә хем биркач кара булут йолдаштылар инсана. Санда хеп гидирди сарылы кахырлан хем утанмаклан хер тарафтан. Тездә, ачан гечти чок вакыт, о чекетти дуймаа йоргуннуу. Бакынды да гөрдү, ани гүндуумасынын тарафы кызарырды, олурду сабаа. Ачан таа бираз ачылды гөк,

Санда йоргуннуктан, аачлыктан, жан дарсыклыындан калды фит куветсиз. О авужуна топлаарды чий отлардан, чичеклердән да ислаарды йаңык, карармыш дудакларыны. Үзүнү силип баа йапракларынан, о бакаарды саде гөкә хем гүн дуумасынын тарафына. Ордан о алырды кендинә имдат хем умут. Умут, ани ени гүн бираз аазалдажэк онун ажыларны... О дургунду, солукланды, да бундан о гелди бираз кендинә. Чекетти дүшүнмәә нердә о булунэр.

Гүн чекетти дуумаа. Долайда сабаакы думан даалырды. Санда өнүндә гөрдү бир гениш дерә, да бу мейданныктан онун санжылары уйанды енидән. Некадар мейданнык, да саде она булунмады ер үзүндә ер! Башы хем акылы ишләәрди саде бир акынтыяа — атылмаа суйа... Атылмаа да кимсейа аннатмамаа ажыларны, утандыыны, киннийни... Да инсан чекетти гитмәә дерейа каршы. Ачан йаклашты онун кенарына гөрдү деренин сабаакы гозеллийни, дуйду раатлыиыны. Бираз гелди кендинә, она ишидилирди сабаакы кушларын өтмеси. Дерә-са акырды еникуну, генишлииннән хем гамсызлыынан саабилик едәрди долайә. Устү бензәрди калайлы мейдана, икидә-бирдә балыклар фырлаардылар суйун үстүнә, да садә бу ойнашмак бозарды сабаанын уйкулу дөшейни. Санда дурурду бир йарын үстүндә. Да йапты таа бир-ики адым дерейә. Шинди онун үзүнү сувазлаарды деренин серинни. Лүзгержик тараарды узун кула сачларыны, балдырларыны. Онун левент бойу, дурушу, даанык сачлары, генч үүрежиин савашардылар чыкмаа кахырын өнүнә. Хем да варды таа бир дуйгу, ани салвермәәрди ону

битки адыма... о билирди, ани дүүлер үү-
рää ики жан ичин... да онда буушарды ики...
Санда, ики жан, ики түрлү акыл. О саклады
гүндан карармыш үзүнү, да дуйду кабааты-
ны таа пек... она гелирди, ани анасындан
саклы гежелемеш кырда-байырда феналык-
лан, измейлән... каранькты онү да.

— Кал саалжыйлан, топраам...

Бөлә дурушта, йар үстүндә ону гөрдү
бир ериф, ани нашей-са йапарды йакында
деренин бойунда.

Санда капады үзүнү еллериннән, гөрме-
син калайлы суйун үстүнү, зерә су артык бел-
ли чекääрди кендинә. Санда хазырланды
атламаа... Ама сабаа услулууну йарды бир
даргын адам сеси:

— Мари инсан, дур, йаклашма, зерә йар
йыкыләр.

Санда, ансыздан бакты геери. Санды йок
кимсей бурада, ама бу сес ону үркүттү. О
таа геләмеди кендинә адам сесиндән, нижә
елләр фырлатты ону йардан. О йабанжы
йаклашты она, чабук чекти ону йардан геери.
Санда дүштү отлар ичинә, да дуйду, нижә
ону ким-са сүрүклер. Биркач адымдан сора,
аар солуйа, йабанжы, деди она:

— Мари инсан, не гөрмедин ми, ани ду-
рәрсин йуфка йарын үстүндә?

О кенар тә-тә дурәр гөчмәә! Не кааре-
зин ми вар кендинә?

Ериф бакты таа йакындан кызын үзүнә.
Сора гөзлүклерни гийди де генә бакты: о
йынанмаазды, ани бу инсан ер үзүндән. Сан-
да шашкын йанар бүүк чакыр гөзләрлән таа
пек бензәрди змей йавклусуна, некадар ин-
сана. Ама ериф санды ону те о шашкын ре-
симжилердән, ани сабаа каршы чыкәрлар

гезийә дерә бойуна еки да даалара. Да ачан булэрлар бир йакышыклы ер гөзеллийи, чеке-дерләр йазмаа этюд. О гөрдү, ани инсан пек йоргун хем нечи-са дуйгунну, дебешик. Исте-ди онуннан лафетсин да сөледи адыны:

— Юра. Сән кимсин? Нижә адын?

— Ооф...

Санда отурарды йумулу гөзлән. Юра ек-леди:

— Сән ресимжийсин. Вар нижә чок лаф аннатмайасын, бән оннары бырда гөрерим май хер сабаа. Сән да олмалы, хеп о шаш-кыннардансын...

Санда азбучук башлаарды гелмәә кен-динә да о еникуну деди:

— Беним адым йок. Бән ону чийнедим.

Бөлә деинжә, кыз кайбетти кендини. Юранын аклы вермәәрди не йапсын, чөктү кызын йанына. Суук еллериннән йоклады онун аннысыны. Кыз йатаарды уп-узун, май өлү гиби. Безбеллийди, ани бела бүүк, да Юра йолланды йарын ууруна, нердә калдый-ды тертиптери. Юра гидротехникти, да йа-зарды хем өлчәрди деренин гежелийнин ха-лыны, кенарларыны. О топлады ишлерини, чыкты йола. Бир нейдән сора пейдаланды бир машина. Ериф калдырды елини, машина дур-ду. Аннатты, ани бир инсан олду хайырсыз. Шофер сорду:

— Да, бән не вар не йапайым она?

— Йардым ет гөтүрмәә больницайа ба. Өлүжек йалныз тее орада.

Ким билер, не вар башында?

Шофер бурулду орайы-бурайы, да Юра аннады не ләзым. О топлады некадар варды парасы да узатты. Тантур үзлү шофер инди ерә да сорду:

— Нердә сенин о куман? Хади гөстөр. Койдулар Сандыйы машинайа, да гүн чыкынжак бир адам бойу, гөтүрдүләр ону Кишинева. Таа илк телефондан чаардылар «тежил йардымын машинасыны»¹.

Юра калды беклемәә бир даражажык хайатта. Бурада кырнакты хем хайдынныкты. Юра дурурду суртуу елиндә, ама нечин-сакыйыштырмазды гитсин нердә варды инсан баарышы. Гечти бираз ара, да она гелди бир ихтиәрак медсестра. О деди ерифә:

— Жанабин, тездә боба олужан. Хазырлан, бир-ики айдан сора сизә гелижек бир биаз турнежик. Ама шинди карын калыжэк биздә, нечин ки о гечирмиш бир бүүк корку. Ләазым услансын, алышсын.

Инсан дөндү да гитти геери. Юра-са чекетти титиремәә коркудан да хызланды инсанын ардына сормаа баарлижәәм онун адыны, аннатмаа, ани о бу инсаны билмер, булду дерә йарында, ани о билмер онун адыны да. Ама медсестра тездә кайбелди генә о шаматалы ичердә, да ериф калды хайатта.

Юра чыкты дышары о коркулу дуйгуйлан, йаклашты автомат телефона да зенк етти евә, мамусуна. Мамусу ики-үч лафтан аннады, ани оолжаазы олажэймыш боба, гөрүнмәз бела дүшмүш онун үстүнә. Телефондан ишидилди мамусунун аалайышы:

— Бее, оолум, не олду сана? Ким деди сана өлә? Йа сән гит да тез анна онун фамилиясыны, адыны да олсун нерейи хем кимдән аалашмаа. Беклә бени, бән гидерим кендим. Нердә сән булунәрсын?

— Паркта, малижиим, тә нердә вар бир ев...

¹ «Тежил йардымын машинасы» — машина скорой помощи.

Юранын мамусу Лоханна севәрди пек көпейжиклери, кедилери, да ачан ишитти оолунун лафыны, олду дели. Не шака иш ми гетирсин оолу ичери гелин хем таа да ушаклан!

Тездә Юра гөрдү анасыны машинада. Лоханна гөрдү таа узактан Юрайы. О отурарды салкымнарын алтында. Чоҗук дерин дүшүнмектәйди. Анасы хызлы йаклашты она, сувазлады оолунун башыны, тантур үзүнү. Оолжаазы пек кахырлыйды. Анасы чекетти таа узактан:

— Пыы ба, Юраҗыым, не олду ушаам? Забуннамышын бир гежедә?

Да кары дөктү оолуна бир филҗанҗык рагы. Лоханна силди йашларыны, да сарылды оолжаазына:

— Бән гөрдүм бир инсаны орада, йар үстүндә, нередә бән ишлерим.

Не калдыйды гөчсүн йар да инсан кайбелейийди бошуна. Ачан бән сордум онун адыны, о кайбетти кендини. Да бир шофера өдедим онҗак пара, гетирдик та бурайы, бурада да дедиләр бу иши.

Да бән о инсаны беендим, нечин дейни о пек гөзәл.

— Аллахым, панайыйам,— шаплатты анасы еллерини,— сән не акылдан мы чыктын? Не ба оолум, истерсин топламаа аалемин сыбытмаларыны мы?

Лоханна сусту, сора да чекетти анырмаа хем дизмәә, сыралайып, ани оннарын вар пек чок душманы, ани оннар йакты оолжаазыны... Сора тутту колундан Юрайы да калдырды гитмәә ичйанна. Ама оннара каршы гелирди о медсестра, ани кабул еттийдү Сандайы.

Да инсана бу иш таа да гелди аар...

Гечти биркач афта. Санданын артык олдуйду бир еркек евлады, ама пек йуфкайды.

Ўүредижи хем студентләр генә практикадайдылар. Ўүредижи бакты Данчуяа да деди:

— Гетир те о ушаа, ани сарылы ески кундаклан, ани хепсиндән пек аалэр хем ани пек забун.

Данчу бакты о ушаа да даптур гелди: ушак пек бензээрди она. Ушак гөрдүйнән онун биаз халадыны, сансын илкин сусту, сора да сарылды сансын елжеезлериннән она. Олә да гетирди ўүредижийя. Да таа о саат бүтүннә группа гөрдүләр, ани ушак бензер она. Чойу билирдилар Сандайы да хепси айыфланды, ани ушак катылы ўүсүзләрә.

— Валлаа, тә гелер о карт кудуз, ани теминжәк сөледи бана бу иши.

— Ахмак олма, йа тез машинайа пин, зерә о бизи гөрдү.

Оннар тез тоз едип, гиттиләр бу ердән. Медсестра калды ериндә. О-са истээрди сөлемәә нижә булмаа Сандайы, ангы гүн вар нижә долашмаа... Машинада Юра дүшүнүрдү, ани севмәк она гөрүнмейжәк некадар йашыйжәк анажыы. Ама о есаплады долашмаа биркач кере о инсаны.

Санда бекләрди евладыны. Лазымкы саат пек йакынды. Да бир гүн гөрдү бир фасыл дүш: ишидилирди музика, да о сансын генә ресторанда ойнаарды гена «араб тангосуну». Нердән-са гелди бир сары йылан да сарылды онун белинә. Она гелди аар, корку басты жаныны, да о савашырды куртулмаа о йыландан. Бу чиркин дүштән о уйанды.

Кривадын долай йанында дурурду биаз халатлы студентләр. Санда аннады, ани он-

нар практикада. Үүредижинин сеси кушку етти хепсини да оннар бакардылар Санданын хасталык историясыны. Санданын бакышы дургунду битки студенттә. Онда йанаклар алды, кара инжежик быйыклар йарашардылар она. О таныды — ериф Данчуйду. О гамсызды. Беким, о танымадыйды Сандыйы? Гөрдү хем таныды да, ама онун жаны шинди бошту, нижә бир коф труп. О йазарды үүредижинин аннатмасыны, Санда есап алды, ани онун ен ий студентийди бу ериф. Сора Санда денеди, ани Данчу гүлүмседи бир кыза, сора да чиндикледи. Кыз гүлдү.

Сандайа олду прост. Да кувесиз капады гозлерини.

— Битки бакышта бени зевкленер,— дүшүндү Санда.

Данчу дөндү достларына. О дуйурду, нижә ону каплээр суук тер. О бакынды, да гөөрдү оннарын суук бакышларыны. Истеди наши-са йавклусундан, ама долай калды она дон жанны. Ериф бакты маса үстүнә, орда планалар ичиндә кымылданырды онун үүсүзү. Да Данчунун илк сефер чекетти дүүлмәә жаны, кахыр, утанмак далга-далга үштү она. О дуйарды, нижә аяклары дөнер мермер ташына, ичерси да — койу думана...

Үүредижи сорду:

— Нердә ушаан анасы? Вар мы бобасы?

— Анасы таа кенди больницада, ама бобасы белли диил ким, жувап етти больницада үүсүз ушакларын бабажы.

О заман үүредижи генә узун-узун бакты ушаа, сора Данчуйа да беким сөләйжийди бир лаф. Не калырды саклы шиндйакадар, шинди чыкты бирдән үзә. Ама инсаннар хепси аар сусардылар... Ама үүредижи генә деди:

— Бөлә ыхкымсыз хем ипрак евлат пей-даланэр саде алкоголиклердән хем алдада-жы адамдан.

Данчунун үзү терледи. Бүүк гүженмәк хем чиркин утанмалык бирдән, йылдырым гиби, урдулар ерифин жанына да о баарды:

— Бән дилим алкоголик хем алдадыжы...

Сора дели гиби, гөрмәз онүнү, чыкты ичердән дышары бурада о кайбетти кендини. Ушажыйы да гөтүрдүләр гена үүсүзлерә...

Данчуу булдулар уп-узун, май солуксуз дышарда. Гөтүрдүләр больницайа, ама орадән, о өлә да гелмеди геери үүренмәә: аклы вермәәзди онун бишейә, бир да кийат о окумады некадар йашады дүннесиндә...

* * *

Юра аннатты достуна бир серемжесини. Сөледи, ани бир пек гөзәл инсан булунду бир сабаа йар үстүндә, ама сора ону оннар гөтүрдүлә больницайа. Досту кәр пек дуйгунанды да верди акыл:

— Бүүк кысмет дүшмүш сана, ба. Бак, беким о да сени сайар бишейә.

Гит, долаш инсаны, гүт хатыр она.

Юра сормадаан анасына, гитти ертеси гүнү больницайа. Йазды инсана бир парча кийат да дөндү геери. Бир афтадан сора гелди она чичеклән. Ачан койду оннары санитарканын сепетчийнә, дөндү гитмәә геери, кары деди она:

— Несой кожайсын сән, ачан олду кач гүн гелин-гидерсин, гөөрмедәән ушааны-карыны? Сенин карын не гөзәл олду, гоз алмайжан...

— Аа, бән алатлээрим. Гөтүр буну.

Юра йазмышты Сандайа:

— Сабаа чык пенчерейә саат алтыда, истеерим сениннән данышмаа.

Юра.

Санда севинди кийатчаа. Бу каранныкта хем аарлыкта она бу иш бурада бүүк йардымды. Инсан пек севәәрди йашамайы, ер үзүнү, пек истәәрди булмаа бир парча кысмет. Юра да таныды бу кертии. Севинди анасы аннамадаан таа.

Ертеси гүнү Санда ләәзымды чыксын больницадан. О чыкты пенчерейә чин сабайлан. Дышарда салкым алтында гөрдү Юрайы. Онда варды бир топ чичек.

Санда севинмеликтән билмәзди нижә чыксын коркулу дуйгуларын өнүнә.

Юра узатты чичеклери да деди:

— Буйур машинама. Тее о биаз «Волгайа» гиделим.

Санда йынанны алды ерифин чичекклери ни да йаманды она. Ачты Юра «Волганын» капусуну да теклиф еттин Сандайа. Ачан о отурду, Юранын анасы сорду:

— Мари инсан, вар мы он рублән машина тутмаа? Йок-са, гит те автобус.

Санда утанмактан шаш-беш олду, айыфланды Юранын теклифинә, да сапты бир йан сокаа, нечин дейни истәрди сакламаа бу иши аалемдән.

* * *

Ертеси гүнү чыкып Айрандан, Санда йолда дүшүндү, ани бу чожук бензәмер башкасына. Аллелем, ону вар нижә йынанмаа... Ама Айран гелмеди автобуса, нижә ададыйды авшамдан. Санда алатларды геери, зерә

ушаа калдыйды үүсүзлерин арасында. Ани йокту нередә йашасын, дейни, она ушаа вермедиләр. Ама долашмаа гидирди, да гежеләрди патын йанында ердә, да калкып гежә сииредәрди евладыны. Да тездә инсан чекедирди ааламаа кысметли йашларлан, зерә гөрүрдү, нижә ушажыы калкынэр хем гөзелленер гүн гүндән. Да, ачан етишти евладына о гүнү, бурада ушаан йанында генә гетирди аклысына Айраны...

Парталлы булутлар сүрчәәрдиләр тепеләр үстүндә. Думан йаш йапаа гиби сүзүләәрди хер бир чепелдән, аачлардан, саманниктан.

Айран гечирдии гиби Сандайы йола, гитти ишә. Орада истеди о ески трактору чорбажыдан бир-ики саада йапсын ләәзымлы ишини. Да чожук сыклык чалаарак, уклетти чакыл. Тез иши олсун дейни хызланды гечмәә доорудан бир даражәжык көпрүдән. Айран заар-зоор гечти о даражәжык йуфка көпрүжүү да сапты сары чамурлу ашынык йола. Ама ансыздан трактор башлады гитмәә кенди башына. Тракторжу чыкамазды онун өнүнә. Бир гөз кыпмасында трактор актарылды чукур ичинә. Алчаа йарды бир чиркин адам сеси хем демир гүмбүртүсү. Бу йумак бир неедән капланды йаныннан...

Санда дайанамады касабада чок вакыт. Тез дөндү геери да, ачан аннады, ани Айран гелмеди она. Ушак кужаанда ачык хавада о етишти күйә. Она гелирди пек аар жанына. Коллары байылдылар ушактан. Ама о гидәрди умутлан, ани тездә ону каршылайжәк каави коллу Айран. Гөзүнә йолда илишти биркач инсан кара рубайлан мумнар елиндә.

Ұраа шүпеленди прост ишә, ама ушаа чекетти ааламаа, да онун шүпеси езилди. Инсаннар гидирди илердә да лаф йапырдылар Айран ичин. Санда дайанамады да етишип карылары, сорду:

— Мари инсаннар, нерейи гидерсиниз мумнарлан?

— Йа, сән кимсин, е мари йабанжыйка?

— Бән йабанжы, күйлү, ама гидерим Айраннара те бу сокакта. Ама ишидерим хеп лафедерсиниз онун ичин. Не иш олду?

— Пыы, мари инсан, ишитмедин ми, ани о тракторлан девирилди. Бүүн өлүсү ердә... йатэр завалынын.

Санда калды геери. О тыканды бу лафлардан. Йынанмаазды о бу иши. Жаны чекетти дүүлмәә сук-сук, нижа бир баалы канатлы гугуш атеш ичиндә. Да о капады ушажыйны гүүсүнә, сансын исынды ондан.

Айраннарын токатлары ачыкты, гөрүнүрдү качынмалык. Сундурмада дувара дайалыйдылар ешил йапрактан кара ширитли фенецләр, клиседән байрактар.

Ичердән гелирди инжә бир сес — дизәрди аалайрак карылар. Санда таныды Греканын сесини. Пенчередә бүкүлүйдү рубалар. Да бу ишлердән Санданын карарды гөзлери, нечин дейни өлү сырасы бензәрди она нечин-са дүүнә.

Санда гирди ичери, да Грека ону есап алды ушак кужаанда. Карынын аклысына гелди, ани авшам о беким бүүк лаф сөледиде бу инсан ичин, азарлады ону, да тә онун да башына не чиркин кахыр гелди... Грека курду бир йазылы дизмәк:

«Калк, ба оолум, калк,
Гелди сана гүнүн шыласы.

Калк, ба оолум, калк,
О хализ дүннәә мыласы.
Сана гелди гелин,
Калк, оолум, калк.
Севданын үзү ергин
Калк, оолум, калк.
Калк, оолум, калк,
Сачлары кула-гүн дирәә
Гөзеллийи йынансыз, алдангач.
Балдан татлы үрәә
Баашла чичектән саллангач.

Санда койду ушаа пата, йаклашты өлүйә.
Айранын үзү чүрүктү, ама өлүсү да хеп
гөзәлди. Да бундан инсанын жаны йанды
таа пек. Санда өптү онун үзүнү, диз чөктү
табудун йанына да еклешти дизмәә кары-
ларлан барабар. Сора гечти бир бош ичери,
алды ушажыйны, ардына гелди Грека. Санда
шинди аннады, некадар кахыр, дүшүнмәк
етмиш бу гаарип инсан бир гежедә. Авшам
таа генч сималыйды, йокту бир да биаз
сачы. Шинди-са онүндә ааларды биаз сачлы,
ихтәр кары...

Грека алды Айранын патредини да сий-
редирди онун үзүнү:

— Тә, оолжазым, гелди о инсанжык, ан-
гысыны сән өлә беендин авшам. Бән да
истәмедим о олсун бана гелин, нечин дейни
вар евлатчыы. Да тә бени аллаа йакты.
Олмалы, вар нейчин... Прост ет бени, оолум
Санда силди инсанын гөзлерини, калдырды
онун үзүнү да деди:

— Сенин йок кабаатын. Кабаат бизим
тертиплердә, ани йыллан оннара кимсей саап
чыкмәр, да сора йанәр генч жаннар.

Инсаннар икиси да отурдулар да Грека
сорду:

— Мари Санда, мари ушаам, кал бендә хептәнә. Вар нейлән йашамаа, сән бакма, ани евжеезимиз сазлан өртүлү. Аннашай-жэз. Санда алды еллерини үзүндәнд да деди инсана:

— Беним зенгиннийм йанымда. Кайылсан, вар нижә калайым. Ишлейжәм школада хем вар неетимдә йазмаа инсандан евелки түркүлери, оннарын теимз адеетлерини. Иш вар.

* * *

Гечти чок йыллар. Санданын йашамасы олду дүзгүн инсанын арасындә. Долашырды Айранын мезаржыйны. Грека кабул етти гелинин евлатчыйны, да гидириди бу айлеж-ийн йашамасы гөлгели чөшмелердә... Грека тез сынашты күчүк Дана. Ушак бүйүрдү түркүжү бабунун йанында шен, услу хем ачык үрекли. Да Санда булду она бир адам, ани чок билирди түркү, масал, билирди кәәмил чалмаа каушта, гайдада. Дан олунжак ондөрт йашында, кәәмил хем түркү чаларды, хем да билирди каушу...

Гечти таа биркач йыл. Данчу генә больницадайды. Бир сабаа о дурурду корафлы халатлан пенчера йанында. Илкйазды. Да сииредәрди илкйiaz гержиклийни: инир кушлар чырпынырды гөлчүклердә кырмызы лаалеләр гүлүмсәрдиләр карыклардан. Бир кара моханат гаарга да бекләәрди качсын бир текир кутубан боклуктан да инежейди бишей кырпынмаа.

Данчу гүлүмседи кырнаклаа дышардан хем о кара гаарганын хазырлыйна. Ама ачан Данчу гөрдү, ани гелер биркач биаз

халатлы врач, жанына дүштү кахыр. Она гелди айып бу шен хем гамсыз йылаччылардан. О да кәр өлөйди незаман-са: гамсызды, калын үзлөйдү... Ачан йаклаштылар врачлар она, о биркачыны таныды... достларыды не заман-са, шинди-са бактылар она нижә көстәә. Бөлүк гечти йанындан. Кимсей сормады Данчуйа не хасталыы вар, нечин о бурада. Да о дөндү генә сииретмәә дышарсыны.

Бу сабаа Данчуйа сөледиләр, ани о гидер евә, саде ләазым бир кимсей гелсин онун йанына алмаа. Бозуш бобасыннан дериндән олмадыйды, ама араларында хеп да сызарды гүнешсиз лаф. Тә, шансора Данчу кенди да биаз сачлыйды, бүүктү йаштан, ама хеп унутмаазды о авшамы, ачан о өлө мискин етти Сандайы саде онун ичин, ани... Ама да ачан гөрдү евладыны үүсүзлерин арасында о дүштү бир узун кенарсыз хасталаа да хеп болницаларда йылларлан дуруду. Ачан да варды саалыы, үренәрди устажылыы, зерә ләазымды казансын кендинә бир парча екмек. Аклындан чыкмазды о еркек ипрак ушажык... Данчу гөрдү нижә бир сенселеси чыкы колтуунда гирди ичәнна. Данчу севинди. О дөндү хайада да гитти санитарканын ардына, ани гелдийди ону чаарма врача. Каршы гелди биркач генч кызлан, да ишитти, нижә оннарын арасындан фырлады она дейни прост лаф. Аар гелди адама: диил ләазым гүлмәә хастайы... Шинди хер лаф, бакыш ону дебештирәрди. Да онун чекедирди дөnmәә башы. Она шинди диилди ләазым не ходулук, не үүсеқлик. О истәәрди салт евә, салт кенди күйүнә. О аклынжа чыкарды кыра-байыра, орда гүнешленирди, да онун

ажысы сүүнээрди, өлө ки ана тарафы алырды зихири кенди дамарларына...

Ериф гирди санитарканын ардына бир кыртак хем айдыннык ичери. Бурада оту-рарды биркач врач бир да инсан. Данчу есап алды, ани оннар май хепси акран. О отурурду бираз өтеедә оннардар, ама ани оннар да шансора ихтәрак, о гөрдү исләә.

Врач алды онун хасталык историясыны, окуду да бакты узун-узун Данчуйа. Ериф аклысына гетирирди, нижә чок йыл геери, те бу хаста, сап-сары бениздә хем биаз сиирек сачлы, ойыксыз Данчу бракты гө-зелим инсаны йолун орта ериндә, нижә гү-лүрдү о инсаны, ани диилмиш гиимни исләә, ани онун йокмуш аркасы биркимсейдән, нечин дейни о ону алды пек колай...

Врач бакты йанындакы колегасына да наши-са сөледі она. Обүрү дүрдү үзүнү да сорду Данчуйа:

— Жанабин евлиймисин? Вар мы карын, ушакларын?

Данчу даптуру гелди. О не евлийди, не да варды ушаклары: о чок йыл хаста, чыкмәр болницадан. Да гетирди аклына, нижә фыр-латты түтүннү ачык гөзәл гүлүн ичинә, гүл-дү-езди гөзелим Сандайы... Екти хен ии дуй-гуларыны, генчлийндә халаза ерлерә... Нер-дән онда шинди олажэйды ушак хем кары? Ама да гелди аклына, о ипрак ушажык... Врач бакты ерифин үзүнә, да шүпеленди, ани онун йашамасы ер үзүндә май сайылы гүннердә. Ама да...ким билер...

Данчунун ихтиәр чичусу оту-рарды хеп бурада да ишидирди хер бир лафы. О жан ажымасындан, саде силирди йашларыны. Нижейди бу Данчу да нейә ишлери дөндү?

Врач аннаты адама да Данчунун халыны:
— Данчуда дерин психика хасталыы.
Некадар калмыш она йашамаа ер үзүндә
таа диил пек белли, ама ләзым олсун еш
она дейни. Аллахтан калмыш адам йашасын
ешиннән, бу иш бүүктүр йылач.

Данчу чыкарды биркач копча жөбүндән
да атты аазына, да йары уйкулу, йары
дүшүнүклү о гириди гиимни ев рубасына
чичусунун ардына. Букадар олду онун гезиси
анылмыш касабанын сокакларында... Ама
гечиркана «Маави сызынтынын» йанындан,
о калды бираз геери да бакынды. О таныды
бу гержикли ери, үөсекү өртүлү еви. Йокту
саде о кырмызы-сарыжа гүлләр...

* * *

Бир июнь пазары гүнешлийди авшамы.
Мүнүз лүзгержик ести, да сансын чаарды
Данчуйу кыра, толокайа. О гирди гиинмәә
ичери, ачты руба долабыны... да гөзү илиш-
ти бир чифт «фирма» доннарына, кара кади-
фә суртууна. О даптуру гелди. Буннарлан
о незаман-са өлчәәрди зенгиннийни. О капты
хепсини, не варды о замандан таа, ачан о
генчти да чыкты дышары. Бырда котлонда
бабусу йапырды имәә. Да бабусу деди:

— Наши сән булдун, ба Данчу? Таа бит-
меди ми о течмиш ишлерин излери?

— Тә, гөрермисин те бу парталлары?
Не заман-са бана гелирди, ани буннарлан
бән бей гибийдим. Бән санырдым, ани бен-
дән зенгин хем гөзәл йок, ани хер бир кыз
гезер benim ардыма, нечин дейни бана бу
парталлар пек йарашырди. Ии, хей, бабу!
Бән кыврактым, метиннийдим, алтын үзүк

пармаамдайды. Бән саде ичәрдим йашама-нын ен ии шырасыны...

Данчу ансыздан атты парталлары фырына, гаазлады да йакты...

Гиимни биазлара, Данчу чыкты аулдан да йолланды толокайа. Чок гитти о. Бир сырт үстүндә о дургунду. Ордан күйү гөрүнәрди нижә бенекли ашаш. Бу ашашын йапраклары — байырларды. Оннар гүн каушмасында гөрүнәрдиләр лүләкасы. Томруун ичи — күй ичийди. Гүн бойаларында бүтүн күйү олурду түрлү корафлы гержижәк. Күй ашаш курулуйду евелдән, да онун йокту не сенмеси, не курумасы, нечин ки онун шырасы — шеремет инсаннарыйды...

Данчуйу каплады севинмелик. Гөзәл, лүләкасы топрак ону сувазларды наазлы елиннән. О йынанмаазды, ани бу топрак онун, ани о бүүдү бу гүл-фатма саллангачта. Илин жаннан о йатты отлар ичинә аркасы үстү. Бакар калды гөкә: орада каара бензәр булутлар ойнаардылар мелешка. Ба олурдулар докуржун, ба дөнүрдүләр девейә, бейгирә, сора да хепси дарма-даан олурдулар бүтүн гөкә. Данчу атты бакыш таа йакына: йабан гүлүн чичеклериндә вызлаардылар куваннар. Ондан гелирди, гүл кокусу, ани сериннедирди ерифи.

Куван визлемеси хем кыр кокулары Данчуйу бираз уйутту. Лүзгержик бир пүскүллү пой отуннан гызыкларды онун үзүнү, да ерифә гелирди, сансын бир кыз пелийннән сувазләр суратыны. Данчу гүлүмсәрди кушку уйкусунда. Ама бу кесим тездә дөндү инсан сесинә. Ким-са гечәрди йолдан. Да Данчу уйанды. Кары сеси ишидилирди бире-

бир. Данчу калдырып башыны сесир гелди лафа. О ишитти:

— Мари Василка, ким деди сана, ани о йабанжы кула сачлы инсанын оолу пек бензеер Катун Данчуйа?

— Петишка булү. Оннар авшам геже-лемиш оннарда о чожуклан. Гелмишләр түркү мў, не йазмаа.

— Ии, Петишка бабу хем масалжы, хем бүүжү... Кәр о бана аннаттыйды Данчунун хасталыы ичин.

— Деерләр, ани о деликаныйы танымыш Катун Нику — бобасы Данилин. Ама билдирмеер кимсея, билерсин Данилин саалыйны.

— Бән да гөрдүм о оланы. Хализ, ани пек бензер Данилә генчкана. Ола пек бензер, сансын Данилин кафасыны копармыш...

Данчу калкты ериндән. О билирди, ани карылары о етиштирәмейжек, да качарак инди күйә булмаа бобасыны.

Бобасыны о булду баа ичндә. Адам бааларды филизлери хереклерә Бобасы атты бир кахырсак бакыш оолуна. Адам есап алды, ани оолу пек диишилмиш, зүлүфлери шансорам биазмыш. Адамын да бу иштән жаны билмәрди севинмелик йашамасында. Авшам о чалды биркач гаарип түркү бир йабанжы инсана. Оннан варды бир генч олан...сансын Данилин гөлгосийди, өлә пек бензәрди оолуна. Данчу бакты бобасына:

— Бака, аслы мы, ани сән дүн чалмышын бир инсана евелки түркү?

— Акына, ани чалдым, ама таа чок аалдым, некаа шеннендим, оолум.

— Нечин?

— Варды о инсанын йанында деликанны

оолу, ама ... пек бензәрди сана генчкана.

— Нечин сән сустун? Нердәйдим бән?

— Сән дамда тасма кесирдин чарыкларына. Хем да билермисин, ани кыйамадым бозмаа раатлыны.

— Оннары бән ләәзымды гөреим. Чойу сөлеер, ани пейда олмуш бир инсан пек талантлы бир оланнан. Бана да гелер, ани оннар беним.

Бобасы жувап единжәк, Данчу кайбелди өнүндән. Катун сора ишитти токадын транк-ламасыны, ама чыкмады оолун ардына. О есап етти, ани оолу тездә дөнежек геери.

* * *

Данчу гитти күйүн кенарына, чыкты йола. Да хен кенаркы евин капунун өнүндә ишитти бир генч сес. Беллийди, ани түркү чаләр генч олан. Пек йакышыкыйды о түркү. Да Данчу йаклашты токада. Бурада шылакта о гөрдү биркач инсан. Бакса — Санда! Ойду, диилди о... балабан, левент ама ортада генч олан чаларды бир шен түркүжүк. О пек бензәрди Сандайа хем да она: кара инжежик быйыклары, гөзәл кашлары, бойу... Ериф сал етти таа йаклашмаа, ама олду прост да о отурду еникуну сундурмайа. Не олду илери о пек тутмәр аклысында...

Ону сарсалады Петишка бабу деип:

— Хе ба, Данчу не уйукламышын бырда? Йа сән калк. Гел ичаннә, шансорам геч евә гитмәә.

Ачан Данчу гелди хептән кендинә, о ил-кин сорду кимди о инсаннар авшам бабуда.

Петишка бабу аннатты.

— Нерейи гитти оннар?

— Ии нерейи? Сабаа чекедирмиш фести-
фал мы наши Комратта, о генч олан да
ләзыммыш чалсын түркү, гайдада... ии нижә
билерсин генчлерин ишини. Ама анасыны
бән билерим чоктан. О тее о Айранын ана-
сында калды кыз еринә. Билмерим не вар-
мыш араларында Айраннан, ама о гелди
оннара те ушаклан. Ии, чожук күчүктү таа,
ама анасы хеп түркү йазарды биздән.

Данчунун аклысына гелди, ани Санда
майыл олурду халк түркүлеринә. О таныды,
ани бу жаннар Санда хем о чожужак...

Данчу чыкты Петишкадан пек тез да
йолланды йайан гежә вакыды чак Комрада.
Да таа ертеси гүнү үүленә йакын, о чыкты
бир пытыраклы чайыр ичиндән бүүк йола
Комрат ичинә. Бурада машиналар гечирди-
лар гержикли түрлү байраklarлан, трубалар
чалырды май хер бир машинада. Гөзәл,
генч кызлар хем чожуклар гиимни халк ру-
басында чалардылар шен-шен. Онун ууруна
йаклаштынан, ким-са баарырды:

— Хэй, чичу, ха гел бизә, хади чал
бизимнән...

— Гечмиш беним түркүлерим, ба олан...

Данчу сапты йолдан бир йар чошменин
йанына. Бурада о бираз динненди, йыканды.
Да ансыздан ишитти йукардан бир генч сес:

— Бее, йолжу, нередә сенин пешкирин
ба, да сән силинерсин гөлмәәнән? Йа, дур
тә бән верижәм сана бир йол басмасы...

Данчу калдырды башыны да ...гөрдү
шен үзлү, гөзәл оланы. Ама йанында ансыз-
дан пейдаланды о балабан орта йашта
инсан. Санда бакты узун-узун йолжуйа...
таныды о бетфалы Данчуйу! Кач йыл олду
оннар булушмәр, да Санда бакты генә бир-

керет ерифә. Шинди Данчу диишилмиш симайланды, ама хеп да өлә йакышыклайды, франтлы дурушу варды. Да Санданын тушту үрәә ени севимнән: о бенәрди бу адамы! Ама калмасын енидән жан есирнә дейни, о качты Данчудан...

* * *

Кишневда бүүк фестивалды: бурада топланмышты халк талантлы инсаннары: ойунжулар, түркүжүләр, пеетчиләр. Сокаклар ташаарды шенниктән хем севгили түркүлерин илин учушундан. Херердән музыка сарарды жаныны.

Данчу гезирди бу шенник денизин ичиндә шашкын кысметтән. О онжак йылын ичиндә илк сефер гөрүрдү бөлә шенник хем ачык кысметлий инсанын үзүндә. Некадар о гезирди бу сокакларда, оқадар онун илинне-нирди жаны, ажысы кайбелирди үзүндән. О сансын учарак хеп аарарды Оннары... Сандыйы хем оолуну... да артык щүпеси йокту, ани булмайжэк. Хем аслыйды, ани Санда да гөрүнмәз гидирди ардына да есап алырды, ани Данчу дургунәр кәр о ерлердә, нередә оннар барабарды...

Сон сонунда Данчу уурады театрайа, ани ачыкты хепсинә. Бурада Эпос фестивалин койу ерийди. Данчу гөрдүү ишлерә майыл олурду хем шашырды. Севинирди хем кысметлийди, ани онун да халкында вар евелки эпос түркүлери, ани онун да вар дериндән ер үзүндә көкү, чекетмеси, йашамасы хем бүүқ жан зенгиннии. О таа пек севинди, ачан гөрдү, ани бурада вар чок бежерикли хер түрлү миллетләр да. О чойуну танарды, нечин дейни оннар йашаардылар бизим та-

рафларда. Тә бир халка сары баарезли болгаркалар. Оннарын гүүслери каплайды түрлү түрлү бонжукларлан. Тә, шен үзлү, ешил хем кырмызыжа рубалы молдван кызлары. Оннар нижә бир гүн кызы, долайы йысыдээрлар гүлүшүннән. Тә, таа услуга, утанжак дурэрлар гагоуз кызлары. Оннар бурада мусаафирлик едерләр илк сефер, ама оннарын да гиими, ойуннары, түркүлери, адетлери диилди таа аша каланындан, ба кими ердә оннар хепсиндән үстүн чыкардылар...

Данчу севинмеликтан чекетти сук-сук солумаа, она гелирди бир ени далга дуйгу. Зал бекләрди онун халкын түркүжүлерини.

Сценайа илкин чыкты бир левент бойлу, узун кула сачлы инсан гиими биазлара. Гөзәл, кыврак еллери, шен хем кысметли бакышы белли едирди, ани о бүүк уста халк түркүлеринә, инсанын эпосуна. Данчу есап алды онун бүүжерек чакыр гөзлерини. Оннар бензәрдиләр дипсиз маави гөка. Данчу калды бүүлү бакар сценайа. Бакышы долашырды, сансын онүндән о инсан ба кайбелирди, ба генә пейдаланырды, нижә Венера селдән. О таныды Сандайы! О Сандайы, ески сыбыдылма кенди елиннән хем аяакларыннан! Онун севдасыны... Да ериф гөрмәз онүнү, отурду еринә. Капады үзүнү да бекледи инсан битирсин лафыны. Данчу калкты ериндан, хызлы чыкты о үүсекләә, нередә сапада дурурду Санда. О бекләрди битирсин оолу түркүсүнү. Данчу сармашты карыйа, сора диз чөктү онүндә да калды өпәр узунжа биаз еллери. Санда бекледи бир солук, сора калдырды ерифи аяа, да о да сармашты Данчуйа.

1979—1985 гг. Кишинев.

ХАРАТАНКА¹

Түркү теклифсиз сокулурду ичери да йайылырды хер бир көшейә. Қим-са ону чаларды дышарда. Түркү аарды; дийлди уйгун, бензәрди өрс жыннамасына: корлу, кызгын сес дебрештирәрди ишидиннери хем сеслейжилери.

Пак темизлийннән-са сарылырды жанына, нижә бир кыр чичәән кокусу. Бөләйди бу фасыл түркү. Қим ону курмушту, диилди белли, ама о йашаарды инсаннан барабар.

Ер сабаа бу инсан пейдаланарды бу гениш, кырнак сокакта. Чаларды бу фасыл түркүйү бир кары, ама сеслейеннәр билмәздиләр ону, нечин ки сес дайма дийшилирди, сансын хеп башқасы чаларды: ба калынды, ажылайды, ба учкунду, илинди, нижә бир турнә гөктә.

Чойунун дуйгуларыны бу түркү дүртәрди, зерә бензәрди ажысыннан женк түркүлернә. Қим гечмишти атешли, далгалы женги, о танырды түркүдә кахырлы йашлары, түтүннү йолларын аар терини хем башка зорлары. Қимисинә-са түркү бошту. Бөлелери ишиттийнән, капаардылар пенчерейи да дәәрдиләр:

¹ «Харатанка» — сокак лаабы.

— Аман, генә гелер бу Харатанка түркүсүннән! Йа, ба хазыр един бишей шу асылсызкайа, атын таа тез да беким, гидәр башка тарафа.

Уйгунсуз хем парталлы сес-са йаклашарды, бүйүрдү, сансын синәрди чардакларын алтына, сарылырды сүүтлерә...

Биаз таштан гержикли бир йапынын йанында түркү генә чекедирди есмәә кувединнән, сансын кими-са чаарырды дышары еки да чардаа...

Йашайаннар шансорам билирди ону, сынашыкты бу хырдыллы сесә онун сабаакы өтүшүнә. Билирдиләр, ани о түркүжүйка топлээр бош шишә, ани о бир ихтиарәк, ама таа левент хем кыврак бойлу инсан.

Ачык маави, гөк гиби, гөзлери гөстерирдиләр ону таа генч. Бу фасыл гөзләр кәр өләйди, нижә дениз лазуру сак хавада; дааныжак, сүмек гиби биаз, сачлары, илинжә, кабаатсыз бакышы, йамалы, ескирек рубалары — йапарды ону сансын хепсинә йабанжы. Ачык аазлылары о саде еки гүлдүрәрди, еки да феналаа дебештирәрди. Булунурду өлелери да, ани ону сайардылар диленжи, ахмак да хызланырдылар инсаны куумаа бу сокактан. О-са бакарды оннара саде кахырлы да гөзлери долурду йашлан аалемин хазарындан. Сора да о бирдән дишилирди, сансын, йапарды кишилерин йынадына: чекедирди ойнамаа оннара каршы кадынжа да ойуну да бензәәрди таа чок чамушланмайа, жан дарсыклыына.

О күсмәрди аалемин бош шакаларына. Да ачан илкинжи катлардан атырдылар она бош шишә, екмек, ески гөлмек, копейка, кары бракып ойуну, чекедәрди оннары топ-

ламаа. Гүлүмсейрәк, саде о билән нейә, койурду «башышларыны» бир йамалы, текир чембердән чыкыйә. Сора да диз чөкәрди бааламаа чыкысыны. Узун кара дамарлы еллери титирәрди севинмеликтән.

Бурада нердән-са она йаклашырды бир кара көпек палижийнән, да инсанжык верирди оннара да бишей чыкысындан. Калкарды аякча да генә топарларды о түркүсүнү. Сора гидәрди да кайбелирди үздән. Ама гаарип түркүсү калырды, сансын бир канадыннан бу соакта, да сеси дүүнәрди хавада таа бир парча вакыт, сансын бүүк евләр атардылар ону бири-биринә.

Түркүжүйка узаклашырды, онун ардына гидәрди саде көпежии. Да кайбелинжәк үздән, кары хеп дөнүп-дөнүп, бакышыннан сувазлаарды бир сапада курулма, докуз катлы евин чардакларыны. Гөзлерини копарамазды дөрдүнжү каттан, бир чичекли, донаклы чардактан. Башка сыра о саклыдан, бир евин көшесиндән бакарды орайы хем бекләрди кими-са ордан.

Бакарды дерин, чак йашлары гөзлериндән чыкынжак, бакарды өлә, ани гөзлери карарырды, ама хич быкмазды, зерә пек истәрди гөрсүн орада бир адамы.

Ама капу бу чардаа ачылырды пек сийрек, да инсана гелирди саде йабанжы килимнерин тозу, патламасы, ангыларыны силкәрдиләр чардактан ашаа.

Сора геери о гидәрди дүшкүн жаннан. Өлә да гөрмедән о кишийи, кимин ичин бүүн да о гелди бурайы. Каршы геленнәр сапарды ондан. Да генә чекеттирнрди сак хавада чалмаа түркүжүүнү.

Ләла хем Илашку йатырдылар таа.

Илашку дөндү карысына, о-са май уйуклаарды, ама кожасынын солууну дуйду да ансыздан сарылды гөзәл бiaz колларыннан адамына. Илашку долашты сук хем йымышажык, нижә ипек¹, узун кула сачлара. Бу чифт, кысметлийди. Илашкуйа карысынын йанында таа башка түрлү кысмет диилди ләазым. Да өпәрди инсанын пармакларыны, сачларны...

Бир да дышардан, нижә бир шалвир хем есирик далгажык, сокулду бир парталлы хем уйгунсуз түркү, да бирәздана өлә пек ачык өтәрди ичердә, ани ишидилирди хер бир пиети. Ләла дуйду, нижә кожасынын еллери сууду, сора да брактылар авужундан сачларыны. Оннар сакланды, сансын кабаатлыидылар те о түркүнүн өнүндә.

Ләлайа, сансын, бир кескин устура чектиләр: генә бу диленжи түркүсү бозду онун севдасыны. Сансын, думанны чаршаф дүштү кожасынын жанына. Олду некадар о бөлә бозәр йашамасыны?

Илашкунун да үрәә кырылды хем корку дуйду. О билирди ким чаләр бу түркүйү! О билирди, кимә атәрлар копейка, ески руба хем бош шишә. Түркүжүйка она диилди йабанжы: о онун анасийды!

Бир чала анасы оолуннан йашарды бирердә. Йашаардылар бу түркүйдән бир кокмуш маазада. Да шинди бу түркүйлән она урду о кокулар, ани гелирдиләр анасындан. Ачан да о гелирди ишиндән, бу чиркин кокулара еклеширди таа да феналыклар.

Харатанка ишләрди сүпүрүжүйка. Хас-

¹«Ипек» — шелковое волокно.

тайды, варды табieti ичкийә да. Ама Илашкунун гелмәәрди аклысына сормаа анасына, нечин о олмуш бу такым, недән басмыш бөлә йола. Да, ачан оннар топлашты Лэлайлан, гечтиләр бу евә йашамаа, Илашку анасындан атылды. Кары калды о маазада йашамаа, май кәр сокакта!

Лэла билмәзди бу ишлери. О йынанмай-жәйды, ани онун чакыр гөзлү чатма кашлы, гениш аркалы кожасы бүүдү бу дүшкүн, хепсинә йабанжы карынын елиндә. Ама аслыйды, ани о бүүдү анасында зор, таа чок чайырдан лабадайлан, көмереннән. Да бу түркүйлән анасы гөтүрүрдү ону школайа, гелирди ардына, ачан кышын олурду үүсек күртүн.

Илашку билирди, ани түркү ишидилежек дышарда, чак чыкынжак чардаа о кенди.

Озаман анасы гөрүрдү үзүнү, зүлүфлерини, бойуну, да сериннейип, йысынып бу гөрүштән, гидәрди геери кара көпежийннән...

Ериф бакынды бош ичердә да офлады жанында кенди кахырларына. О неетледи бүүн сөлемәә карысына бу ишлери, да умутланды, ани бунжак йылдан сора, беким, шинди Лэла аннар онун үүрени. Да адам деди:

— Лэла, мари кушум, те о түркүжүүка...

Ама ериф битирәмеди лафыны: анасы генә гөрүндү чиркин даанык сачлы да о утанды...

Лэла нашей-са йапарды айна каршысында. Калкты дуйгусуз да капады пенчерейи, дүзлетти узун перделери өрттү хер бир аралы.

Шинди, акына, сес ишидилирди таа йаваш. Да Лэла отурду кабалаа сувазлады

адамыны да сокулду она таа йақына. Илаш-
ку онун солумасындан, тутушту жанында
генә сөлемәә неетини. Кендинә деди:

— Та, не йалпак бана! Олмалы, зору
вар бишей ичин, шу мысырканын!

Адам атты елини инсанын башына, алды
бир авуч сач. Сык, узун сачлар гүмүш гиби,
йалабырдылар, дөкүлүрдүләр инсанын ба-
шындан.

— Лэлам, гугушум,— деди о йалпак,
йа, сеслә лафымы, кушум. Сеслә, бән не
аннадажам.

— Сора, сора,— карысы алатлады ка-
памаа адамын аазыны елиннән,— сора сө-
лейжән, гугушум. Хеп окадар билерим, не
аннадажан.

— Сән хич да билмеерсин. Бөлә иш йок-
тур бән аннаттым...

— Генә дейежән, ани дүн гөрдүн дос-
туну ушаклан. Аман да майыл олмушун о
ушаклы евә! Ха-ха, салт бан сарылмадый-
дым ушаклан, бана мы калмыш пләнәйлан
саурулмаа лүзгердә?

— Мари, мари... гу... гу... йа, сеслә, не
дейежәм... те о...

Илин фикирли кары бир ачарды адамын
аазыны, бир генә капарды авужуннан, да
адам өлә аннадамады, не о истәәрди аннат-
маа. Сора кары капады адамын гөзлерини
да. Илашку буулур гиби олду үфкесиндән
хем жан дарсыклыындан.

О калкты да отурду. Шинди бакышы
суукту, бошту, йокту не лафы, не да халы
лаф йапмаа карысыннан... О пек истәрди
куртулмаа таа тез бу «баллы» конуштан.
Да кахырсак, бошуна гүлүмседи.

Лэла топлады сачларыны. Деди даргын:

— Аман, бу Харатанканын түркүсүннән да! Не калын үзлү диленжийка?

Сокулэр түркүсүннән чак бизим пенчелерә! Бән быктым она.

Сокак иннер! Чыкып, үздүрежәм ону сокаа! Чаражам милицией, алыснар ону запа.

Кары калкты да йаклашты айнайа. Сарды сачларыны биркач сач чөпүнә, дөндү кожасына, деди:

— Хади аннат, ама некадар таа пек кысадан, зерә йок вакыдым сениннән мыхланмаа.

Адам бош үреклийди, ама деди:

— Мари кары, тее о түркүжүйка...

— Олә зеер, кәр о Харатанка! Онмадык, хасылсыз инсан! Да, не о диленжийка ичин ми хеп истерсиң бана не замандан бери сөлемәә? Дүн гөрдүм, верирдин бош шишә она хем да о кара көпәә да йанындайды!

— Вердим,— деди, артык исләә кызгын Илашку.

— Аман, сән гөрәйдин, нижә инсан ону гүләрди! Шишә колтуунда, аазы да шарапыйды... көпәә да йалаарды елини.

Илашку калкты. Сыкты йумурукларыны да деди:

— ...Мари о беним ...

— Сус! Сус бә, делижә! Наши о сенин? сауш башымдан, сенин...

Йа адамы! Савашма налламаа карымжайы... Ама йа, дур! Сән пекчә бензеерсин она, диил ми, ажаба, хысымын?

Соруш бензеди йылдырыма, да адам тыканды. О чекетти гиинмәә, ама еллери буламааздылар еннерини. Карысына са гамсыз деди:

— Мари кары, инсан инсана бензеер. Сән да бензеерсин тее о катранжынын кызына. Бән сана деерим ми, ани сән онун кызы? Ама, ани бән бензээрмишим о диленжийкайа, алләм, бүүк кусурум йок. Да адам дөндү карысына, гөзәл үзүннән...

— Ха, гит да бул таа бир бөлә чатма, чакыр гөзлү «диленжи» оолу. — дүшүндү Лэла.

— Айол, айол, о да бир гаарип инсан, йалныз беки, кутсуз-кысметсиз! Сән не күсерсин онун түркүсүнә? О гаарип түркү, вар мы нижә калмаа суук онун өрнейнә? Сән са саде беним йанымда долашэрсин. Инсанын йок кабааты, биз йатэрыз дөшектә чак гүн чыкынжак.

— Ама, ачан бән сени беенерим пек, ба Илашку! Гирмесин арайа кимсей!

— Беки да. Ама сән таа чок кендинә дүшүнерсин, кендинә олсун илин, кушку, севдалы дөшек! Ама вардыр мы сән дүшүндүүн аалемин да жән дурушуна?

— Сус! Етер! Бана верилмиш бөлә кысмет, нижә сән! Бени дүртмер, ким сени суламыш, дойурмуш! Бана о да исләә, ани сән нижә бир илкйаз гүнеши, йысыдэрсин саде беним йаннарымы... Вермәм кимсейә, олсун куш, олсун лүзгәр, булут, йаамур! Ама, ачан да ишидерим, ани кары месиллии гирер арайа, тутушэрым чиркин, кара йалыннан! Вермәм! Вермәм бу чакыр гөзлери, калксын үстүма бүтүн дүннәә!

— И, хей, мари кары! Ии, түркүдән нечин коркэрсин, е?

— Нечин ки, еллерин сувэр онун пейдаланмасындан. Ким о, ани истер сени бендән айырмаа? Олдүрүрүм ону, о-да кары, о да жан ташэр!

Илашку билмәзди, ани Ләла бөлә кыс-
канчмыш... да дүштү кар бүүк кахыра. Да
деди карысына:

— Беним-са кәр неетимдә варды теклиф
етмәә о инсаны ичери, ама гөрерим ани сән
йабанжылардан азетмерсин, нижә шейтан
гүннүктән.

Ләла күстү, ама бакты кула хем кыврак
пиргаларына. Йаклашты айнайа: она бакыр-
ды ешилжә гөзләр, да о беенди кендини.

Левент бой, инжежик бел! Омузлар өр-
түлү кула сачларлан! Қим гөрдүйнән, калыр
суук бакышлы? Да инсан санырды, ани он-
дан гөзәл хем паалы йок, ани Илашку салт
онун ичин гирежек атешә да. Ләланын кү-
сүсү басылды хептән, да о гитти плитайа
чай коймаа.

Илашку йаклашты пенчерейә, еникуну ат-
ты перденин кенарыны гери, сесленди, ама
түркү шинди май ишидилмәзди. Адам ба-
кышыннан йоклады сүүтлерин алтына. О
билирди, ани анасы сакланэр орада, да
гөрдү: анасы сииредәрди онун чардааны,
да оннарын бакышлары, сансын долашты.

Илашкуйа ансыздан йаклашты Ләла.
О да гөрдү сүүтләр арасында Харатанкайы,
денеди, ани Илашку да она бакэр. Кары
даргын сорду:

— Илашку ба, не башка ишин ми йок?
Бүүн вар мусаафирлермиз, бизим са хазыр-
лымыз таа йок! Йа, кап торбайы да тез
түкәннәра тоз ет!

— Йй, гидәрсән сән?

— Унутма, ани дерменә адам гидер.

Адамы бу лафлар дүрттү. Акына, ани
онун бүүн варды мусаафирлери, да о дөндү
гүлүмсейрәк карыйа, нечин ки беенди лафы-

ны. Кәр, ани карыдан татлы емиш йок дүннедә. О каврады карысыны, нижә кукулайы, йапты онуннан бир-ики вальс дөнемежи.

Бир да дышардан генә гелди о түркү параланмыш ужуннан. Илашку сууду. Йоллады карысыны баксын чай канасыны да чыкты чардаа. Адам етиштирәмеди гөз атмаа ашаа, нижә бир гүлүштән сора, комушусу сол тарафтан сорду:

— Гөрдүн мө, Илашку? Бак, не йапэр кудуз! Алмыш бир табият сенин чардаандан бакышыны копарамэр. Бей, несой инсан ва?

Хализ хергележи, бак нижә севдалы бакэр дору сана!

Сора да комушу чардактан баарды түркүжүйканын тарафына биркач пүсүр лаф. Бүүк топлу бир гүлүш каплады долайы. Илашкуйа өлә гелди, сансын бир хергелә бейгир кишинеди да ездн онун жаныны. О калды какылы гиби, ериндә сыкылы йумуруклан. Таш олуп, си иредәрди насыл анасы отлар ичиндә дизлерин үстүндә савашырды бааламаа долу «баашышлан» чыкысыны, да ели раз гелди боша: о топлаймаарды чыкынын учларыны.

Кары бакышыннан, сансын, чаарды Илашкуйу гелсин да йардым етсин она... Ама Илашку бакырды анасына да пек жаны ажырды. Ама сакынырды хем истәмәзди билдирмәә кимсейә, ани бу инсан онун бүүнкү, бүүк заабитин анасы...

Бир да адамы генә дүрттү комушунун сеси, ангысы гүлмәә олырды:

— Бее, Илашку, йа ин ашаа да йардым

ет факирә бааламаа чыкыйы.

Бак, нижә сени сувазлээр бакышыннан...

Илашку кызды бу зевкли гүлүшә да деди:

— Гидирим да, не? Таа ислә она йардым едежәм, ани гүлмәә алажам бир завалы инсаны, ани зевкленежәм, нижә бир хайван. Хализ, ани долай генә сарсты бош гүлүштән, да Илашку бакты ашаа.

Сүүтләр йанында анасы йалнайак ойнаарды кадынжа. Елиндә варды бир шишә шараплан, икидә-бирдә калдырырды шишейи, ичәәрди, гөз едәрди аалемә да гелсиннәр оннан «шефк етмәә.»

Илашку билмәзди не йапсын: ихтәр анасы хастайды. Карысы четин үрекли инсанды, хич азетмәзди Харатанкадан, йокту да насыл аннатсын, ани о завалы, гаарип диил гүлүнтү.

Да адам дүшүнүрдү, нижә коуламаа ону бурадан да кестирсин бу утанмалыы. О сусарды су аазында, Да ичиндә йанарды атешлән, ийирди ихтәр анасыны бакышыннан.

Анасы-са, ачан калдырды шишейи генә ичмәә, атты бакышыны Илашкунун ууруна. Капты оолунун дүрүк, кахырлы бакышыны, да йудумуну йапмады, салверди шишейи ашаа, сора чевирди ону башы ашаа, дөктү ерә не варды ичиндә. Бош шишейи койду чыкысына, дартынды, бааланды, да сансын, сенди. Дөндү сүүт алтына, бурада ону сабурлу бекләрди көпежи палисиннән.

Долайда шенник битти. Зулумну гүлүшләр кесилди. Да Илашкуйу гүлмәә алды генә комушусу:

— Не, ба, битти ми шенник? Нечин

диленжийка сусту? Хей, Илашку, сән она не титси бактын, беким ондан о коркту ба? О санды сени милиция, ба! Йа, хулуз шей! Йа, ба, атын таа бишей она, беким ойнар таа бираз! Баарлижәәм бурада сииределим кадынжыйы, нижә парасыз кинода...

Ким-са чардаклардан гөрдү ихтәры сүүт-ләр алтында. Да баарды:

— Те о, ба! Кара көпәännән севишер, атын оннара бишей!

Йукардан йаайырды сүүтлерин ичинә куру екмек парчалары, шишә! Шиселерин бириси дүштү сүүдүн үстүнә да текер-мекер кайды ашаа, урду көпежиин кафасына. Калкты бир жавга көпек улумасы, ани пек бен-зәрди аалайыша... Кары бүүк жан кахы-рыннан йаклашты көпежәә да чекетти аала-маа онуннан барабар, сувазларды ону, сус-турурду, сора бакып атаннара, саллады йумурууну. Ама орадан генә копту бир зевк-ли кишнемәк.

Илашку дурурду хеп ериндә. Насыллан Ләла есап алмадыйды, ани о таа бурада.

Тездә ичердән ишидилди дишли сес:

— Пыы, ба адам, сән таа бурадаймысын? Генә ми о диленжийка канцерт йапәр? Хей, ба адам, йа сакын онун бакышындан бираз, беким бана пек исләә гелмеер сенин бу кысметли гөрүшмеклерин? Кәр, не окадар сувазлээрсын онун бойуну бакышындан? Беним да да бойум беким таа левент...?!

Илашку дайанамады карынын лафла-рына. Онун артык, кайнаарды ичи, ама сусарды.

Ичери гелди Ләла үч бүүк торбайлан хем да бир бүүк хийбәйлән. Торбалары асты адамын колуна, хийбейи да атты ому-

зуна, сора да дүзлетти, гүлүмседи да деди:

— Шоферин бүүн йок, гит кендин. Долдур буннары саа-селәм, севгилим. Бүүн сенин гүнүн, гележек мусаафирләр, чалыш да ташы нердә не булажан. Парайа жанын ажымасын.

Илашку таа суумадыды анасыннан гөрүштән, да ачан ишитти карысынын акылы лафларыны, о канатланды да бир ахмажык бакышлан өптү карысынын йанааны, алды парайы, гииди паралийасыны. Ләла адамын ардындан деди:

— Бак, булушмайасын йолда шу Харатанкайлан. Хич бакма да она, ер каршы геләрсән йолда... билерсин ани бән кысқанчым.

— Коркма, кысқанма, гүлүм.

Онун вар кара көпәә, нәбәжэйды о бенимнән?

Харатанка гитти, дурду бираз бир сапа ердә, солукланды, сора урду чыкысыны омузуна да дөндү бакмаа геери. Узун, ажылы бакышлан о таа бираз сииретти о еви, нердә йашаарды оолу. Йапты о уура ставросуну, дөндү да йолланды евинә.

Инсан йашаарды касабанын май орта ериндә. Бир үч катлы евин маазасында варды биркач ичер. Хен диптеки ичердә конакларды Харатанка.

Бурада варды таа биркач тек хем ешли сүпүрүжү. Ама оннарын йашамасы кает да гүчтү. Бу жаннар ичмектән каари билмәздиләр башка түрлү йашамайы. Ичип, дүүшәәрдиләр, нечин деини бир бойу араларындан сайарды кендини пек бүүк заабит, өбүрлери да, уруп калпаны ерә, дәәрдиләр,

ани оннар таа пек заабит. Бириси, Ванка дӑду, кып-кырмызы шараптан, тутунуп кырмызы кушаандан, сансын, силахтан, дӑӑрди:

— Бак ва, можик, сӑн нересини сӑпӑрерсин? Тее орасыны, нердӑ гезер тӑрлӑ шпана. Бӑн-сӑ сӑпӑрерим, о ери, нердӑн хер сабаа гечер министр. Ха, гӑрдӑн мӑ?! Йа, бӑн о министрӑа калпаамы чыкарӑрым хер сабаа. Ама сӑн кимӑ? Вар тее ораада бир сойук йанны кечи, она мы сӑн хош-беш едерсин?!

— Бӑн ми, можик? Сӑн беним йанымда хализ сокак сӑпӑрӑжӑсӑ, диленжи! Бӑн ишледим «народный судта», заабит!

— Хаа, ама шинди икимиз да сокак сӑпӑрериз... диленжииз. Севинериз министр-нун излеринӑ, о заман са, бана хепси калпак чыкарырды, «адвокаттым» пек...

— «Адвокаттын» бир вақыда кадар, сора да ачан бир тепмӑ чектилӑр... йыктылар. Аклында мы, нижӑ кабаатсыз чифтчижилери Сибирӑ йоллардын, бакмаздын не кӑчӑйнӑ, не ихтиӑра... Фырладын, да шинди ол «адвокат» те о кӑфлӑ кӑрӑӑ...

— Сӑн бӑ, ӧкӑз, дорулук ичин, савашардым, саваштым аачлыкта дойурмаа аачлары.

— Пек! Аклында мы, нижӑ фырлатмыштын биркач аач карыйы сырадан?

Гӑзӑн да топламыштын оннарын екиннерини... хей, хей сарп «адвокаттын сӑн.»

— Бежермедим, лӑӑзымды сора прокурорун аазына бакмайым, ама бӑн ахмак, доорулаа бактым... сора да тӑ! Хем бурасы, те бу «куртелар», парталлар хем сокаклары сӑпӑрмӑӑ...ии, хей, бӑнса «адвакаттым», лӑӑзымды сеслийим...

Оннарын лафына йаклашрды бир кел

башлы, тантур ериф да чекедирди үүнмәә:

— Бән да бухалтердим, бүүк заабиттим, виноделдә билирдим хер бир фычынын шарабын дадыны. Хер бир бригадир гүлүмсәрди бана, таа узактан!

Ванка дәду да она екләәрди:

— И те, сән хализ можникмишин, чарыкланмышын...

— Ии-хей! Биркач йыл йашамакты бана, хер бир ашчыйка станда бенимди, ама сора бени да фыйдырдылар. Качтым, кападылар генә, да сора бу «сербижй» буйурдулар... Да тә, икимиз да бурада... билерим шу йудалары, оннарын икрамнарыны да.

Бутақым лафтан сора, сүпүрүжүләр отурурдулар конушмаа, сора да башлардылар дүүшмәә, актарып башы ашаа калын-калын афиша диреклерини, чевирирдиләр маазада хепсини терсинә.

Харатанка са услу инсанды. О да гечтийдик чок серемжелердән бу «гөзәл ерә етишинжә, ама шинди билирди кендини занаатчы. Варды белли ери онун да. Ичердә варды күректери, сүпүргелери бир да йамалы чукманы, ангысы йапарды она халат йардымыны. Инсан сабайлән чекедирди ишинә, саат бешәдән онун сокаа пакты. О беенирди ишини, чалышырды тутмаа кырнаклыы. Бурада йашарды таа чойу ишчиләр, изметчиләр больницалардан. Харатанка чалышырды ислә ишлемәә таа чок бу инсаннарын хатыры ичин. Ама ачан хасталанырды, о йалнызча йатырды суук мааза ичерсиндә, да салт көпежий она олудру жан ийленжеси.

Тездә Харатанка сапты кенди сокаана. Она йакын евин йанында ачыклыкта варды биркач көк лүләка. Кары дурду, сора да

дөктү оннара су. Завалы лүләкалар! Харатанкадан каари кимсей оннары суламазды. О казарды көклери чин сабайлән, су дөкәрди, ама чичеклерини кыарды аалем.

О бакты меелим-меелим ачык чичеклерә да жаанындан инди бир аарлык. О бу сабаа гөрдүйдү оолуну да бу гөрүш илинник еринә, вердийди саде кахыр. Инсан гүлдү кенди шашкыннайна. О ойнарды кадынжайы онун ичин, ани пек дарсыдыйды жааны оолу ичин. Да о истәрди үфкеленсин онун оолу да чыксын чардаа коуламаа ону. О гөрежейди оолжаазыны... Да саде бакышыннан оолу коркударды анасыны да инсан сенәрди. Олә бу сабаа да олду. Ажысы ананын бүүктү, зерә ачан Илашкусу топланды Лэлайлан, о утанды гетирмәә гелини мааза ичерсинә хем анасыны чаармаа дүүнүнә да.

Инсанын йашлары акарды, тузлу йудумнар буардылар ону. О кырды бир гөзәл ачык дал лүләкадан оолуна дейни.

Карыйа йаклашты көпежәә, да деди:

— Ии, көпежиим, ол бана оол хем кызгелин еринә. Олә да беним йашамамда йок ким сорсун, гүнүмү-гежеми, саалыймы соруп, еклесин... Гүнүм хеп капалы, гежәм ачык... баари сән ол йанымда.

Харатанка йолланды ичери. Мааза капуларында о өзенди илкин басмаа ешәә, ама көпежик илерледи ону. Көпек инирди еникуну, кокалыйып ешиклери. Да нередә варды хаталы ер, о дургунурду. Инсан да билирди, нечин көпек дургунэр.

Ушаклар дөкүрдүләр йаа, еки катран ешиклерә, да айаан кайарды. Харатанка

варды жингилдийи чак ашаакы басамакла-
ра. Шинди она гелирди нем хем кўфлү коку,
она карышырды примуедан газлы хем ку-
румну тўтўн. Бу кокулара инсан сынашыкты.
Да о гидәрди узун хайаттан диптеки ка-
пуйа. Кими ердә оймаклар долуйду суйлан:
бажакларына долашырды ба курбаа, ба пар-
тал, кедижик, сычан. Гидирди, йол аара-
мазды да табиетинә гөрә, не-са чаларды...

Тездә көпек дургунду. Ичердән гелирди
она палижиин мизлемеси. Палинин варды
табиети гелмәә хепсиндән илери да гирирди
ичери ачык пенчередән. Ачан дуйурду ана-
сынын гелмесини, чекедирди мизлемаа, сал-
мәә ичердә. Да Харатанка ачты капуйу па-
лийә. Инсана урду ичердән: тырла кокулары,
кўфлү екмек руху хем нашей-са таа гы-
дыкларлы онун бурнусуну. Йоргуннуктан о
йыкылды тафта пата, алды аач палижиин
койнусуна да қалды басылы ериндә.

Хер сыра гелдийнән гөрүшмектән оолун-
нан, о бир чала бакарды дуварда патредә.
О жан патреттән, сансын дувардан бакы-
шыннан йысыдырды бу йалныз хем унудул-
мушлары бу мезар гиби, ичердә. Кара каш-
лы, генишчә йанаклы, гениш омузлу салдат
ерифин үзү херкерет олурду бу жаннара ар-
ка чиркин зорларда.

Харатанка колверди палийи ерә, алды
патреди елинә...

* * *

Қырк биринжи йылын июнүндә, авшам
вакытта, ески клиседә стевноз олурду бир
чифт. Генчләр диилди гелин-гүвә рубасында,
ама еллериндә варды бирәр мум. Гүвеедә
варды бир тестә толока чичәә, гелиндә-да

бир кырмызы гүл. О зенгин чорбажынын кызыйды. Гүвәә-са чобанды, Томайданды, бирижикти анасында. Карагөздү, варды ачык гүлүшү хем шен үзү. О бурада йапарды ааз пара, нечин дейни чобанды. Йокту метинний, зенгинний. Бу үзерә кызын бобасы гүвеейи инкәр етти. Ама о гөзәлди, да бу та-рафтан кыз пек беенирди ону.

Бир гүн кыз сөледі ики-үч лафлан бу иш-лери анасына, ама о санды, ки буннар шака. Озаман Кристина дүшүндү аннатмаа үреени ихтәр попаза. Дәдүжук кайыл олду бу ишә, акына деди, ани бу саклы сыра пек ислә гечмейжек Аллахын өнүндә. Ама Кристина Аллахын ишлеринә пек карышмазды, да она дейни аллахын маанасы пек илешмәзди. О деди:

— Аллах бизи прост едежек.

Генчләр бир авшамнейин саклы гелдиләр клисейә да стевноз олдулар. Попаз алды чичеклери чожуун елиндән, верди гелинә икона еринә да май уйуклайрак, деди:

— Аминь!

Генчләр өптү дәдүжуун елини да чык-тылар клиседән. Севинмелик бүүктү оннар-да, ама гежелемәә йокту нередә. Петри алды гелинни кужак да йолландылар тырлайа. Ана Дереси¹ гежедә гөрүнүрдү, нижә бир йазылы, гүмүшлү йол. Чайыр авшам серин-нииндә гениш кадифә килимийди гиби. Гежә жиганнары, кушлары шансора бурада сес-лийди. Да генчләр бурада дурдулар. Бир узун, саркык даллы сүүдүн йанында оннар сармаштылар. Кристина дуйду инжежик лүзгержйин ойнамасыны далларда, отларда,

¹«Ана Дера» — Томайын мерасында варды. Шинди йок.

сачларында. Сырттан гелирди пишән екин кокулары, башак хышырдамасы... Херерси чаарарды генчлери мусаафирләә.

Ертеси гүнү чин сабайлән тырлайа йаклашырды күй тарафындан ики киши. Петри гөрдү карынын елиндә бир биаз чыкы, адамда да варды бир камчи. Ериф артык шүпеленди ким бу кишиләр.

Ачан оннар йаклашты, Петри гөрдү, ани «мусаафирләр» үфкели, да жаны чекетти сыксык дүүлмәә. О гирди бордейә бакмаа нәбэр генч гелини. О-са уйаарды, нижә көрпә кузу. Петри сарсалады ону, калдырды, отуртту да савашты аннатмаа не олэр. Ама алчак капуда ансыздан пейдаланды о кишиләр. Оннар Кристинанын анасыды, бобасыйды, да адам лафсыз башлады камчилемәә Петрийи.

Ама Петри алды кайнатасынын елиндән камчийы да сыбытты. Ана бим-биазды, Кристина пек коркту бу иштән, сарылды анасынын дизлеринә, йалварды:

— Маму, прост един, бән авшам стевноз олдум, нечин дейни Петрийи тездә алжэklar службайа. Сән билирдин, ани бән... ани бән гидежәм она, ани бән ону беенерим...

Баарышмак олду кысадан, нечин ки Кристина арайа койду нунасынын чалышмасыны клиседә. Авшамнейин генчләр евдәйдиләр.

Бир-ики афтадан сора чекетти женк, да Петри хем Кристинанын бобасы гиттиләр женгә... Геери гелмеди бириси да...

Илашку етишти маазайа, бакынды хер тарафа, ама бүүклердән йокту кимсей, биркач да ушактан онун коркусу йокту. Да о

чекетти инмää ашаа. Бурнусуна урду о чиркин кокулар, оннара еклеширди инсан аннашмасы, көпек салмасы. Дышардакы май гүнүн кокуларындан сора, бурада она гөрүндү жендем.

Капуйу анасына булду тез. Ичердä каранныкты, ама онун есабы капты көшедән күрää, сүпүргелери, йаклашты патә да деди:

— Маму, йа уян, ма. Нечин йатәрсын үзү-койну? Калк да бак не иш бән сана гетирдим. Бак, не гөзәл лүләка!

Илашку койду чичеклери мамусунун йастыйна. Кристина хомурдана, узатты елини, йоклады патреди да сыралады:

— Петри, Петри, бүүн бүүк йортумуз вар. Бүүнкү гүндә Томайда дууду сенин Илашкун. Йа, гел бана, гугушум...

Илашку даптуру гелди. Шинди о аннады, ани дуумуш Томайда. Бакты анасына: онун үзү шишти йаштан, ааламактан.

Илашку алды анасынын кара дамарлы елини, өптү, сувазлады да деди:

— Маму, аалама! Ал, тә гетирдим сана чичек, инти... Бүүн биздә олажэк бүүк маса, гүнүм benim. Сана не йалваржам? Гелмә бана. Не олду сана бу сабаа? Нечин гелмиштин Караманнан бу сабаа? Оф, анам, гүженик анам, нәбажан шансора о гечмиш ишлерә?

Унут оннары! Не олмуш о чиркин вакытларда... Тә, бак! Йа, чичеклери!

Сора дүшүндү бир чала да деди:

— Йа, ма! Бән беки сени интерната веририм да чыкарырым бу мааза ичиндән.

Палижик мизледи, да инсан калдырды йолук башыны. Илашкуйу каплады инжежик жан ажымасы, ама деди четин, суук сеслән:

— Маму, кәр йалваражам сана, гелмә шансора бизә. Пек утанэрым сениннән. Йа бириси аннайар-са, ани сән саа анамсын? Сән билермисин, ани бени урадажэклар херрдән. Шинди булунэрым бир парча заабит... олажам сениннән инсана гүлүнтү...

Харатанка гүлүмседи: кенди евлaдын коркэр сендән! Кимдән хатыр вар нижә гөрмәә? Бүүдү башсыз, үүренди ии заабитлерин ушакларыннан. Шинди о да олмуш заабит! Да деди оолуна.

— Гитмейжәм, оолум. Ама истеерим таа өлмедаән, гөрейим карыны да. Хеп өлә ми гөзәл? Сән пек мет едирдин ону... вармыш узун кула сачлары, кабаймышлар, йастык гиби... Оф, оф, беним да варды ики кула пелийим... сүндүләр, күл олдулар...

— Вар, маму! Сачлары кает узун... Йашэр, не олажэйды она? Айнадан каари башка зоор билмер.

— Ее, ба ушаам, не сой евиниз вар, ушааныз да йок?

— Ии, бән не вар нижә йапыым, о истә-мәркәнә ушаа олсун? Ей, маму, не кахырын вар, да бөлә аалэрсын?

— Олду кач йыл беклерим бобаны, ама не кенди вар, не хабери вар. Баарлижәм мезарны билмеерим, гидейим да йаш дөкейим: дизмәк хеп да илиннендирер. Бән ми кайылым бөлә олайым? Кахыр, кахыр үстүнә йывылды йашамамда. Кимсейә да йашамам ишләмеди, кимсей йашамамы да сормады. Не конак вердиләр, не саалымы сордулар... Сән, сән саде варсын хем те о лүләкажык дышарда — севинмелиим. Хем да сериннерим те о түркүжүклән.

Илашку шансора пек да сеслемәзди ана-

сынын лафларыны, нечин дейни о пек алат-лаарды геери.

Верди анасына биркач пара, бираз семичка, биркач акыл сөледі, да хызланды чыкмаа. Ешиктә бакышы капты анасынын елиндә о патреди, да таныды бобасыны. Оннар пек бензәрдиләр, ама севинмеди. Саде деди анасына суук жанны:

— Маму, ләәзымды енидән евленәсин! Тә, бурада маазада сансын вар бир тек адвокат. Шинди дөкмә бошуна кахыр хем йаш. Илашку гитти.

Ама ичердә калды суук лафлары, ангылары сапладылар анасыны. Харатанка сусту. О билирди маазанын конакчыларыны. Диилди еш она бу сүпүрүжүләр. Да о деди ичери:

— Ким ону унудажэйды? Бән ми? Ондан гөзәл хем паалы бана йокту. Насыл севдим ону! Насыл жаныма дүштү о чатма кашлы карагөз чожок?! Севдам! Олүмсүз гүнүм!

Кристина калкты, асты патреди дувара. ажылы жаннан гүлүмседи о йылдызлы пилоткалы салдата да деди генә:

— Петрим, Петрим, беним Керваным! Насыл варды нижә бән сени унудайым, гидеим башкасына? Унудайым о саклыда стевнозлуу, екиннин кокуларыны, чичеклери, Ана Деренин темизлийни? Ким варды дүннедә таа бири, сана бензейән? Оф, беним севгили кахырым! Гелсәнә бана! Саамыйсын? Сакатмыйсын? Гел дүшүмә, биаз түрнәм! Оса учэрсын мерамыза йалныз мы да конэрсын бенсиз о тырланын өртүсүнә? Да сииредерсин дерейи, күйүмүзү... Ама, беким да...

Онун хашланмыш кахырдан жанына

икинжи «бежим» хич да йакышмазды. Бу шүпейи о езирди бирдән. О билирди, ани онун Петриси булмайжэк башкасыны, уймайжэк аалемә.

Харатанка силди үзүнү да чекетти ерлештирмәә чыкысыны. Даатты о йабанжы ишлери да бакты патредә Петрийә. Ондан сүзүләрди дивеч мүнүз бакыш, бакыш она дейни.

Харатанка сансын хеп ишидирди оолунун сесини ичердә. Да алатлады йабанжы ишлери чыкысындан фырлатмаа боклуклаа, дойурурду көпежийни, палийи. Ама саплайжы лафлары оолун сесиндә хеп да ишидирди:

— Гелмә, маму, гелмә маму ... евленәйдин енидән...

Да кары сесчә деди:

— Сенин гелинин кыркыны да бекламыйжэк, диил тутсун сана йас онжак йыл, йашасын сенин адыннан саде... Шу кудуз! Ушак беенмер!

Ама насыл варды гитмесин Кристина оолунун гүнүнә? Неләр о гечирди бүүдүнжәк ону? Бу зорлары не Илашку, не онун карысы билмәзди.

Илашку бежим да тутмәр аклысында о аачлыы 1946—1947 йылда, о дерин кышын аачлыыйны, кырк едийа каршы!

Озаман олдуиду бир пек дерин кыш. Уүсек күртүннәр, хем кара аачлык күйлердә бичирди инсаны капу-капамасы.

Харатанка йалнызды, ушак кужаанда аачлык чекирди йалнызча суук ичердә. Петридән йокту бишей. Хаберләр кесилди бирдән, таа кабул еттийнән кийады патретлән. Патрет таа таазейди, да генч инсан пек истәрди гелсин онун биаз турнаси, консун

сачаа, гуурдасын бир-ики лафчааз оолжаа-зына. Ама йокмуш не бобанын кысмети гөр-мää ушааны, не да оолун — бобайы. Йокту О...

Гечти хаталы женк гүннери. Умутландый-ды генч инсан, ани Совет Куветиндä, ани ерлештийди биздä артык, дериндän, йашамак олажэк таа илин. Дүзүлөжөк ишләр гүн-гүндän. Бөким да Петриси гележөк, умут едәрди кары күчүк ушаклан.

Харатанканын гелирди аклысына нижä топлардылар екиннери. Аскерä лääзымды поставкалар, да инсандан алырдылар не варды таванда, аулда, тырлада. Сора да таа, да таа: вер, вер, сүпүрүп, да вер... Кристина бир чанак сызык жандрайа, гирдийди кан-тинайа одун йармаа. Инсан да аачлыктан идиләр күйдä не калмышты: чорлан, ески дери, чарык.

— Ах, аллах бөлä кысмет етмесин ким-сейа! — дүшүнүрдү кары,— душманнара да бөлä иш калмасын.

Да Харатанка йапты каушар гүнä ставро-суну... өптү бир парча куручкайы, ани булду чыкысында. Да каланна да тертипледи, де-ди:

— Ток көпекләр! Сыбыдәрлар екмää!

Авшамнады. Харатанка неетледи булмаа бир тестä чичек да чыкты дышары. Куртулду курумнуктан, чүрүк кокулардан, аалемин кавгаларындан. Дышарда каушар гүнешчик каплады онун зееденмиш гүүдесини, йысыт-ты ону, да инсана маазадан сора гелди пек илин. О отурду скемнейä. Нердän са гелди она почталионка. Узатты бир конверт да деди:

— Кристина, кабул ет те бу хабери.

— Мари инсан, билмерим киатчылыы. Оку бана не йазэр орда.

— Йок нижә ачмаа, о капалы-печатлы. Тә, йазыл те бурайы да кабул ет. Ач кендин ону. Бән алатлэрым.

— Бән йазылмаа да билмерим. Унуттум, ама вер бана, окуйжэк оолум. Иазмээр мы кимдән?

Кристина койду кийады чыкысына, дүшүндү, ани шинди вар маана гитмәә оолуна евә...

— Беким да селәм ондан? — сайыклаарды аклынжа Харатанка.

Инсан кырды бир-ики далжааз лүләка о үүсек тепели гүмедән да бакып о конвердә, гидирди май качарак сокакча. О севинирди, ани булунду темел маана булушмаа үз-бе-үз оолун евиннән, айлесиннән.

О гидирди гүлүмсейрәк лүзгержәә хем ихтәр карыйа, хем күчүк ушаа, ани тукурларды котигасыны...

Бу аалемә гөрүнүрдү, ани Харатанка, генә шашкын гиби, гүлүмсер хепсинә бир ердә йоккана... Кимиси гөстерип, она пармааннан, гүләрди, гүләрди карыйы, сайарды ону акылдан челик, сыбыдырды ардына:

— Шу харатани, йа ба харатанка.

Ама бир ажыйан инсан да деди маана жылары:

— Йа, етежек мари, сусун мари, дүзер синиз карыйа лаф. О бизим сокаклары сүпүрүп, паклээр, гүлмейин инсаны...

Илашкунун мусаафирлери шансорам топланырды. Ичердән ишидилирди кутламак гүлүшү, баарыш. Ким са Илашкуйа баала-

мышты бир ушак такейжи, да адам такейжик башында гезинирди ичердә. Олмалы, бундан сызарды о даргын гүлүш. Сора ону чезчеврейә сардылар чичеклән.

Ангы делижә са йапмышты адама бир гениш фенец лүләкадан, лааледән, биркач ешил сүүт далындан. Илашку севинирди, пек кысметлийди, кабарарды арада-арада варлыйыннан, сора да гидирди йардым етмәә Ләласына курмаа софралары. Дүзүрдү оннары чичеклән, такарды нерейи не йарашәр.

Кристина гелди Илашкунун евин йанына да отурду сүүт алтына. Бурадан о башка авшам да сииредәрди не оләр о дөрдүнжү катта. Бөлә о аннарды оолун йашамасыны. Ама шинди о аклынжа ерлештирәрди аалемнән барабар софралары да, йардым едәрди ашчылара, кутларды о севгили оолуну. Ойнаарды кадынжа, чаларды түркү. Аклынжа о бурада паалы, кабуллу мусаафирди. Да бу дүшүнмеклердән она гелди прост.

Она сүүт алтында оолунун дуума гүнүйди! Ама оолу са бүүк заабитти... Бурада мы о ләәзымды дурсун? Аарды инсана бу иш! Да саде, ачан гелди көпежи да йатты йанына, и бираз илинненди. Чекетти ааламаа, да запсыз йашлары акарды дудақларына. Оннар ажысыннан таа екләәрдиләр кахыр. Көпежи, сансын аннады инсанын бүүк зоруну да йалады онун дизлерини.

Харатанка сувазлады көпежи да аклына гетирди генә аачлыы. О дерин күртүннү аачлык кышын генч кары гитти Комрада вокзала. Инсандан ишитти, ани орада екин вармыш. Бираз ишлейжән, да верирмишләр бирәр кила боодай. Ал евә, дойур ушажык-

ларыны... Бракты Илашкуйу ичердә, бракты бир үтүленмиш ешек куйруу кемирсин о гелинжәк. Да биркач кары хем адам йолландылар киражыларлан тенә казанмаа. Нижә са етиштиләр вокзала.

Аклы серпти ону, беки каршы едир Пётрийи. Бурадан о гитти, беки бурада калды излери, гелир бурайы... Да Кристина гитти о емишә, нередә отурдулар битки сыра барабар о июнүн гүнүндә. Ама инсана ләазымды булмаа биркач авуч екин. Оннары да ләазымды каар ичиндан айтламаа тенә-тенә, саклыдан, гөрмесиннәр заабитләр.

Кристина чыбыжаклан, тырнаклан, нередә да дишлән айырырды дон бузлуктан езник, катранны тенелери. Меклейрәк йол бойунда, йаклаша вагоннара сапада, о топлады бир-ики авуч «имелик». Йаклашты вагоннара, бурада үкледирдиләр боодай. Ама бир тарафта чоктан чүрүәрдиләр тыназлар. Ама аллаа кысмет етмесин бир кимсей алсын бир тенә!

Харатанка гүлүмседи...

Вагоннара йакын о чекетти айтламаа үздә тенелери. Бирда биркач исләә гиимни хем бесли ериф гөрдүләр ону. Йаклаштылар да дедиләр она:

— Йа бу хырсызка некаа екин чалмыш! Нечин о сойәр бизим государствайы? Топламаа папшой о топламады, ама нижә шинди ии гелмиш чалмаа! Йапын акт она.

Бесли үзлүләр йаклаштылар сарылы парталларлан генч инсана, чөздүләр футасыны, да бакып катранны тенелерә, бириси деди:

— Ее, достлар! Бу кает тамах чалмыш ва. Вар бир он кила екин. Диил акт, буну ләазым кәр шинди капана хызландырмаа.

Ко ишлесин кулачка советлерә да!

Крестина башлады ааламаа, дүүнмәә, фырлатты йаш, катранны тенелери, аннатты, ани евдә вар күчүү. Калды ичердә йалнызча.

Домуз үзлүләр дона калды. Да араларындан чыкты бириси, ани деди:

— Бракын гитсин ва. Ама таа бир сыра тутулурса, капаны хазыр.

Деди да фырладып партал футайы бир тарафа кууду карыйы. Крестина бу такым куртулду. Евдә етишти шансора каранникты.

Илашку о куйрук аазында, суукта өлә да уймушту. Анасы силкти койнусундан катранны тенелери тепсийә, йакты котлону, каурду тенелери. Да чийнемлән дойурду забун, каркулук гиби, ушаа.

Дөрдүнжү каттан оолунун капусундан хеп ишидилирди шенник, ойун хавалары. Лэланын чанны сеси хепсиндән үстүндү. Сорра Илашкунун да сеси пейдаланды. Да Крестина сансын олду куш, канатланды. Пек истәрди учсун орайы, ичери ушажыйын йанына...

Бир да евин ардындан дөндү бир ени кара «Волга». Онун шафкы айдыннатты херерсини. Крестина гөрүнмәзди сүүт алтындан, ама барадан пек исләә гөрүнүрдү долай хем «Волга».

Машинадан инди Лэланын бобасы Макар хем анасы. Оннар гиттиләр дөрдүнжү ката, да Крестина ишитти генә севинмели сеслери. Паалы мусаафирлери, беллийди, ани каршыладылар хавезлән, йалпаклан.

Макар гиттиди Петрийлән жөнгә. Ама дөндү геери, дүзүндү, йапты кызына да үч

одалы конак бүүк касабада. Илашкуйу ер-лештирди бир үүсек миндерә, йапты ону заабит, верди башка ла зенгинникләр оннара... Шинди онун олажэк хатыры зеер, Илашкуда! Харатанка да отурсун көпеклән сүүт алтында!

Крестина калкты сүүт алтындан. Онун башы дөнәрди бу аклына гетирмеклердән. Жан ажымасындан, онун чекетти титиремәә дизлери, да о генә түркү чекетти чалмаа. Илкин йавашчана, ама сора бүтүн сеслан, бүтүн күветлән аалыйып-аалыйып! Да о ишидилирди кәр исләә хем ачык.

Илашкунун кулаана чалынды түркүнүн пиетлери хем сеси. Да о аннады, ани мамусу генә йакында, пенчерә алтында. Олмалы, сүүт аажын йанында. Кимсей таа ишитмәәрди о ажылы пиетлери, оннар салт чожуун жанындайдылар. Да ериф дүшүнүрдү кендинжә:

— Кенну лафеттик, ани гелмейжек. Кенну деди бана ани гелмийжек! Йок, сабаа гижәм да булажәм она бир интернат, капайжәм ихтәрларын арасына. Бүүтмүш! Бооржунду, олмалы!

Ичердә ким са сустурду радиолайы да ансыздан ачык пенчередән түркү сивишти ичери. Илкин мусаафирләр аннамады бишей. Ама, ачан Лэла кудуз гиби, баарды бүтүн ичери:

— Йа, паалы адамнарым, бракыныз о диленжи түркүсүнү! — ичерси сансын уяанды.

Хепси чекетти булмаа маана түркүйә олдулар гөз-кулак. Конушчулар херкез кендинжә түркүйә быктыйдылар да чекиширдиләр

гөрүнмәз түркүжүйү. Ким да сесләәрди аннамайаз, ким да савашырды чалмаа она гөрә...

Саде Макар калды таш үрекли. О отурарды софрада лафсыз хем кахырсак. Ама түркү ону пек дүрттү. О калдырды башыны да сесленди. Кырк бирдә кәр бөлә бир түркүйү чаларды Комрата салдатлар... Макар, Петри хем таа чойу оннарын күйүндән шансорам вагондайдылар, ама оланнар ердә чалардылар кәр бөлә бир түркүйү. Аачлар алтында отурурдулар карылар, кызлар, геллиннәр үклү битки афталыкта. Ама ким чалсын ону шинди? Гечти онжак йыл, да кимдә са бу түркү таа йашәр?...

Ләла есап алды бобасынын дурушуну да сармашты она:

— Пыы ба, бобажыым! Сени да мы каплады бу түркү? Йа сән дөн софрайа.

Сора хызлы капады пенчерейи, йаманды кожасына:

— Илашку ба, не биздә битти шарапмы, ба? Нечин филжаннар куру? Нечин бана бөлә баскылык дүштү?

Да чабук изин етти Илашкуйа:

— Чык дышары да коула о диленжийкайы бурадан. Не, генә гелмиш бизә?

Илашку кахырсак, бош үреклән деди карысына:

— Ләла, жаным, таман бу иш калдыйды бана мы? Чок му акыл дөктүн бу иши сөлейинжәк? Брак чалсын, она ер хазырләрлар шансора.

— Ама сән генә ми она оләрсын арка? — дүрдү аннысыны Ләла.

Дышарда са чөктү каранник, гөктә пей-

даланды йылдызлар. Крестина быкты бек-лемәә, не заман чыкыжэк оолу чардаа. Да гитти капуйа кенди елиннән вермәә кон-верди, аннамаа не олсун бу иш.

Дартынды, силди битки йашларыны. Гир-ди ката да гитти дору шаматайа хем незетли кокулара. Булду о капуйу да. Солукланды да узанды чанжааза. Бастырды, да ким са йаклашты капуйа. Инсан үрктү, ама гүлүм-сейрәк хазырланды каршы етмәә оолуну. Капу ачылды, да пейдаланды бир гениш аркалы, гениш бурнулу, бесли ериф. Аннаш-мадаан нереси нашей, о таа каршыдан че-кетти баармаа:

— Йа буна да! Ким сени чаарды бу ада-мын софрасына? Йа тез йок ол бурадан! Гележән сабаа ешиклери сүпүрмәә!

Капу капанды. Харатанка генә басты чана. Капуйу кимсей ачмады.

Бир да капу ачылды, да фырлады Лэла. Онун белерик гөзлери сачарды феналык. Харатанка чекетти титиремәә бу титси ба-кыштан. Чыкынды геери. Көстекленди, дүш-тү, урду башыны көшейә. Лэла йаклашты да итирди инсаны тепмәйлән. Харатанка кайбетти чичеклери. Ама о савашырды гөс-термәә чыкысыны хем конвердә. Ама сар-фош Лэла билмәзди нәпсын да урду баж-аны ерә. Сора да алык гиби, чекетти гүл-мәә байыла-байыла. Харатанка коркудан кайбетти кендини.

Шаматайа чыкты Илашку. Илкин о аннайамады не олду, ама ачан гөрдү чак ашаакы көшедә анасыны, о каплады үфкели карысыны да деди.

— Хулуз инек! Не йапты о инсан сана? Дииди са қапуйа, не олду она? Сендән коркту, олмалы, да дүшмүш, сакатлады кендини да!

Гүнәхтан да мы коркмадын бу зарары йапмаа? Тез ичери!

Шаматайа йаклашты Макар. Гөрдү канны үзлү инсаны көшедә, да таныды ону шалинкасындан. Бөлә ишлемә дикирдиләр оннарын күйүндә.

Макар ишитти, нижә Илашку чекиширди карысыннан ичердә:

— О бени бүүттү... фена үрекли, кыскач кары! Ишит, не деерим сана!

Макар гетирди аклысына, нижә аачлык кышыны гөрдүйдү Крестинайы. Комрат вокзалынды топларкана катранны тенә, терекә хамбарларын долайындан. Озаман о алдыды аркайа бираз бу гаариби, да тә шинди онун оолу гүвеси... Буну, олмалы, о сөледийди ачан исләә сыктыйдылар заабитләр...

— А-ха! Тә ангы диленжийканын чожуу олмуш бизә гүвәә! Сааби! ону му йаптым заабит бөлә миндердә?!¹

Да Макар кызды. О гирди генчлерә да таа каршыдан фырлады Илашкуйа:

— Ама сән бу диленжийканын оолу му чыктын? Нечин сакладын кимнердәнсин? Истедин йалланнан чорбажы олмаа аалемин варлуйна? Алдаттын беним гөзәл кызымы, көпек! — зевкленди адам Илашкуйа.

Мусаафирләр дуйдулар, ани ичердә диил

¹ «Заабит миндердә» (отурмаа). — высокопоставленное лицо.

пак ишләр, да топландылар гитмәә. Лэла да йалварырды инсаннара күсмесиннәр, дурсуннар. Ама Илашку чыкты зенгин кайнатанын хысымнарына да:

— Гидиниз, истәмерим олмаа дост-конушчу бөлә токсул заабитләрлән! Сизин карныныз ток, үстүнүз гиимни, ама мискин еллийсниз! Варлыыныз да хырсызлыктан гелмә! Бән фукарә ердән копма, ама дийлдик анамнан кимсейә желлат! Пишманым, ани йанылдым да кендим сокулдум хысымнашмаа сизиннән!

Мусаафирләр чыкан-чыкан олду. Гечиркан канны үзлү Харатанканын йанындан, сорурдулар:

— Да шинди бунун ичин ми олду бу карышмалык? Олмадык күтүк арабайы девирримиш. Йа, не диленжи иш! О да гелмиш бөлә заабит адама!

Макар, ачан мусаафирләр, генә сыраларды Илашкуйа:

— Сән ба көпек! Гүнүн карарсын! Нечин баштан сөләмедин, ани сән бу сойдан?

— Да не? Лэла бени беенди да алындак. Бән сизә зорлан гүвә олмадым. Ама о да бени кулланды хеп чырак еринә. Анамы дә хич истәмер билмәә да! Саймәр бизи бишейә. Насыл о кары бана?

— Аа, Ха! Сән таа беенмерсин кызымы да?

— Гөзеллик быктырэр! Олду кач йыл йашэрыз, ама ушак таа йок!

— Бән кайылым йашамаа гөзәл карыйлан, ко олмасын ушаа! Олсун парасы, климнери, седефлери! Бизә ушак диилдирләәзым!

Да серсем Макар чекетти чувала долдур-

маа Илашкунун рубаларыны. Да хеп сөленди:

— Бу гөзелликлән хем седефликлән, о булажэк башка адам! Чойун гөзү ачык бу ев ичин! Гит, көпек!

— Гөзү ачык, жаны капалы! Нердә-гөзеллик, орада пек чок-кахыр!

Макар урду Илашкуйа. Да деди:

— Сенин бобан да фронтта кәр бөлә фырлакты. Кәр о бизи сокурду ен дерин атешә, ачан варды колайы сакланмаа да куртулмаа.

Макар сөләмеди Илашкуйә, нижә ону йолда таа гидежейкән фронда, койдулар бекчи Комрат вокзалында терекә тепелерини, тыназларыны гөзлетмәә. Түфек елиндә, о коркударды ба кушлары, ба аач инсаннары...

Ама йакмаа деини Илашкуйу таа пек, о деди:

— О да сенин гиби ики үзлүйдү. Сонунда качты немцелерә да тә бүүн да йок!

Илашкуйу бу лафлар пек ажытты. Инанмазды, ани онун бобасы йапты бу такым женктә. Пек чок ислә метин лафлар ишиттиди о анасындан бобасы ичин. Хем билирди, ани артык, ондокуз йыл гечтийтиди женгин биткисиндән, ондан хабер йокту, ама анасы евленмедийди, хеп бекләрди бобасыны, Петрийи. Да ериф йанар бакышлан деди:

— Аннат, аннат таа не билерсин benim бобам ичин:

Ама Макар калды амансыз йалвармайа, зерә о хализдән бишей билмәзди. Билмәзди, нижә Петри башка аскерләрлән билә кырк бештә алдылар Берлини, нижә орда калды аяксыз, нижә чок, чок вакыт о аарайәр карысыны Кристинайы...

Макар титсинди, ачан бакты Илашкунун үзүнә, да куртулсун тез ерифтан дейни, деди:

— Сән да онун гибийсин. Ал мамунун чыкысыны да гит биздән.

Кенди кестин кысметини. Лэлам сана гит-мейжек.

Лэла йан одадан ишидирди хепсини, да битки лафлардан сора хызлы чыкты бобасына:

— Вер, алсын гөчүнү да! Гитсин өнүмдән!

Илашку фырлады ичердән. Гүч гелди Макарын лафлары урмасындан сора.

Ериф йаклашты көшөдә анасына, алды онун чыкысыны, топлады чичеклери. Да дерин жан ажымасынындан, сорду:

— Маму, чүнкү ададын, ани гелмийжән. Нечин сән гелдин?

— Бән гелмейжейдим беким, чожуум, истәмәздим бозайым йашаманы, ама тә бу кийат гелди.

О чыкарды койнусундан паалы конверди да верди Илашкуйа. О бакты да деди:

— Маму, бобанын лаабы нижәйди? Бырда «Команаш Петр» йазылы. Ким о?

— Ии, пыы... Команаш...

Кары кайбетти кендини. Илашку етиш-тирди тутмаа гүүдежи да гөтүрдү ону больницайа.

Гечти биркач гүн. Илашку таман чыкарды больницанын токатларындан, ачан гөрдү башкабак, даанык сачлы Лэлайы. Илашку илкин айыфланды, ама сыкты йумурукларыны, дурду, бекледи не дейжек кары. Адам бакты инсана. Гөзәлди о! Гөзәл карыйды о, ама...

Илашкунун кулаанда шинди башка бир инсанын сесийди:

— Жанабин, нередә бакмышын шиндийәкадар ананы? О гөрмемиш гүнеш, ишитмемиш бир да ии лаф. Билмеер адыны, деер кендина «Харатанка»! Сизә, бу иш хич йарашмәр! Хазырлайын она ен хайдыннык ичери, ен ии чичеклери, дөшет килими она! Бак, анажыйны!

Илашку сора аннады, ани бу инсан йылачләр онун езник анасыны, ани о пек исләә үректә, генч бир инсан. Да о пек утанды, ани бөлә инсан урду онун үзүнә бөлә ишлери... О са таа хазырларды анасына йабанжы ердә интернат! Ах, нейә калмыш о, Илашку?! Да сапты Ләладан.

Тездә о таа дериндән данышты анасынын йылаччыйкасыннан. Инсан кайыл олду алмаа оннары кендинә. Илашку чок дүшүнмеди: бу инсан да гөзалди! Ама ен бүүк севинмелик илердейди...

Биркач афтадан сора, оннар үчү да гитти-ләр гетирмәә бобасыны да евә!

1979—1983

ИЧИНДЕКИЛӘР

Куйумжу Мария Ханум	3
Романтикалы ойуннар	5
Ена — Чалыкушу	14
Хырсызка	22
Кардаш пайы	34
Гел, анам, евә!	50
Узун йолун тозу...	67
Амаанет	70
Кенди екмәännән	73
Бир йудум кывылжынны краа	78
Харатанка	119

Куйумжу Мария Ангеловна
К89 Дикие розы полей: Рассказы /
Вступ. статья Н. Бабоглу; Худож. Е.
Горбунов.— К.: Нурегіон, 1991.— 155 с.

ISBN 5—368—01060—5

Мария Куйумжу — молодой автор.
«Дикие розы полей» — ее первая книга прозы. В нее вошли рассказы о жизни людей Буджака, о природе этого края, о преобразованиях в жизни гагаузского народа («Харатанка», «Хырсызка» и др.)

4702150100—109
К ————— 85—91
М 756(10)—91

ББК 84Г7—44

Литературно-художественное издание

Мария Ангеловна Куйумжу
ДИКИЕ РОЗЫ ПОЛЕЙ

Рассказы

(на гагаузском языке)

Вступительная статья

Николай Игнатъевич Бабоглу

Художник

Евгений Алексеевич Горбунов

Редактор *Н. Бабоглу*

Художественный редактор *В. Мельник*

Технические редакторы: *В. Чебан, Р. Синицкая.*

ИБ № 4482

Сдано в набор 11.09.90. Подписано к печати 21.05.91.

Формат 75×90¹/₃₂. Бумага кн. журн.

Гарнитура литературная. Печать офсет.

Усл. печ. л. 6,09. Уч.-изд. л. 5,30. Усл. кр.-отт. 6,40.

Тираж 3000. Заказ 10014. Цена 60 коп.

Издательство «Нурегіон», 277004 Кишинев, пр. Штефан чел Маре, 180.

Полиграфкомбинат Государственного Департамента

Республики Молдова по делам издательств,

полиграфии и книжной торговли.

277004, Кишинев, ул. Митрополита Петру Мовилэ, 35.

60 к.

геблом